

**НАУКОВИЙ  
ВІСНИК**

**ЧЕРНІВЕЦЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

---

---

**Рік заснування 1996**

**Випуск 793**

**Географія**

**Збірник наукових праць**

Чернівці  
Чернівецький національний університет  
2017

Науковий вісник Чернівецького університету : збірник наукових праць. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2017. – Вип. 793 : Географія. – 142 с.

Scientific Herald of Chernivtsi University : collection of scientific papers. Chernivtsi : Chernivtsi National University, 2017. – Is. 793: Geography. – 142 p.

У збірнику висвітлюються актуальні проблеми фізичної географії та соціально-економічної географії, проблеми методики викладання географії в школі, над якими працюють науковці Чернівецького національного університету та інших наукових установ і вузів України.

The articles in the journal highlight actual problems of physical geography, economic and social geography, which are studied by the scientists of Chernivtsi National University and other universities and research institutes of Ukraine.

*Друкується за ухвалою вченої ради  
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*

**Редакційна колегія:**

Головний редактор **В.П. Руденко**  
Заступник головного редактора **В.П. Круль**

**Editorial Board:**

Editor-in-Chief: **V.P. Rudenko**  
Deputy Editors: **V.P. Krul**

**В.М. Гуцуляк, В.О. Джаман, М.В. Жук,  
К.Й. Кілінська, Б.Т. Рідущ, Т.В. Соловей,  
П.О. Сухий, Ю.С. Ющенко, В.Г. Явкін**

**V.M. Gutsuleak, V.O. Djaman, M.V. Juk,  
K.Y. Kilinska, B.T. Ridush, T.V. Solovey,  
P.O. Sukhiy, Yu.S. Yushchenko, V.G. Yavkin**

**Редакційна рада:**

<b>В. Андрейчук</b> (Польща)	<b>V. Andreychuk</b> (Poland)
<b>О. Володченко</b> (Німеччина)	<b>A. Wolodtschenko</b> (Germany)
<b>М. Куниця</b> (Росія)	<b>M. Kunitsa</b> (Russia)
<b>К. Місевич</b> (Росія)	<b>K. Misevich</b> (Russia)
<b>П. Спішак</b> (Словаччина)	<b>P. Spisiak</b> (Slovakia)
<b>І. Стебельський</b> (Канада)	<b>I. Stebelsky</b> (Canada)
<b>В. Сурд</b> (Румунія)	<b>V. Surd</b> (Romania)

**Editorial Council:**

Відповідальний секретар **Г.Д. Ходан**

Responsible Secretaries: **G.D. Khodan**

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації  
Міністерства Юстиції України серія КВ № 15750-4222Р від 26.10.2009

**Журнал реферується та індексується в наступних базах даних:** Архів-репозитарій ЧНУ імені Юрія Федьковича; «Наукова періодика України» НБ України імені В. І. Вернадського; Index Copernicus International Journals Master List; Google Академія.

**Загальнодержавне видання  
Входить до переліку наукових видань ДАК України**

Адреса редколегії:  
Чернівецький національний університет  
імені Юрія Федьковича,  
географічний факультет,  
вул. Коцюбинського, 2  
м. Чернівці, Україна, 58012

Adress for correspondence  
Chernivtsi National University  
named after Yuriy Fedkovych,  
Faculty of Geography,  
Kotsyubynskyi Str., 2  
Chernivtsi, Ukraine, 58012

E-mail: [geogvisnyk@chnu.edu.ua](mailto:geogvisnyk@chnu.edu.ua)

©Чернівецький національний університет, 2017

**ЕКОНОМІЧНА ГЕОГРАФІЯ**

<i>Валерій Руденко, Мирослав Заячук, Степан Руденко</i> ОЦІНКА СУКУПНОГО РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ УКРАЇНИ	5
<i>Мирослав Заячук, Лариса Семенюк</i> СПЕЦІАЛІЗАЦІЯ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ (1995–2015РР.)	11
<i>Валерій Руденко, Алла Пирогівська</i> КАРТИ ПОТЕНЦІАЛУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА А. ЖУКОВСЬКОГО В «UKRAINE. A CONCISE ENCYCLOPAEDIA»	19
<i>Валентина Підгірна, Петронела Анкуца</i> ЕВОЛЮЦІЯ ТЕОРЕТИЧНИХ КОНЦЕПЦІЙ ЕКОНОМІЧНОЇ РЕГІОНАЛІСТИКИ	26
<i>Іван Костащук</i> КОНФЕСІЙНИЙ ПРОСТІР РЕГІОНІВ УКРАЇНИ: ДИНАМІКА ТА СУЧАСНИЙ СТАН	32
<i>Інна Степанець</i> ЗАЙНЯТІСТЬ МОЛОДІ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ: СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ	41
<i>Олександр Король</i> ІНОЗЕМНИЙ (В'ЇЗНИЙ) ТУРИЗМ У КАРИБСЬКОМУ ТУРИСТИЧНОМУ РЕГІОНІ	47
<i>Володимир Костащук, Марина Костащук, Василь Лакуста</i> SWOT – АНАЛІЗ ПЕРСПЕКТИВ РОЗВИТКУ ЛІКУВАЛЬНО-ОЗДОРОВЧОГО ТУРИЗМУ (НА ПРИКЛАДІ САНАТОРІЮ „БРУСНИЦЯ”)	55
<i>Олександра Чубрей, Н. Шелепюк</i> АНАЛІЗ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ТУРИСТСЬКО-СПОРТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ВАЖЛИВОЇ СКЛАДОВОЇ СПОРТИВНОГО ТУРИЗМУ	64
<i>Олександра Чубрей, А. Дусяк</i> АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ РОБОТИ НАУКОВИХ ЕКСПЕДИЦІЙ ЧЕРНІВЕЦЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ В ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД	71

**ФІЗИЧНА ГЕОГРАФІЯ**

<i>Mykola Tsependa, Valerii Rudenko, Olena Maniutina</i> EVALUATION METHODS OF INTEGRAL WATER RESOURCES POTENTIAL OF THE TERRITORY	78
<i>Вероніка Грицку, Катерина Грек</i> ВПЛИВ ТУРИСТИЧОЇ ТА АНТОРОГЕННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА РОЗВИТОК ХОТИНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ	85
<i>Наталія Габчак</i> РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО СТІЙКОГО РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНОГО ТУРИЗМУ НА ПРИРОДООХОРОННИХ ТЕРИТОРІЯХ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ	91
<i>Halyna Khodan, Kristina Melnychuk</i> EXTRA-CURRICULAR WORK AT THE GEOGRAPHY LESSONS	97
<i>Дарія Холявчук, Діна Лазурка</i> МІСЦЕВІ РИСИ КЛІМАТУ СУЧАВСЬКОГО ПЛАТО ТА ЇХНЯ МІНЛИВІСТЬ	101

**Людмила Костенюк, Василь Косован**

ГОРИЗОНТАЛЬНІ ПЕРЕФОРМУВАННЯ РУСЛА РІКИ ПРУТ НА ВІДРІЗКУ  
С. ТАТАРІВ – СМТ. ДЕЛЯТИН 109

**Сергій Кирилюк, Олена Кирилюк**

РЕКОНСТРУКЦІЯ ГЕОЛОГО-ГЕОМОРФОЛОГІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ  
ARISTARCHUS ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ АКсіОМАТИЧНОГО МЕТОДУ 117

**Юрій Кисельов., Сергій Кононенко**

ОБҐРУНТУВАННЯ ПРОЕКЦІЙ І МАСШТАБУ КАРТ ГЕОСОФІЧНОЇ  
РЕГІОНАЛІЗАЦІЇ ЗЕМЛЕСВІТУ 124

**Юрій Мулько**

ПРОБЛЕМА АНТРОПОГЕННОГО ПЕРЕТВОРЕННЯ ЛАНДШАФТІВ:  
ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ 130

**Олександра Чубрей, Тетяна Марчук, Діана Мальцева**

ГЕОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ТОПОНІМІВ  
ГЛИБОЦЬКОГО РАЙОНУ ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ 135

УДК 911.3:330.15(914.77)

## ОЦІНКА СУКУПНОГО РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ УКРАЇНИ

*Валерій Руденко, Мирослав Заячук, Степан Руденко*  
*Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича*

Дається кількісна, насамперед, вартісна оцінка сукупного ресурсного потенціалу фермерських господарств України, що охоплює взаємопов'язані трудові, матеріальні та земельні ресурси, які визначають можливості об'єктивно зумовленого рівня їх розвитку. Розкриваються методичні особливості розрахунку величини та структури, територіальної продуктивності сукупного ресурсного потенціалу фермерських господарств України. Стверджується, що в структурі потенціалу провідне місце належить земельним ресурсам (4/5), далі йдуть основні засоби (1/10) та трудові ресурси. Найбільшим сукупним ресурсним потенціалом фермерських господарств характеризуються Причорноморський, Придніпровський та Центральний економічні райони, найменшим - Північно-Західний та Карпатський. У той же час найвища територіальна продуктивність сукупного ресурсного потенціалу спостерігається у фермерських господарствах Карпатського, Столичного та Подільського районів України.

**Ключові слова:** сукупний ресурсний потенціал, вартісна оцінка, фермерські господарства України.

**Вступ.** Аграрний сектор незалежної України переживає глибокі структурні зміни, територіальні та інституційні зрушення, що потребують наукового аналізу і синтезу, зокрема з суспільно-географічних позицій. З трьох головних категорій сільськогосподарських виробників – колективних, індивідуальних та фермерських господарств, саме фермерські господарства спроможні вирішити на селі чимало соціальних проблем та посилити свій внесок на ринку продовольства. Фермерське господарство є формою підприємницької діяльності громадян із створенням юридичної особи, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, займатися її переробкою та реалізацію з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм для ведення фермерського господарства [Silske gospodarstvo Ukrainy. 2016].

Нині в Україні функціонує близько 41 тис. фермерських господарств, у користуванні яких перебуває 12% сільськогосподарських угідь держави та які забезпечують виробництво близько 3% вартості валової продукції сільськогосподарства держави. Частка у виробництві основних сільськогосподарських культур фермерськими господарствами хоча і залишається не дуже значною, але має тенденцію до зростання, так вони забезпечують 20% валового збору гречки і проса, буряків. Роль фермерів у виробництві тваринницької продукції значно менша – близько 3% вовни, 2% м'яса, 1% молока, 0,5% яєць.

Разом з тим у зв'язку з порівняною молодістю розвитку цієї форми підприємницької дія-

льності громадян у незалежній Україні чимало питань потребують швидкого вирішення на відповідній науковій основі. Серед них – проблема більше ефективного використання всього комплексу природних, трудових та матеріальних ресурсів фермерської діяльності. Йдеться про узагальнюючий показник сукупного ресурсного потенціалу, що охоплює взаємопов'язані трудові, матеріальні та природні ресурси, які визначають можливості досягнення об'єктивно зумовленого рівня розвитку фермерських господарств України.

Дати кількісну і, насамперед, вартісну оцінку сукупного ресурсного потенціалу фермерських господарств України в сучасних умовах їх розвитку – мета даної публікації.

**Методичні підходи.** Відзначимо, що ідея співвиміру, поєднання різноякісних ресурсів в одному показникові неодноразово піднімалась у працях С. Струмиліна [Strumilin S. (1963)], П. Клоук і К. Парка [Cloke, P.J. and Park, C.C. (1985)], Н. Ліі та К. Георге [Lee, N. and George, C. (2002)] та ін.

В процесі розробки методичних основ визначення інтегрального показника сукупного ресурсного потенціалу національного господарства склалися три основні напрямки, що базуються на застосуванні індексного методу, регресивних моделей, вартісних оцінок трудових, матеріальних та природних ресурсів.

Найбільш обґрунтованими, на нашу думку, є вартісні (грошові) оцінки трудових, матеріальних та природних ресурсів. Вартість товару визначається уречевленою у ньому суспільною працею. Мірою вартості є гроші. А тому гро-

шові оцінки – це оцінки трудові. Правомірність сумування живої і уречевленої праці в грошових одиницях не викликає сумнівів у більшості дослідників даної проблеми [Strumilin, S. (1963); Rudenko, V. and Rudenko, S. (2011); Rudenko, V., Zaiachuk, M. and Palamaruk, M. (2013)].

Зупинимось на методичних особливостях оцінки сукупного ресурсного потенціалу фермерських господарств України в цілому і кожного з видів ресурсів зокрема. Вартісною оцінкою охоплені трудові ресурси, основні засоби, земельний потенціал фермерства держави.

Оцінка трудових ресурсів фермерських господарств України характеризується річним фондом номінальної заробітної плати зайнятих працівників у 2011–2015 роках [*Silske gospodarstvo Ukrainy. 2014; Silske gospodarstvo Ukrainy. 2016*]. Визначений на цій базі потенціал трудових ресурсів фермерських господарств України дорівнює 2, 738 млрд. грн., або 0,231 млрд. доларів США (у цінах 2011 – 2015 р.р.).

Поряд з трудовими і природними ресурсами найважливішою передумовою і фактором соціально-економічного розвитку є основні та оборотні фонди, без яких продукція не могла б бути створеною. Разом з тим в нинішніх умовах розвитку фермерських господарств України обсяги залучених у них основних засобів можуть бути визначені (через відсутність належної інформації) лише експертними оцінками. За основу бралася наявна сільськогосподарська техніка в фермерських господарствах держави у 2011–2015 роках, а саме: трактори, зернозбиральні комбайни, кукурудзозбиральні комбайни, кормозбиральні комбайни, сівалки, жатки валкові та ін. [*Silske gospodarstvo Ukrainy. 2014; Silske gospodarstvo Ukrainy. 2016; Statystychny scorichnyk Ukrainy za 2013 rik; Statystychny scorichnyk Ukrainy za 2015 rik*]. Приведення одноразових (капітальних) витрат до річної розмірності (для порівняння з іншими ресурсами) здійснювалось шляхом процентування діючих основних виробничих фондів згідно з прийнятим нормативом їх ефективності (0,15). Потенціал основних засобів фермерських господарств України визначений таким чином становить 4,67 млрд. грн. (0,394 млрд. доларів США).

Третьою важливою складовою сукупних ресурсів, яка найбезпосередніше впливає на масштаби та рівень розвитку фермерства, є земельні ресурси.

Не можна не погодитися з дослідниками даної проблеми, що земельний потенціал території (акваторії) як цілісний об'єкт є надзвичайно інерційним і відносно стабільним у своєму кількісному та якісному розвитку. Виходячи з цього в масштабі всієї держави натуральна переоцінка земельних ресурсів здійснюється не частіше як один раз на десять-двадцять років. Так, економічна оцінка всіх сільськогосподарських угідь України проведена ще у 1987–1988 рр. і більше не виконувалась. Аналогічна ситуація і з мінеральними, водними, лісовими ресурсами. З одного боку, для проведення такої трудомікої і масштабної операції необхідні чималі фінансові ресурси, а з другого боку, - в силу вже вказаної інерційності земельних ресурсів у таких роботах немає нагальної потреби [Rudenko, V.P. and Rudenko, S.V., 2011].

У зв'язку з вищевикладеним в центр уваги ресурсознавцями в сучасних умовах ставиться проблема індексації кадастрових оцінок земельних ресурсів, проведених в Україні в кінці вісімдесятих-дев'яностих років минулого століття. Для індексації особливої уваги заслуговує праця академіка І. Юхновського та к.е.н. Г. Лободи – «Ціна землі» [Yukhnovs'kyu, I. and Loboda, H., 2002]. Стрижневе твердження авторів, що є надзвичайно важливим в умовах нестабільної економіки, - в основу нормативної оцінки слід «покласти природну врожайність українських земель, тобто врожайність, яку можна одержати за умов дотримання сівозміни культур за застосування комплексу робіт лише з механічного обробітку ґрунту без додавання добрив». Виходячи з даних Інституту ґрунтознавства та агрохімії УААН, Інституту аграрної економіки УААН, І. Юхновський та Г. Лобода визначили ціну ріллі в 3810 \$/га. При середньому для економіки України нормативному коефіцієнті ефективності капітальних вкладень в 0,15, величина земельного потенціалу фермерських господарств держави у річній розмірності становитиме 30,817 млрд. грн., або 2,599 млрд. доларів США.

Таблиця 1

## Сукупний ресурсний потенціал фермерських господарств України

Райони, Республіка, область	Сукупний ресурсний потенціал, млн. грн				Частка району, республіки, області у поте- нциалі держави
	усього	трудо- вих ресур- сів	основних засо- бів	земельний	
1	2	3	4	5	6
Україна	38224,1	2737,7	4669,7	30816,7	100,0
Донецький район	3053,7	212,1	445,4	2396,2	8,0
Донецька	1685,4	113,2	197,5	1374,7	4,4
Луганська	1368,3	98,9	247,9	1021,5	3,6
Придніпровський район	6038,4	402,4	823,8	4812,2	15,8
Дніпропетровська	3564,5	248,3	517,3	2798,9	9,3
Запорізька	2473,9	154,1	306,5	2013,3	6,5
Північно-Східний район	4942,8	340,8	642,1	3959,9	12,9
Полтавська	2046,1	149,7	265,6	1630,8	5,4
Сумська	912,1	65,9	119,6	726,6	2,4
Харківська	1984,6	125,2	256,9	1602,5	5,1
Столичний район	2929,1	238,8	343,0	2347,3	7,7
Житомирська	557,8	52,7	78,9	426,2	1,5
Київська	1578,7	126,8	178,2	1273,7	4,1
Чернігівська	792,6	59,3	85,9	647,4	2,1
Центральний район	5242,3	394,0	619,9	4228,4	13,7
Кіровоградська	3589,4	276,9	437,6	2874,9	9,4
Черкаська	1652,9	117,1	182,3	1353,5	4,3
Причорноморський район	9111,7	584,2	873,6	7653,9	23,8
Авт. Республіка Крим	1281,3	67,5	81,5	1132,3	3,4
Миколаївська	2650,2	197,0	295,7	2157,5	6,9
Одеська	3139,6	170,4	311,6	2657,6	8,2
Херсонська	2040,6	149,3	184,8	1706,5	5,3
Подільський район	4934,1	319,8	530,7	4083,6	12,9
Вінницька	2794,1	177,1	302,9	2314,1	7,3
Тернопільська	834,0	45,1	75,8	716,1	2,2
Хмельницька	1303,0	97,6	152,0	1053,4	3,4
Північно-Західний район	711,2	65,7	149,9	495,6	1,9
Волинська	376,7	36,6	74,5	265,6	1,0
Рівненська	334,5	29,1	75,4	230,0	0,9
Карпатський район	1260,8	179,9	241,3	839,6	3,3
Закарпатська	139,2	34,5	30,1	74,6	0,4
Львівська	500,0	75,6	115,4	309,0	1,3
Івано-Франківська	253,5	32,2	48,4	172,9	0,6
Чернівецька	368,1	37,6	47,4	283,1	1,0

**Аналіз отриманих результатів.** Сукупний ресурсний потенціал фермерських господарств України розрахований нами як сума потенціалів трудових ресурсів, основних засобів та земельних ресурсів. За 2011 – 2015 роки він склав 38,224 млрд. грн., або 3,224 млрд. доларів США (див. табл. 1).

У компонентній структурі сукупного ресурсного потенціалу, що характеризує склад, співвідношення його основних складових, на земельні ресурси припадає 80,6 %, основні засоби – 12,2%, трудові ресурси – 7,2% (табл. 2).

Серед економічних районів України найбільший сукупний ресурсний потенціал є у Причорноморському районі (23,8 %), потім ідуть Придніпровський район (15,8%), Центральний

район (13,7%), Подільський район (12,9%), Північно-Східний район (12,9%).

Найменший потенціал – у Північно-Західному (1,9%) та Карпатському (3,3%) районах.

Цікаво простежити які територіальні відмінності спостерігаються між економічними районами України у розподілі сукупного ресурсного потенціалу за його окремими складовими. Так, частка потенціалу трудових ресурсів коливається від 14,3% по Карпатському районі (max) до 6,4% по Причорноморському (min). Найвищою частка потенціалу основних засобів є в Північно-Західному районі (21,1%), а найнижчою – 9,6% - у Причорноморському районі.

Питома вага потенціалу земельних ресурсів

досягає свого максимуму у Причорноморському

Таблиця 2

## Компонентна структура сукупного ресурсного потенціалу фермерських господарств України

Район, Республіка, область	Потенціал ресурсів, %		
	трудових	основних засобів	земельних
Україна	7,2	12,2	80,6
Донецький район	6,9	14,6	78,5
Донецька	6,7	11,7	81,6
Луганська	7,2	18,1	74,7
Придніпровський район	6,7	13,6	79,7
Дніпропетровська	7,0	14,5	78,5
Запорізька	6,2	12,4	81,4
Північно-Східний район	6,9	13,0	80,1
Полтавська	7,3	13,0	79,7
Сумська	7,2	13,1	79,7
Харківська	6,3	12,9	80,8
Столичний район	8,2	11,7	80,1
Житомирська	9,4	14,1	76,5
Київська	8,0	11,3	80,7
Чернігівська	7,5	10,8	81,7
Центральний район	7,5	11,8	80,7
Кіровоградська	7,7	12,2	80,1
Черкаська	7,1	11,0	81,9
Причорноморський район	6,4	9,6	84,0
Авт. Республіка Крим	5,3	6,4	88,3
Миколаївська	7,4	11,2	81,4
Одеська	5,4	9,9	84,7
Херсонська	7,3	9,1	83,6
Подільський район	6,5	10,8	82,7
Тернопільська	5,4	9,1	85,5
Хмельницька	7,5	11,7	80,8
Вінницька	6,3	10,8	82,9
Північно-Західний район	9,2	21,1	69,7
Волинська	9,7	19,8	70,5
Рівненська	8,7	22,5	68,8
Карпатський район	14,3	19,1	66,6
Закарпатська	24,8	21,6	53,6
Львівська	15,1	23,1	61,8
Івано-Франківська	12,7	19,1	68,2
Чернівецька	10,2	12,9	76,9

районі (84,0%), а її мінімальне значення – 66,6% - у Карпатському районі.

Дуже важливою є територіальна продуктивність (віддача) сукупного ресурсного потенціалу фермерських господарств за економічними районами України. Найвищою територіальною продуктивністю сукупного ресурсного потенціалу характеризуються фермерські господарства Карпатського району (10,57 тис. грн./га або 892 \$/га), далі йдуть Столичний (9,93 тис. грн./га або 837 \$/га) та Подільський (9,47 тис. грн./га або 800 \$/га) райони. Найнижча територіальна віддача потенціалу у фермерських господарствах Придніпровського району (7,45 тис. грн./га або 628 \$/га) та Донецького району (6,8 тис. грн./га або 573 \$/га).

**Висновки.** Сукупний ресурсний потенціал фермерських господарств України охоплює взаємопов'язані трудові, матеріальні та земельні ресурси і оцінюється у 38,224 млрд. грн., або 3,224 млрд. доларів США у середньорічному (за 2011 – 2015 роки) вимірі.

У структурі сукупного ресурсного потенціалу фермерських господарств України провідне місце належить потенціалу земельних ресурсів – 80,6%, далі йдуть потенціал основних засобів (12,2%) та потенціал трудових ресурсів (7,2%).

За територіальною продуктивністю сукупного ресурсного потенціалу виділяються найвищими показниками фермерські господарства Карпатського, Столичного та Подільського економічних районів, найнижча продуктив-

ність – у Придніпровському та Донецькому районах.

### Список літератури

1. Сільське господарство України 2013 рік: Статистичний збірник. – К.: Державна служба статистики України, 2014. – 400 с.
2. Сільське господарство України 2015 рік: Статистичний збірник. – К.: Державна служба статистики України, 2016. – 360 с.
3. Статистичний щорічник України за 2013 рік. – К.: Державна служба статистики України, 2014. – 534 с.
4. Статистичний щорічник України за 2015 рік. – К.: Державна служба статистики України, 2016. – 575 с.
5. Струмилин С.Г. Статистика и экономика: Избр. произв. В 2-х т. / С.Г.Струмилин. – Т.1. – Москва: Изд-во АН СССР, 1963. – 488 с.
6. Юхновський І. Ціна землі / І. Юхновський, Г.Лобода // Урядовий кур'єр. – 2002. - №105. – С.7.
7. Cloke, P.J. Rural Resource Management / P.J. Cloke, C.C. Park. – London, Sydney: Croom Helm, 1985,– 475 p.
8. Lee, N. Environmental Assessment in Developing and Transitional Countries / N. Lee, C. George. - New York: Wiley, 2002. – 290 p.
9. Rudenko, V. Nature-Resource Potential of the Carpathian Region of Ukraine and Specificities of its Use by Farming Enterprises / V. Rudenko, M. Zaiachuk, M. Palamaruk // Natural Resources. – 2013. - Vol. 4. - № 3. - P.257-262.
10. Rudenko, V. Revaluation of Nature-Resource Potential of Ukraine / V. P. Rudenko, S. V. Rudenko // Geography and Natural Resources. – 2011. – Vol. 32. - № 1.- P. 95-97.

### References:

1. *Silske gospodarstvo Ukrainy. 2014, Statystycny zbirnyk* [Ukrainian Agriculture in 2013, Statistical Reference Book]. State Service for Statistics, Ukraine, Kyiv, pp. 1-400.
2. *Silske gospodarstvo Ukrainy. 2016, Statystycny zbirnyk* [Ukrainian Agriculture in 2015, Statistical Reference Book], State Service for Statistics, Ukraine, Kyiv, pp. 1-360.
3. *Statystycny scorichnyk Ukrainy za 2013 rik* [2014 Statistical Yearbook of Ukraine]. State Service for Statistics, Kyiv, pp. 1-534.
4. *Statystycny scorichnyk Ukrainy za 2015 rik* [2016 Statistical Yearbook of Ukraine]. State Service for Statistics, Kyiv, pp. 1-575.
5. Strumilin, S. (1963), *Statistisa and Economics. Selected Works, Vol.1*, Academic Press, Academy of Sciences, USSR, pp.1-488.
6. Yukhnovs'kyy, I. and Loboda, H. (2002), *Price of Land*, Courier of the Goverment, no. 105, Kyiv, p.7.
7. Cloke, P.J. and Park, C.C. (1985), *Rural Resource Management*, London, Sydney, Croom Helm, pp.1-475.
8. Lee, N. and George, C. (2002), *Environmental Assessment in Developing and Transitional Countries*, New York, Wiley, pp. 1-290.
9. Rudenko, V.P. and Rudenko, S.V. (2011), *Revaluation of Nature-Resource Potential of Ukraine*, *Geography and Natural Resources*, Vol. 32, no 1, pp. 95-97.
10. Rudenko, V., Zaiachuk, M. and Palamaruk, M. (2013), *Nature-Resourse Potential of the Carpathian Region of Ukraine and Specificities or its Use by Farming Enterprises*, *Natural Resources*, no 4, pp. 257-263.

### **В.П. Руденко, М.Д. Заячук, С.В. Руденко** *Оценка совокупного ресурсного потенциала фермерских хозяйств Украины.*

Дается количественная, прежде всего, стоимостная оценка совокупного ресурсного потенциала фермерских хозяйств Украины, охватывающая взаимосвязанные трудовые, материальные и земельные ресурсы, которые определяют возможности объективно обусловленного уровня их развития. Раскрываются методические особенности расчета величины и структуры, территориальной продуктивности совокупного ресурсного потенциала фермерских хозяйств Украины. Утверждается, что в структуре потенциала ведущее место принадлежит земельным ресурсам (4/5), далее следуют основные средства (1/10) и трудовые ресурсы. Наибольшим совокупным ресурсным потенциалом фермерских хозяйств характеризуются Причерноморский, Приднепровский и Центральный экономические районы, наименьшим – Северо-Западный и Карпатский. В то же время наивысшая территориальная производительность совокупного ресурсного потенциала наблюдается в фермерских хозяйствах Карпатского, Столичного и Подольского районов Украины.

**Ключевые слова:** совокупный ресурсный потенциал, стоимостная оценка, фермерские хозяйства Украины.

**V. Rudenko, M. Zayachuk, S. Rudenko Valuation of aggregate resource potential of farming economies in Ukraine**

The purpose and objectives. The present study aimed at quantitative, and, in the first place, monetary evaluation of Ukrainian farming economies' aggregate resource potential that includes interconnected labor, material and land resources that characterize perspectives of objectively conditioned level of their development.

The technique of cost (monetary) evaluation of labor, material and nature resources was used. The value of commodity is defined through the embodied public labor. The standard of value is represented by money values that are the labor values.

Evaluation of labor resources of Ukrainian farming economies is characterized by annual nominal wages of its employees in 2011 – 2015. Tractors, harvester-threshers, maize harvesters, forage harvesters, seeding machines, windrowers, etc were taken into account when determining the value said economies' fixed assets. Reduction of one-time (capital) costs to a yearly dimension (to be comparable with other resources) was conducted by way of percentage of active basic production assets as accorded with established standards of their efficiency (0,15).

Evaluation of land resources available in farming economies of Ukraine proceeded from yielding capacity of Ukrainian lands, i.e., the capacity achieved by adhering to crop rotation and only mechanical soil cultivation with no fertilization.

Results. The aggregate resource potential of Ukrainian farming economies is calculated as a sum of potentials of labor resources, capital assets, and land resources. In the period of 2011-2015 it amounted to UAH 38,224 milliard, or USD 3,224 milliard. Land resources take the leading role in the components structure of the potential (4/5), these followed by capital assets (1/10) and labor resources. The Prychornomorskyy, the Prydniprovsky and the Central economic rayons are characterized as those having the biggest aggregate resource potential of farming economies, while the North-Western and the Carpathian rayons show the least values. At the same time, the highest territorial productivity of aggregate resource potential is observed in farming economies of the Carpathian, Stolychnyy and Podilsky rayons of Ukraine.

The analysis of the values of territorial efficiency of aggregate resource potential allows for disclosure of supplementary reserves to help develop farming economies in Ukraine. Distribution of components of aggregate resource potential of farming is essentially unequal within different territories. Specific weight of the potential of labor resources is the highest in the Carpathian Rayon of Ukraine, while the same is the least in the Prychornomorsky Rayon.

The value of the potential of capital assets reaches its maximum in the North-Western, and the minimum – in the Prychornomorskiy rayons. The potential of land resources show its highest values in farming economies of the Prychornomorsky Rayon, while the least values are observed in the North-Western Rayon of the country.

**Key words:** aggregate resource potential, monetary evaluation, farming economies of Ukraine.

УДК 911.3:631.14(477.65)

**СПЕЦІАЛІЗАЦІЯ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ  
КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ (1995 – 2015 РР.)***Мирослав Заячук**Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,**Лариса Семенюк**Центральноукраїнський державний педагогічний університет  
імені Володимира Винниченка*

Сучасне становище в аграрному секторі об'єктивно вимагає обґрунтування спеціалізації сільськогосподарської діяльності фермерських господарств, що проявляється в концентрації власності фермерів на виробництві одного або кількох видів продукції, виконанні окремих технологічних процесів чи наданні послуг в окремих галузях, виробництвах, підприємствах відповідно до аграрного потенціалу та певних ринкових зв'язків задля підвищення конкурентноспроможної продукції й ефективності виробництва за мінімального підприємницького ризику. Основним принципом спеціалізації фермерських господарств є раціональний вибір виробничого напрямку і розміщення сільськогосподарського виробництва при забезпеченні найменших витрат на виробництво продукції з високою продуктивністю праці з метою отримання максимального прибутку.

Вважаємо що узагальнюючим показником при визначенні спеціалізації має бути кінцевий результат сільськогосподарської діяльності, а саме – структура валової продукції. При визначенні структури валової продукції доцільно використовувати середньозважені показники виробництва сільськогосподарської продукції (за п'ятирічний чи десятирічний період), при цьому для можливості визначення сумарних показників валової продукції та її структури доцільно використати методіку переходу від натуральних показників виробництва до «зернових одиниць». Пропонуємо такий перехід здійснювати шляхом використання відповідних коефіцієнтів, що відображають співвідношення пересічної ринкової ціни центнера зерна з цінами на іншу сільськогосподарську продукцію в країнах ЄС.

За період 1995-2015 р. в Кіровоградській області фермерське господарювання змінилось з багатогалузевого (до 2000 р.) до бігалузевого. Галузями спеціалізації фермерів у 1992-95 роках були зернове господарство, вирощування насіння соняшника, буряківництво, овочівництво та молочне скотарство. З 2000-х років фермери практично перестають займатись буряківництвом, а овочівництво та галузі тваринництва стають допоміжними напівтоварними виробництвами. На сучасному етапі розвитку фермерства в Кіровоградській області галузями спеціалізації є зернове господарство та вирощування соняшника в окремих районах поєднані з вирощуванням сої, птахівництвом та м'ясним тваринництвом.

**Ключові слова:** Україна; Кіровоградська область; фермерські господарства; спеціалізація сільськогосподарського виробництва; методіка визначення спеціалізації Уївера; коефіцієнти переходу до зернових одиниць.

**Вступ.** Формування продовольчого ринку нерозривно пов'язане з поділом праці, який здійснюється у формі спеціалізації підприємств на виробництві окремих видів продукції. При переході до ринкових відносин, розвитку різних форм власності й господарювання досягти оптимальної концентрації галузей та раціональної структури виробництва можливо шляхом удосконалення спеціалізації господарств відповідно до наявного агроресурсного потенціалу (природна та соціально-економічна складові).

На сучасному етапі розвитку аграрного сектору України паралельно функціонують великі

за розмірами сільськогосподарських угідь фермерські господарства (які в окремих випадках більші за розмірами ніж сільськогосподарські підприємства) та невеликі фермерські господарства, що за розмірами близькі до особистих селянських господарств. Водночас, очевидно є потреба дослідження сучасних аспектів розвитку фермерського укладу в Україні з позиції формування їх виробничо-територіальних типів.

Окрім усього іншого, доцільність дослідження зумовлена ще й тим, що становлення і розвиток фермерських господарств в Україні – один з маловивчених суспільно-географічних процесів. Зокрема, дискусійними є низка пи-

тань і положень, що вимагають наукового обґрунтування – місце і роль, які повинні зайняти фермерські господарства в загальноукраїнському та регіональних агровиробництвах; вплив природних та соціально-економічних чинників на фермерське господарювання; визначення оптимальних розмірів фермерських господарств відповідно до обраної спеціалізації та територіального розміщення тощо.

**Метою дослідження** є визначення виробничо-територіальних типів фермерських господарств Кіровоградської області та аналіз змін в їх спеціалізації за період 1995 – 2015 рр.

**Методика дослідження.** За ринкових умов фермер самостійно вирішує, яким буде набір галузей і виробництв та глибина спеціалізації його господарства. Сучасне становище в аграрному секторі об'єктивно вимагає від фермерів обґрунтування спеціалізації, формування нових організаційних форм кооперації виробничих і обслуговуючих структур промислового виробництва (кластерів, куштів, альянсів, трестів тощо).

Виражаючи поділ праці, спеціалізація визначає й характеризує організацію суспільної праці. Процес спеціалізації в сільському господарстві носить об'єктивний характер, і відбувається з урахуванням дії економічних законів, природних умов, місцезнаходження господарства відносно пунктів реалізації продукції, забезпеченості робочою силою і засобами виробництва [Kolesnev, S. 1963]. На думку М. Василюва, спеціалізація сільського господарства є виробничим напрямом підприємства, району, області, регіону, зони з раціональним поєднанням головних, додаткових і підсобних галузей [Vasylyev, N., 1965]. Категорія спеціалізації сільського господарства розглядається у взаємозв'язку з поняттям розміщення сільськогосподарського виробництва. Розміщення виробництва вважають кількісною, а спеціалізацію – якісною стороною єдиного процесу територіальної організації сільськогосподарського виробництва. Насправді, якщо якісна сторона супроводжується кількістю, тобто спеціалізацією, то будь-яке розміщення сільськогосподарського виробництва формує спеціалізацію. Поширеним є трактування спеціалізації сільського господарства як виробничого напрямку, галузевої структури окремого підприємства, району, області, зони. Розміщення сільського господарства відображає кількісний бік спеціалізації і показує, скільки та якої товарної продукції виробляється в зоні, області,

районі, окремому суб'єкті сільськогосподарського виробництва.

Отже, поділяючи думку П. Канінського, зауважимо, що спеціалізація сільського господарства є однією з форм суспільного поділу праці та її раціональної організації, що проявляється в концентрації власності товаровиробників усіх форм господарювання на виробництві одного або кількох видів продукції, виконанні окремих технологічних процесів чи наданні послуг в окремих галузях, виробництвах, підприємствах та їх підрозділах, відповідно до природно-економічних умов та наявних між ними ринкових відносин задля підвищення конкурентоспроможності продукції й ефективності виробництва при мінімальному підприємницькому ризику [Kaninskyj, P., 2005].

Основним принципом спеціалізації фермерських господарств виступає раціональне розміщення сільськогосподарського виробництва і забезпечення найменших затрат праці на виробництво продукції при високому рівні продуктивності праці з метою отримання максимального прибутку.

Для визначення спеціалізації використовують різноманітні показники, серед яких: виробництво продукції на 100 га сільгоспугідь, структура сільськогосподарських угідь, посівних площ, обсяги виробництва продукції на одну особу та ін. Репрезентативнішими показниками для визначення спеціалізації, можуть бути: структура валової продукції за її собівартістю; розміри товарної продукції в розрахунку на одного працівника; структура прибутку; структура використання сільськогосподарських угідь для розвитку товарних галузей рослинництва і тваринництва тощо. Ми дотримуємося думки, що кінцевим результатом сільськогосподарської діяльності виробників є структура валової продукції, яка і може бути узагальнюючим показником для визначення спеціалізації.

У результаті сільськогосподарської діяльності фермерські господарства у своїй сукупності формують ареали територіальної концентрації виробництва певного виду сільськогосподарської продукції. Репрезентативною є методика визначення галузей спеціалізації запропонована американським географом Уївером, за якою фактичний розподіл часток галузей ( $d_i$ ) у ранжованому (в порядку зменшення) ряді порівнюються з теоретичними варіантами. Частки галузей у теоретичному варіанті ( $d_i'$ ) визначають за наступною схемою:

Варіанти	Кількість галузей	Частка галузей (d'i)
I	1	100%
II	2	50%
III	3	33,3%
IV	4	25%
V	5	20%

Надалі порівнюють фактичний розподіл часток галузей (d<sub>i</sub>) з різними теоретичними варіантами (d'<sub>i</sub>) і обчислюють суму квадратів відхилень

$$\Delta i^2 = (d_i - d'_i)^2 \quad (1.)$$

$$I = \min (\sum \Delta i^2) \quad [\text{Торчиієв, О., 2009}].$$

При визначенні структури валової продукції доцільно використовувати середньозважені показники виробництва сільськогосподарської продукції (за п'ятирічний чи десятирічний період), при цьому задля можливості визначення показників сумарного виробництва, його структури та подальшого порівняння доцільно використати методіку переходу від натуральних обсягів виробництва до “зернових одиниць”.

Пропонуємо здійснити перехід до “зернових одиниць” шляхом співвідношення пересічної ринкової вартості центнера зерна з цінами на іншу сільськогосподарську продукцію в країнах Європейського Союзу за період (2000-2015 рр.), для чого необхідно використати запропоновані коефіцієнти, що наведені в таблиці 1.

Таблиця 1.

### Коефіцієнти переходу в зернові одиниці

[Zaiachuk, M., 2015]

№ п/п	Вид продукції	Коефіцієнт	№ п/п	Вид продукції	Коефіцієнт
1	пшениця	1	19	помідори	0,8
2	жито	0,9	20	огірки	0,6
3	кукурудза	0,9	21	цибуля	2,0
4	ячмінь	0,9	22	яблука	0,5
5	рис	1,4	23	груші	0,7
6	овес	0,8	24	ягоди	3,1
7	горох	1,4	25	виноград	2,0
8	гречка	1,4	26	кавуни	0,2
9	соя	2,0	27	дині	0,7
10	ріпак	2,0	28	м'ясо ВРХ	10,5
11	картопля	0,3	29	м'ясо свиней	10,9
12	картопля рання	0,4	30	м'ясо кролів	9,0
13	цукрові буряки	0,4	31	м'ясо овець	12,5

14	соняшник	2,2	32	м'ясо птиці	9,6
15	буряки столові	0,3	33	молоко	3,0
16	морква	0,4	34	вовна	40
17	овочі	0,7	35	яйця (1000 шт)	6,0
18	капуста	0,3	36	мед	25

### Результати дослідження та їх аналіз.

Спеціалізація визначає виробничий напрям, показує місце фермерського господарства в структурі сільськогосподарського виробництва і визначає, які галузі сільськогосподарства розвиваються на даній території відповідно до природних, економічних та соціально-історичних чинників. Виробничу спеціалізацію визначають базові (основні) та допоміжні галузі. Власне, основні або спеціалізовані галузі утворюють виробничо-територіальний тип фермерських господарств, при цьому, можливе формування декількох рівновеликих спеціалізованих галузей, які визначають підтип. Допоміжні галузі також виробляють частину товарної продукції й доповнюють спеціалізовані, визначаючи при цьому агровиробничу групу господарств. Вони, як правило, мають незначну територіальну концентрацію, але деякі з них є в окремих господарствах головними, водночас щодо районів спеціалізації виступають як додаткові.

Для визначення галузей спеціалізації фермерських господарств адміністративних районів Кіровоградської області галузі попередньо ранжуються за їхніми частками від більших значень до менших, надалі за методикою Уївера реальний розподіл галузей порівнюють із теоретичними і визначається варіант поєднання галузей, той що дає мінімальний індекс і відповідатиме числу галузей спеціалізації. Розрахунки, що здійснені за період 1995 -2015 рр., в розрізі адміністративних районів Кіровоградської області вказують на формування від однієї до п'яти спеціалізованих галузей (табл.2).

За період 1995 – 2015 років в Кіровоградській області відбулись істотні зміни кількості фермерських господарств, площ їх сільськогосподарських угідь та землезабезпеченості, галузевій структурі та обсягах виробництва сільськогосподарської продукції. Кількість фермерських господарств зросла з 1,8 тис.од. у 1995 р. до 2,6 тис.од. у 2015 р., при цьому найбільш активне утворення господарств відбулось до 2002 р.( 2,5 тис.од.). У 7 разів зросли площі землі користувачів з 62,3 тис.га ( 1995р.)

до 439,4 тис.га (2015р.). Практично при незмінній кількості господарств з 2002 року продовжується зростання площ землекористування, приблизно на 2-3 тис.га щороку. Відповідно зростає пересічний розмір господарств від 35 га у 1995 р., 106 га у 2000 р., 141 га у 2005, 158 га у 2010 до 169 га у 2015 р. Зросла і частка фермерських господарств у загальному виробництві продукції сільськогосподарськими підприємствами, а саме насіння соняшнику з

18,9 % (2000р.) до 31,9 % (2015р.), зернових і зернобобових культур з 12,7 % до 25,5 %, м'яса з 4,4 % о 17,8 %, молока з 3% до 9%. Водночас, відбулось зменшення частки у виробництві яєць та цукрових буряків [Statystychnyi zbirnyk «Fermerski hospodarstva Kirovohradskoi oblasti», 2006, 2015]. За весь період в галузевій структурі відзначається домінування рослинництва (92-96%).

Таблиця 2.

**Спеціалізація фермерських господарств Кіровоградської області  
(1995-2015 рр.)**

Кількість галузей спеціалізації				
I	II	III	IV	V
<b>1995</b>				
	<p><b>II. 1. Зернове господарство та вирощування насіння соняшника</b> Бобринецький, Вільшанський, Кіровоградський, Петрівський, Світловодський райони</p> <p><b>II. 2. Зернове господарство та буряківництво</b> Знам'янський, Новоархангельський, Новомиргородський, Олександрівський райони</p> <p><b>II.3 Буряківництво та зернове господарство</b> Голованівський район</p>	<p><b>III.1.в. Зернове господарство, вирощування насіння соняшника та буряківництво</b> Долинський, Компаніївський, Онуфріївський райони</p> <p><b>III 2.а. Зернове господарство, буряківництво та вирощування насіння соняшника</b> Кіровоградська область Добровеличківський, Маловисківський, Новгородський, Новоукраїнський райони</p> <p><b>III. 3.а. Зернове господарство, молочне скотарство та буряківництво</b> Устинівський район</p> <p><b>III. 4.а. Буряківництво, зернове господарство та вирощування соняшнику</b> Ульянівський, Гайворонський райони</p>	<p><b>IV.2.а.1. Зернове господарство, вирощування насіння соняшнику, буряківництво та овочівництво</b> Олександрівський район</p>	
<b>2000</b>				
<p><b>I.Зернове господарство</b> Новоархангельський район</p>	<p><b>II. 1 зернове господарство та вирощування насіння соняшника</b> Кіровоградська область; Вільшанський, Знам'янський, Кіровоградський, Маловисківський, Новгородківський, Олександрівський, Олександрівський, Онуфріївський райони</p> <p><b>II. 4 вирощування насіння соняшнику та зернове господарство</b> Бобринецький, Долинський, Голованівський, Петрівський, Ульянівський, Устинівський</p>	<p><b>III. 1. а. Зернове господарство, вирощування насіння соняшника та птахівництво</b> Компаніївський район</p> <p><b>III. 1. б. Зернове господарство, вирощування соняшника та молочне скотарство</b> Новомиронівський район</p> <p><b>III. 1. в. Зернове господарство, вирощування насіння соняшника та буряківництво</b> Новоукраїнський район</p> <p><b>III .2. а. Зернове господарство, буряківництво та вирощування насіння соняшника</b> Гайворонський район</p>	<p><b>IV. 1 а I. Зернове господарство, м'ясне тваринництво, вирощування соняшнику та виробництво молока</b> Світловодський район</p>	<p><b>V. 1.а.1.а. Молочне скотарство, зернове господарство, вирощування насіння соняшника, виробництво м'яса та вирощування цукрових буряків</b> Добровеличківський район</p>
<b>2005</b>				
	<p><b>II. 1.Зернове господарство та вирощування насіння</b></p>	<p><b>II. 2.а. Зернове господарство, буряківництво та</b></p>		

	<p><b>соняшника</b> Кіровоградська область; Гайворонський, Долинський, Компаніївський, Новомиргородський, Голованівський, Новгородківський, Знам'янський, Маловисківський, Вільшанський, Добровеличківський, Кіровоградський, Новоукраїнський, Олександрівський, Олександрійський, Петрівський, Світловодський, Устинівський райони.</p> <p><b>II.4. Вирощування насіння соняшника та зернове господарство</b> Бобринецький район</p>	<p><b>вирощування насіння соняшника</b> Ульянівський район</p>		
<b>2010</b>				
<p><b>I. Зернове господарство</b> Вільшанський район</p>	<p><b>II. 1. Зернове господарство та вирощування насіння соняшнику</b> Кіровоградська область; Бобринецький, Гайворонський, Добровеличківський, Вільшанський, Голованівський, Знам'янський, Кіровоградський, Компаніївський, Маловисківський, Новоархангельський, Новомиргородський, Новоукраїнський, Олександрівський, Олександрійський, Онуфріївський, Ульянівський райони</p> <p><b>II. 4. Вирощування насіння соняшнику та зернове господарство</b> Долинський, Новгородківський, Петрівський, Устинівський райони</p>	<p><b>III. 1.2. Зернове господарство, вирощування насіння соняшника та м'ясне тваринництво</b> Світловодський район</p>		
<b>2015</b>				
	<p><b>II. 1. Зернове господарство та вирощування насіння соняшника</b> Кіровоградська область; Гайворонський, Голованівський, Маловисківський, Новоукраїнський, Олександрійський, Олександрівський, Онуфріївський, Петрівський, Благовіщенський (кол. Ульянівський) райони</p> <p><b>II. 4. Вирощування насіння соняшника та зернове господарство</b> Бобринецький, Вільшанський, Добровеличківський, Кіровоградський, Новгородківський, Устимівський райони</p>	<p><b>III 1.a. Зернове господарство, вирощування насіння соняшника та птахівництво</b> Компаніївський район</p> <p><b>III.5.a. Зернове господарство, м'ясне тваринництво та вирощування насіння соняшника</b> Світловодський район</p> <p><b>III. 6.a. Зернове господарство, вирощування насіння соняшника та сої</b> Знам'янський, Новоархангельський, Новомиргородський райони</p>		

Спеціалізація фермерських господарств Кіровоградської області змінюється з багатогалузевої ( до 2000 р.) до бігалузевої ( 2015 р.). Галузями спеціалізації фермерських господарств у 1992 – 95 роках були зернове госпо-

дарство, вирощування насіння соняшника, буряківництво, овочівництво та молочне скотарство. У 2000-х роках фермери більшості районів практично перестають займатись буряківництвом, а овочівництво та галузі тва-

ринництва стають допоміжними напівтоварними виробництвами. У 2015 році у фермерських господарств більшості адміністративних районів (15) господарство було бігалузовим – зернове господарство та вирощування насіння соняшнику, з домінуванням першої чи другої галузей. Три галузі спеціалізації представлені у господарствах п'яти районів, причому у трьох з них – зернове господарство з вирощуванням насіння соняшнику поєднано з вирощуванням сої, ще у двох з птахівництвом та

м'ясним тваринництвом (табл.2).

За двадцятирічний період фермерські господарства Кіровоградської області значно збільшили обсяг валової продукції з 93,2 тис. зерн. од. (1995) до 1624,5 тис. зерн. од. (2015), практично у 17,5 разів (табл. 3). В загальноукраїнському рейтингу, за обсягами виробництва сільськогосподарської продукції, фермери Кіровоградської області займають другу позицію, поступаючись фермерам Дніпропетровської області.

Таблиця 3.

**Виробництво сільськогосподарської продукції фермерськими господарствами  
Кіровоградської області (1995-2015 рр)**

№		1995			2000			2005			2010			2015		
		Всього, тис. зерн. од	%		Всього, тис. зерн. од	%		Всього, тис. зерн. од	%		Всього, тис. зерн. од	%		Всього, тис. зерн. од	%	
рослинництво	тваринництво		рослинництво	тваринництво		рослинництво	тваринництво		рослинництво	тваринництво		рослинництво	тваринництво		рослинництво	тваринництво
1	Кіровоградська область	93162	91,6	8,4	302292	92,4	7,6	773998	94	6	824075	96,4	3,6	1624474	95,9	4,1
2	Бобринецький	5756	90,6	9,4	22400	99,4	0,6	52439	97,7	2,3	27072	99,1	0,9	102594	99,7	0,3
3	Вільшанський	876	92,5	7,5	2065	82,6	17,4	9838	99,4	0,6	7482	99,6	0,4	103682	99,6	0,4
4	Гайворонський	4269	89,6	10,2	10572	97,6	2,4	23843	82,1	17,9	34656	92,6	7,4	61973	97,4	2,6
5	Голованівський	1814	93,0	7	6904	94,3	5,7	19741	99,2	0,8	22876	98,5	1,5	64712	98,8	1,2
6	Добровеличківський	4560	86,9	13,1	6649	56	44	59638	95,7	4,3	57095	97,8	2,2	126357	97,1	2,9
7	Долинський	4168	97,7	2,3	16887	100	0	50746	99,4	0,6	51419	99,9	0,1	88894	100	0
8	Знам'янський	4072	95,4	4,6	6476	94,1	5,9	20298	93,2	6,8	16454	95	5	38625	99,9	0,1
9	Кіровоградський	172	86,5	13,5	41988	86,7	13,3	91487	86,1	13,9	94083	89,1	10,9	153364	96,1	3,9
10	Компониївський	4365	92,8	7,2	9536	73,8	26,2	19184	96,4	3,6	33189	97,7	2,3	97203	87,2	12,8
11	Маловисківський	10156	96,9	3,1	18160	99,7	0,3	40729	98,5	1,5	50590	990	0,3	119592	99,8	0,2
12	Новгородківський	7798	91,5	8,5	33484	98,2	0,8	35025	96,6	3,4	32162	980	1,5	53108	99,2	0,8
13	Новоархангельський	4304	96,4	3,6	5860	88,9	11,1	22368	91,5	8,5	25821	99	1,0	57051	98,5	1,5
14	Новомиргородський	2414	100	0	8779	83,7	16,3	38828	87,7	12,3	23384	980	1,8	54772	98,1	1,9
15	Новоукраїнський	6824	88,6	11,4	23879	93,1	6,9	49544	95,4	4,6	55948	980	1,7	103848	98,3	1,7
16	Олександрівський	1990	95,2	4,8	10124	100	0	37688	98,3	1,7	37932	990	0,8	67125	91,3	2,7
17	Олександрійський	7816	94,9	5,1	45998	95,2	4,8	60427	89,5	10,5	61166	94	6,0	101218	95,6	4,4
18	Онуфріївський	1861	91,3	8,7	10691	100	0	23212	95,1	4,9	20591	980	1,1	38561	99,7	0,3
19	Петрівський	3630	91,2	9,8	6722	100	0	28939	100	0	44780	100	0	65962	100	0
20	Світловодський	2512	85,6	14,4	7797	51,4	48,6	22710	98	12	27047	77,9	22,1	81911	64,5	45,5
21	Благовіщенський (Ульянівський)	2519	94,3	5,7	4506	100	0	50297	92,7	7,3	47642	98,4	1,6	76446	99,4	0,6
22	Устинівський	1333	59,6	44	2818	100	0	17027	100	0	23593	98,7	1,3	41169	99,8	0,2

Найбільші обсяги валової продукції у 2015 році вироблені фермерськими господарствами Кіровоградського, Олександрійського, Добровеличківського та Маловисківського районів де розвинуте бігалузове господарство (як і загалом по області) – зернове господарство та вирощування насіння соняшнику. Саме ці райони займають найвищі позиції в загальноукраїнському рейтингу за обсягами виробництва продукції, а саме Кіровоградський (4 позиція), Олександрійський (17), Добровеличківський (20) тощо.

#### **Висновки**

Розвиток фермерства в Україні за ринкових умов потребує розробки й обґрунтування виробничих типів господарств з урахуванням геопросторових особливостей попиту та можливостей для виробництва конкурентоздатної продукції.

При визначенні спеціалізації фермерських господарств України доцільно застосовувати методику Уївера з використанням валової продукції (її структури), що є кінцевим результатом їх сільськогосподарської діяльності. Для визначення структури валової продукції необхідно здійснити перехід від натуральних показників до зернових одиниць використовуючи відповідні коефіцієнти.

Спеціалізація фермерських господарств Кіровоградської області за період 1992-2016 р, значно поглибилась – з багатгалузової (п'ять спеціалізованих галузей) до бігалузової. У 1992-95 роках виробничо-територіальними типами фермерських господарств області були зернове господарство, вирощування насіння соняшника, буряківництво, овочівництво та молочне скотарство. З 2005 року спеціалізація поглиблюється до бігалузової – зернове господарство та вирощування насіння соняшника.

Домінуючими виробничо-територіальними типами фермерських господарств в Кіровоградській області є зернове господарство та вирощування насіння соняшника (9 районів) і вирощування насіння соняшника та зернове господарство (6 районів). В чотирьох адмініст-

ративних районах зернове господарство і вирощування соняшника доповнено третьою спеціалізованою галуззю, в трьох районах це вирощування сої і ще в одному – птахівництво. В Світловодському районі Кіровоградської області зернове господарство поєднано з м'ясним тваринництвом та вирощуванням насіння соняшника.

Сформовані виробничо-територіальні типи фермерських господарств Кіровоградської області є досить ефективними, але водночас екологічно-небезпечними та і потреби в продукції тваринництва, овочівництва, садівництва та інших видів залишаються незаповненими. Очевидно є потреба державної підтримки та стимулювання розвитку цих галузей у фермерських господарствах регіону.

#### **Список літератури**

1. Kolesnev, S. 1963. Spetsyalyzatsiya y razmery sel'skokhazyaistvennykh predpriyatiy. Moscow : Kolos.
2. Vasylyjev, N., 1965. Spetsyalyzatsiya y razmeshchenye sel'skokhazyaistvennoho proyzvodstva v SSSR. 1st ed. Moscow: Misl.
3. Kaninskyj, P., 2005. Spetsializatsiia silskohospodarskykh pidpriemstv. Kiev : NNC IAE.
4. Topchiiev, O., 2009 Osnovy suspilnoi geografii [pidruchnyk dlia studentiv heohr. spets. vyshchych navch. zakladiv]. Odesa : Astoprint.
5. Zaiachuk, M., 2015. Neoprosstorova orhanizatsiia fermerskoho ukladu Ukrainy. Chernivtsi : Bukrek.
6. Zaiachuk, M., 2007. Rozvytok fermerstva v Tsentralnii Ukraini / M. D. Zaiachuk. Rehionalni problemy Ukrainy: heohrafichnyi analiz ta poshuk shliakhiv vyrishennia, 1, 94-97.
7. Divil, L., 2006. Statystychnyi zbirnyk «Fermerski hospodarstva». 1st ed. Holovne upravlinnia statystyky u Kirovohradskii oblasti: Kirovohrad.
8. Garnik, N., 2015. Statystychnyi zbirnyk «Fermerski hospodarstva Kirovohradskoi oblasti». 1st ed. Holovne upravlinnia statystyky u Kirovohradskii oblasti: Kirovohrad.

#### **Мирослав Заячук, Лариса Семенюк Специализация фермерских хозяйств Кіровоградской области (1995 - 2015 гг.)**

Современное положение в аграрном секторе объективно требует обоснования специализации сельскохозяйственной деятельности фермерских хозяйств, которая проявляется в концентрации собственности фермеров на производстве одного или нескольких видов продукции, выполнении отдельных технологических процессов или оказании услуг в отдельных отраслях, производствах, предприятиях в соответствии с аграрным потенциалом и определенных рыночных связях для повышения конкурентоспособности продукции и эффективности производства при минимальном предпринима-

тельском риске. Основным принципом специализации фермерских хозяйств является рациональный выбор производственного направления и размещения сельскохозяйственного производства при обеспечении наименьших затрат на производство продукции с высокой производительностью труда с целью получения максимальной прибыли.

Считаем, что обобщающим показателем при определении специализации должен быть конечный результат сельскохозяйственной деятельности, а именно - структура валовой продукции. При определении структуры валовой продукции целесообразно использовать средневзвешенные показатели производства сельскохозяйственной продукции (за пятилетний или десятилетний период), при этом с целью возможности определения суммарных показателей валовой продукции и ее структуры целесообразно использовать методику перехода от натуральных показателей производства к «зерновым единицам». Предлагаем такой переход осуществлять путем использования соответствующих коэффициентов, отражающих соотношение обычного рыночной цены центнера зерна с ценами на другую сельскохозяйственную продукцию в странах ЕС.

За период 1995-2015 г. в Кировоградской области фермерское хозяйство изменилось с многоотраслевого (до 2000 г.) до биотраслевого. Отраслями специализации фермеров в 1992-95 годах были зерновое хозяйство, выращивание семян подсолнуха, свекловодство, овощеводство и молочное скотоводство. С 2000-х годов фермеры практически перестают заниматься свекловодством, а овощеводство и отрасли животноводства становятся вспомогательными полутоварными производствами. На современном этапе развития фермерства в Кировоградской области отраслями специализации являются зерновое хозяйство и выращивание семян подсолнуха в отдельных районах соединены с выращиванием сои, птицеводством и мясным животноводством.

Ключевые слова: Украина; Кировоградская область; фермерские хозяйства; специализация сельскохозяйственного производства; методика определения специализации Уивера; коэффициенты перехода к зерновым единицам.

#### **Myroslav Zayachuk, Larysa Semeniuk. Specialization of Farming Associations in Kirovograd Oblast (1995 – 2015)**

The present-day situation observed in the agrarian sector objectively requires substantiation of specialization of farming associations' agricultural activity now manifested in concentration of farmers' property on production of single or several types of products, performance of fully developed technological processes or provision of customary services in customary sectors, production areas, enterprises, etc in concordance with agrarian potential and market ties for the purpose of production competitiveness and efficiency and with minimal entrepreneurial risks. Major principle of farming associations' specialization lies in rational choice of production line and such location of agricultural production that would provide for the least production costs, highest working efficiency and maximum profit.

We believe that the eventual outcome of agricultural activity, namely, the structure of gross production, would to its best serve as generalizing value to help assess farmers' specialization. In the process of defining of gross production's structure, it seems appropriate to make use of the weighted average of agricultural production (taken for the last five or ten years). With that, to establish consolidated figures of gross production and its structure, it seems reasonable to apply the method of transition from physical indicators of production to "grain units". We suggest such transition to be effected through the use of corresponding coefficients that show the proportion of market average prices of grain hundredweight and such prices of other agricultural products in EU countries.

Through 1995-2015, farming has changed in Kirovograd Oblast from diversified (before 2000) to bi-sectoral economy. It was in 1992-1995 that farmers specialized in grain economy, sunflower seed cultivation, beet breeding, vegetable growing and dairy cattle husbandry. Beginning from 2000s, farmers practically ceased beet breeding, whereas vegetable growing and livestock branches became secondary semi-commodity productions. Today, farmers of Kirovograd Oblast specialize in grain economy and sunflower seed cultivation combined in several administrative rayons with soy growing, poultry breeding and beef husbandry.

*Key words:* Ukraine; Kirovograd Oblast; farming associations; specialization of agricultural production; Weavers' method to define specialization; coefficients of transition to grain units.

УДК 911.3:016:929 (477)

**КАРТИ ПОТЕНЦІАЛУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА  
А. ЖУКОВСЬКОГО В «UKRAINE. A CONCISE ENCYCLOPAEDIA»***Валерій Руденко, Алла Пирогівська**Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича*

Дається оцінка серії карт, що характеризують потенціал сільського господарства України, розробленій академіком А. Жуковським (1922 – 2014) зі співавторами для двохтомної енциклопедії «Ukraine. A Concise Encyclopaedia», що вийшла у світ у 1963 та 1971 роках. Стверджується, що проаналізовані картографічні розробки авторів характеризують весь спектр основних типів соціально-економічних карт сільського господарства України. Обґрунтовується, що карти з «Ukraine. A Concise Encyclopaedia» дають системну, комплексну оцінку розвитку природних і суспільних продуктивних сил сільського господарства України.

**Ключові слова:** карти потенціалу сільського господарства України; академік А. Жуковський; «Ukraine. A Concise Encyclopaedia».

**Вступ.** У 1963 та 1971 роках вийшов друком двохтомник енциклопедії «Ukraine. A Concise Encyclopaedia». Головний редактор – Володимир Кубійович. Видавець: Ukrainian National Association, University of Toronto Press (Том 1 – 1185 сторінок. Том 2 – 1394 сторінки). На ст. V (Acknowledgments) висловлюється подяка Миколі Кумицькому, Аркадію Жуковському та Григорію Колодію як авторам карт та діаграм видання [Kubijovuč, V., 1963, 1971]. Аркадій Жуковський як співавтор карт названий і в другому томі цієї ж енциклопедії (с. 3) [Kubijovuč, V., 1963, 1971].

Ціла серія унікальних карт у названих енциклопедіях присвячена проблемам розвитку сільського господарства України.

**Метою нашої розвідки є** висвітлення та аналіз розроблених А. Жуковським та його співавторами картосхем, що характеризують потенціал сільського господарства України.

**Виклад основного матеріалу.** Природно-ресурсний, сукупний ресурсний та виробничий потенціал сільського господарства України в «Ukraine. A Concise Encyclopaedia» картографічно оцінений комплексно і всесторонньо.

Розпочинає цю серію карта «Орні землі» (рис. 475, с. 866). У відсотках до загальної земельної площі способом картограми виділяються райони за інтенсивністю розорювання земельних угідь. Шкала (штрихова) має такі градації: від 0 до 10%, 10 – 20%, 20 – 40%, 40 – 60%, 60 – 80%, 80 – 100%. За первинні територіальні одиниці картографічної оцінки (настільки можна про це судити з карти) взяті, очевидно, межі природних (фізико-географічних)

областей України. Аналогічна карта «Рілля» з «Національного атласу України» [Natsionalnyy atlas Ukrainy, 2007], до відома, має таку градацію показника розораності земель (% ріллі від площі суходолу адміністративних районів, 2004 р.): до 20,0; 20,0 – 40,0; 40,1 – 60,0; 60,1 – 70,0; 70,1 – 80,0; 80,1 – 91,0.

Як чітко ілюструє карта, ареали найвищої розораності земель охоплюють Південнопридніпровську височинну, Південнопридніпровську схилово-височинну, Бузько-Дніпровську низовинну та Дніпровсько-Молочанську низовинну області Лісостепу та Степу України.

З використанням точкового способу картографування А. Жуковський зі співавторами розкривають географічні особливості розподілу посівних площ в Україні (рис. 476, с. 867) (див. рис. 1). Одна точка – 20 000 га. Географічні точки однієї масштабності розміщені на карті лише в межах фактичного поширення посівних площ. Це забезпечує плавні переходи густоти оцінного показника і поліпшує наочність карти.

Точкова карта характеризує також посіви пшениці (одна точка – 10 000 га) (рис. 477, с. 871). Знову ж таки точки мають однаковий масштаб і є істинними, тобто географічними, оскільки відображають межі фактичного поширення посівів пшениці в Україні в 60-ті роки ХХ ст. Звертає на себе увагу нарощення густоти посівів пшениці в районах Поділля та південного Придніпров'я та її падіння в центральноукраїнських регіонах.

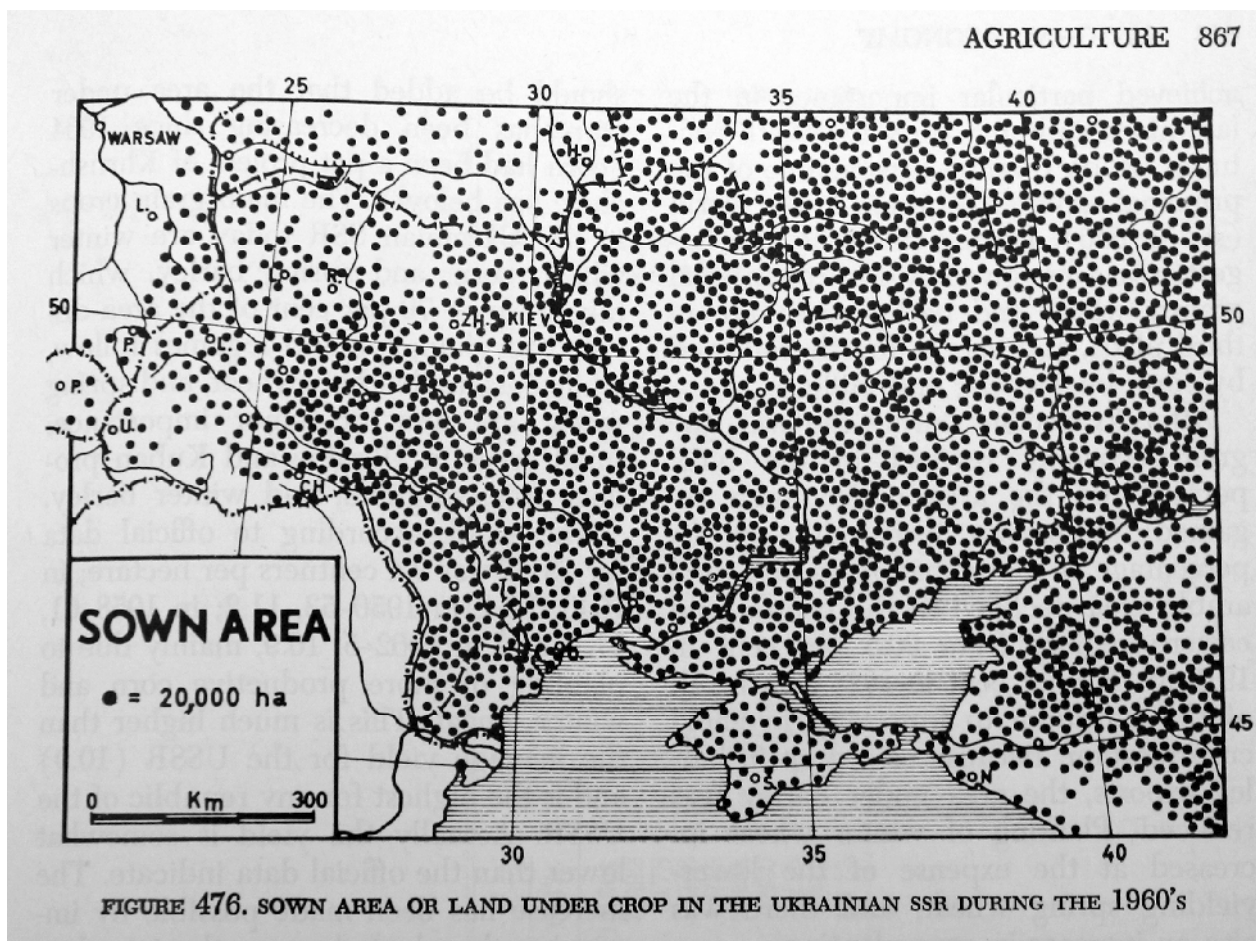


Рис. 1

Цікавим різновидом точкового способу картографування посівів кукурудзи на зерно (див. рис. 478, с. 872) (рис. 2) є застосування, як зображувального засобу, одномасштабної точки для оцінки розподілу площ посівів кукурудзи розміром 5 000 га та риски (дефісу) – для площ посівів кукурудзи у 2 500 га. Площа посівів кукурудзи на зерно закономірно зростає з заходу на схід та південний схід України, зменшуючись у крайніх південних приазовських районах та в Криму.

Оригінальною, незвичною для широкого кола географів є карта «Нові сільськогосподарські культури (України)» (рис. 479, с. 873) (див. рис. 3). А. Жуковський зі співавторами використовує способи ареалів та значків, позначаючи на карті райони поширення нових сільськогосподарських культур, що розміщуються не безперервно (дискретно) і займають незначні території. Ареали цих культур (південної коноплі, чаю, оливкових, сої, рицинів, арахісу, маку та ін.) на карті оконтурені суцільними лініями, умовними і художніми значками.

Наочними, виразними є карти посівних площ під цукровим буряком (рис. 481, с. 876)

(див. рис. 4), льоном та соняшником (рис. 482, с. 877), картоплею та овочами (рис. 483, с. 879) (див. рис. 5), фруктами і виноградом (рис. 484, с. 881). На цих картах як зображувальний засіб використовуються уже знайомі нам одномасштабні точки для оцінки розподілу площ під посівами розміром 1 000 – 2 000 га та риски (дефіс) – для менших площ посівів. Зауважимо при цьому, що і автори відомого спільного українсько-угорського видання «Ukraine in Maps» (Kyiv – Budapest, 2008) розглядають частку засіяних площ під пшеницею, цукровим буряком, соняшником, картоплею у загальній посівній площі як важливий узагальнюючий показник при картографічній оцінці розвитку рослинництва в державі [Kocsis, K., 2008].

Тваринництво України А. Жуковський зі співавторами висвітлює через побудову точкових карт (точки одномасштабні), що характеризують поголів'я основних свійських тварин: великої рогатої худоби (рис. 485, с. 885); свиней (рис. 486, с. 886) (див. рис. 6); овець (рис. 487, с. 888) (див. рис. 7). На всіх вказаних картах одна точка – 15 000 голів кожної з названих тварин. Запропонований авторами підхід, коли одна точка характеризує однако-

ве (за величиною) поголів'я свійських тварин, є дуже вдалим з географічної точки зору, адже при цьому відкриваються додаткові можливості для порівняльного територіального аналізу розвитку основних галузей тваринницького комплексу України.

Як видно з представлених карт, географічні особливості розміщення, концентрації

поголів'я великої рогатої худоби та свиней в Україні є дуже спорідненими, як правило, тут більш-менш рівномірний розподіл по території. У той же час поголів'я овець нарощується з північних районів, із Закарпаття на південь країни.

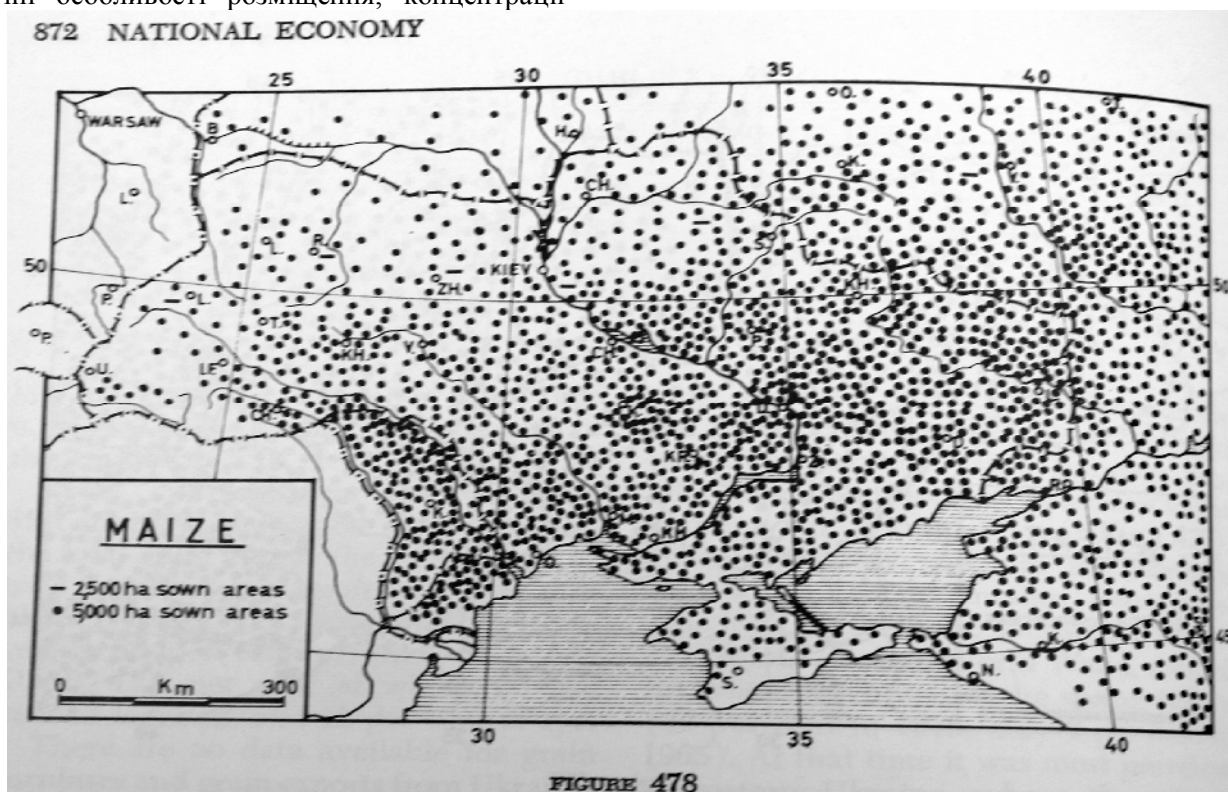


Рис.2

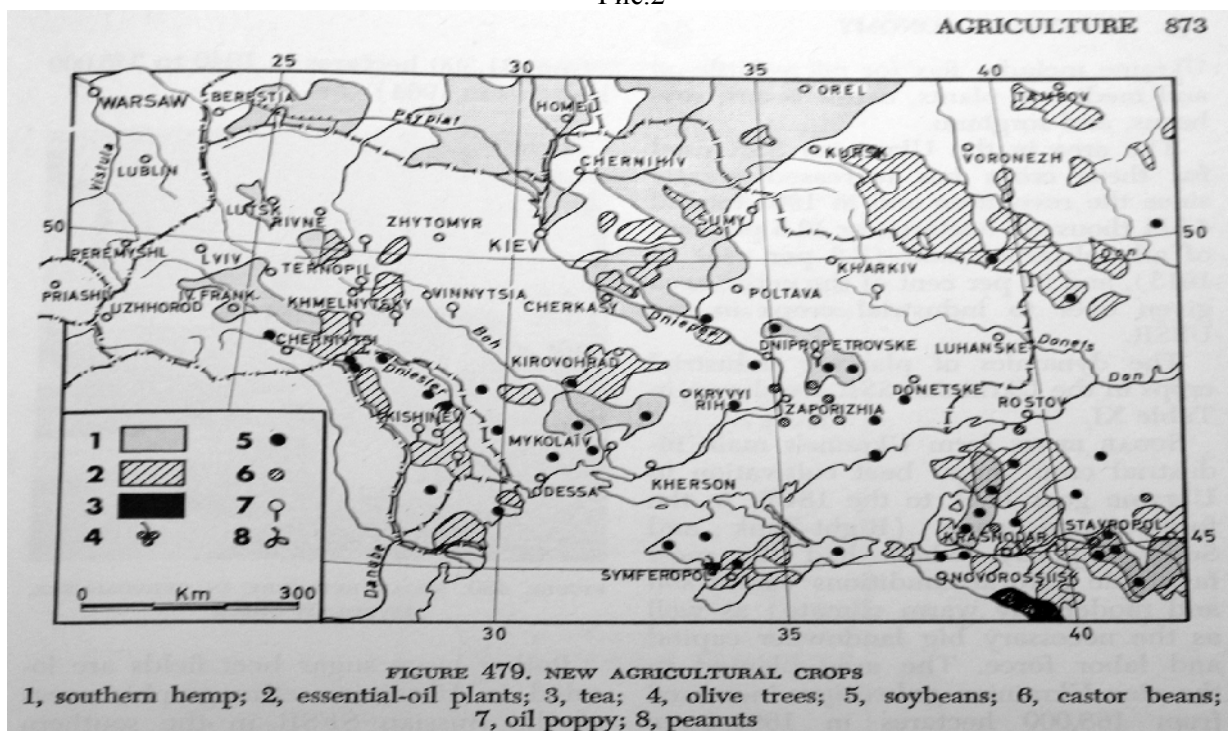


Рис. 3

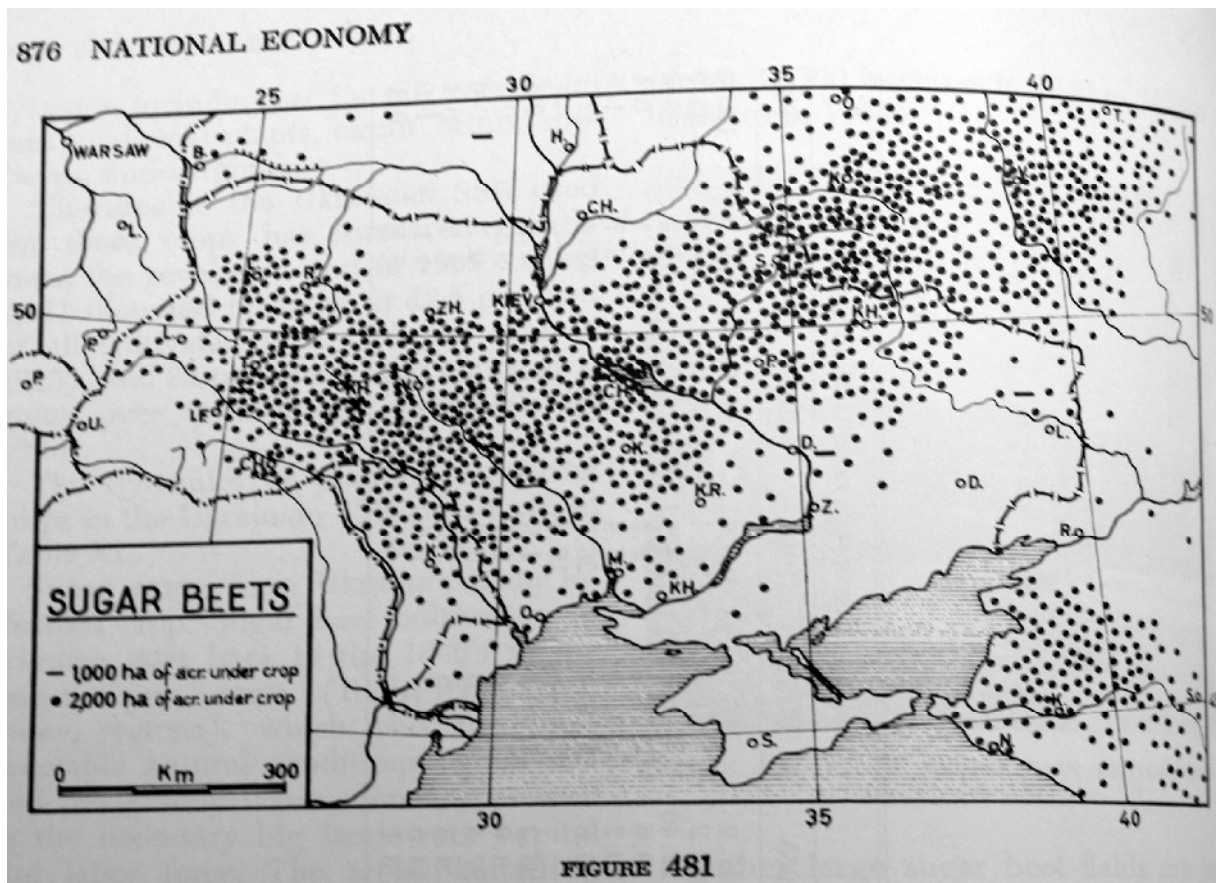


Рис. 4

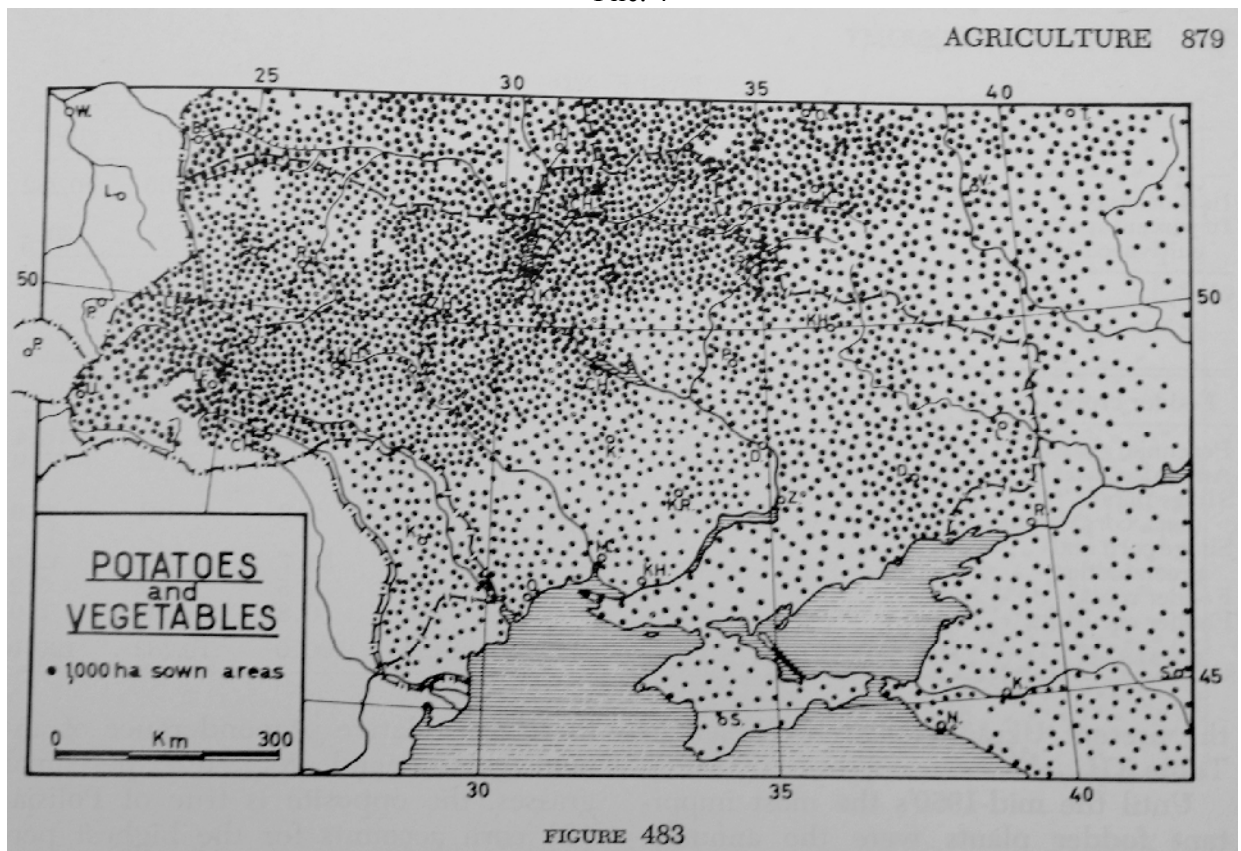


Рис. 5

886 NATIONAL ECONOMY

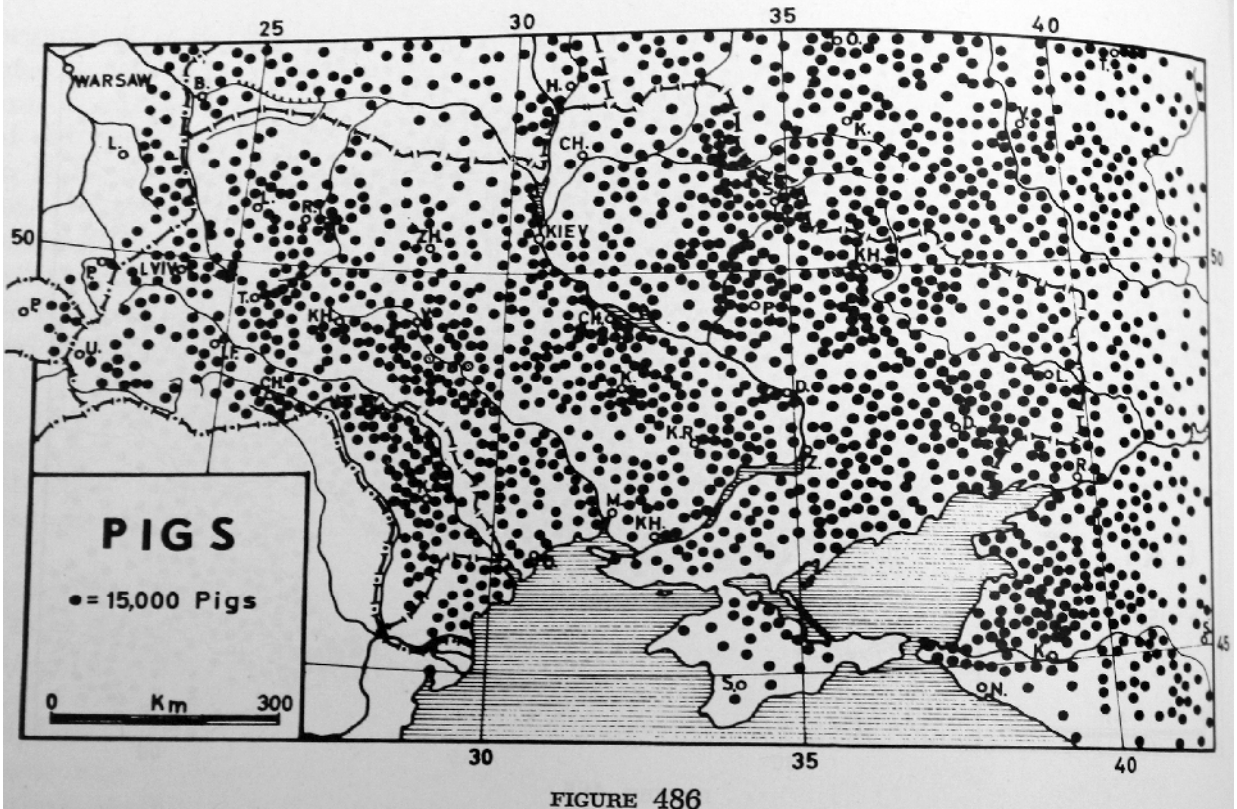


FIGURE 486

Рис. 6

888 NATIONAL ECONOMY

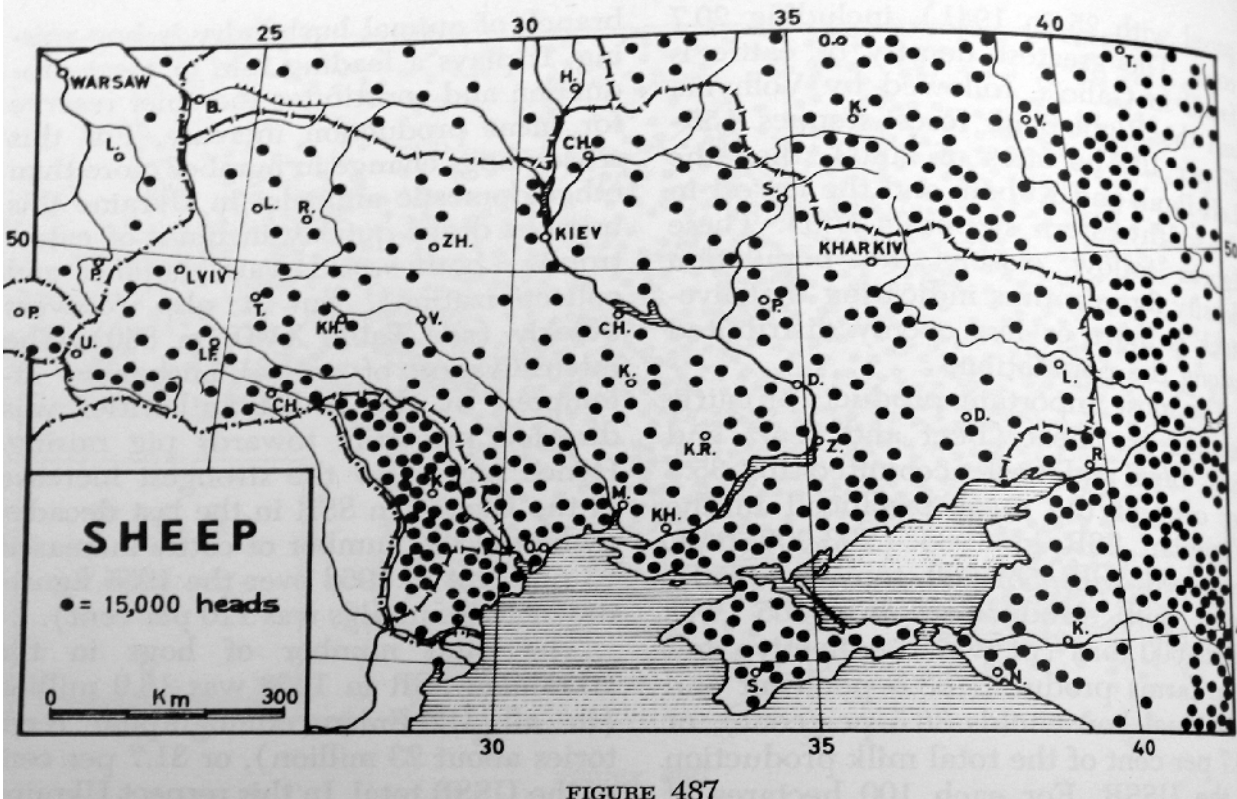


FIGURE 487

Рис. 7

Таким чином, даючи загальну оцінку карт потенціалу сільського господарства, розроблених А. Жуковським зі співавторами для «Ukraine. A Concise Encyclopaedia», можна зробити такі **висновки**:

- картографічні розробки авторів представляють весь спектр основних типів соціально-економічних карт. Тут і карти земельних ресурсів, посівних площ, карти розвитку рослинництва і тваринництва України;
- серед широкого набору застосованих способів відображення соціально-економічних об'єктів і явищ на картах головними є картодіаграми, спосіб значків, ареалів, точковий спосіб;
- карти з «Ukraine. A Concise Encyclopaedia»

дають системну, комплексну оцінку розвитку природних і суспільних продуктивних сил сільського господарства України та ознайомлюють світового читача з наявним потенціалом та перспективними можливостями у цій галузі українського народу та майбутньої незалежної і суверенної Української держави.

#### **Список літератури:**

1. Natsionalnyy atlas Ukrayiny 2007. Kyiv: DNVP "Kartohrafiya", p. 362.
2. Kubijovych, V (1963,1971). Ukraine. A Concise Encyclopaedia. 2nd ed. Toronto: Ukrainian National Association, University of Toronto Press. 1185, 1394.
3. Kocsis, K., Rudenko, L., Schweitzer, F. (2008). Ukraine in Maps. Kyiv, Budapest. 122.

#### **Валерий Руденко, Алла Пироговская. Карты потенциала сельского хозяйства А. Жуковского в «Ukraine. A Concise Encyclopaedia».**

Дается оценка серии карт, характеризующих потенциал сельского хозяйства Украины, разработанной академиком А. Жуковским (1922 - 2014) с соавторами для двухтомной энциклопедии «Ukraine. A Concise Encyclopaedia», вышедшей в свет в 1963 и 1971 годах. Утверждается, что проанализированы картографические разработки авторов характеризуют весь спектр основных типов социально-экономических карт сельского хозяйства Украины. Обосновывается, что карты с «Ukraine. A Concise Encyclopaedia» дают системную, комплексную оценку развития природных и общественных производительных сил сельского хозяйства Украины.

**Ключевые слова:** карты потенциала сельского хозяйства Украины; академик А. Жуковский; «Ukraine. A Concise Encyclopaedia».

#### **Valeriy Rudenko, Alla Pyrohivska. Maps of the agriculture potential of A. Zhukovsky's in «Ukraine. A Concise Encyclopaedia».**

An assessment of a series of maps is made characterizing the potential of Ukraine's agriculture, developed by Academician A. Zhukovsky (1922 - 2014) with co-authors for the two-volume encyclopedia "Ukraine. A Concise Encyclopaedia", which was published in 1963 and 1971. It is claimed that the analyzed cartographic studies of the authors characterize the entire spectrum of the main types of socio-economic maps of agriculture of Ukraine.

Are comprehensively evaluated natural resource, cumulative resource and production capacity of Ukrainian agriculture in "Ukraine. A Concise Encyclopaedia". As a percentage of the total land area by way of cartograms, areas are allocated according to the intensity of plowing of land. The scale (dashed) has the following gradations: from 0 to 10%, 10 to 20%, 20 to 40%, 40 to 60%, 60 to 80%, 80 to 100%. Obviously, the primary territorial units of cartographic assessment are the boundaries of natural (physical and geographical) regions of Ukraine. The similar map of "Arable" from the "National atlas of Ukraine", as we know, has the following gradation of the index of land plots (% of arable land from the land area of administrative districts, 2004): up to 20.0; 20,0 – 40,0; 40,1 – 60,0; 60,1 – 70,0; 70,1 – 80,0; 80,1 – 91,0.

The original, unusual for a wide range of geographers is the map "New Agricultural Cultures (Ukraine)". A. Zhukovsky and his co-authors use the methods of habitats and badges, indicating on the map the distribution areas of new crops that are placed not continuously (discretely) and occupy insignificant territories.

In particular also, A. Zhukovsky and his co-authors reveals the geographical features of the distribution of crops in Ukraine; make an assessment of the distribution of areas of corn crops; indicate areas of distribution of new crops on the map; represent maps of crop area under sugar beet and other vegetables; depict the number of main domestic animals on the maps: cattle, pigs and sheep. Animal husbandry of Ukraine is highlighted by the construction of point maps (single-scale points) that characterize the number of main domestic animals: cattle, pigs, sheep. On all of these maps one point is 15,000 heads of each of the named

animals.

Thus, giving a general assessment of agricultural potential maps developed by A. Zhukovsky with co-authors for "Ukraine. A Concise Encyclopaedia", we can draw the following conclusions:

- the main methods of reflection of socio-economic objects and phenomena on the maps of agriculture potential are cartograms, means of icons, geographical ranges, point method;
- the maps from "Ukraine. A Concise Encyclopaedia" provide a systematic, comprehensive assessment of the development of natural and social productive forces of agriculture of Ukraine.

**Key words:** maps of the agriculture potential of Ukraine; Academician A. Zhukovsky; «Ukraine. A Concise Encyclopaedia».

УДК 332.1

## ЕВОЛЮЦІЯ ТЕОРЕТИЧНИХ КОНЦЕПЦІЙ ЕКОНОМІЧНОЇ РЕГІОНАЛІСТИКИ

*Валентина Підгірна, Петронела Анкуца*

*Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,*

Розглянуто та систематизовано основні теорії і концепції регіонального розвитку. Досліджено їх еволюцію та взаємозв'язок у контексті застосування в практиці вітчизняного регіонального управління. Розглянуто і систематизовано основні моделі нових теорій регіонального зростання. розкрито їх зміст, визначено основні, особливо просторові чинники зростання і розвитку.

**Ключові слова:** економічне зростання, конкуренція, теорії регіонального зростання, ресурси, регіональне управління.

**Постановка проблеми.** Регіон як еволюціонуюча цілісність потребує управлінських дій, що спрямовуватимуть її на подальший розвиток. Вирішення проблем економічного розвитку окремих територій зумовлюють потребу в розгляді концепцій регіонального розвитку від теорій розміщення виробництва до новітніх концепцій. Загалом кожна з регіональних теорій мала на меті покращити ефективність функціонування регіону. Проте, новітні концепції управління здатні забезпечити стійке зростання регіонів за рахунок формування адаптаційної системи управління, що враховує зовнішнє динамічне середовище. Тому даний напрям дослідження є актуальним.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Серед наукових праць, у яких

висвітлюються теорії регіонального розвитку, необхідно виокремити дослідження таких видатних вітчизняних учених: Д. Лук'яненко, М. Долішнього, В. Чужикова, Ю. Пахомова, та багатьох інших. Серед зарубіжних економістів найбільшої уваги заслуговують праці: А. Гренберга, Е. Маркузена, А. Маршала, Н. Сіберта, У. Ізарда та інших.

**Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми.** У сучасній літературі чимало аспектів функціонування регіонів залишаються недостатньо розкритими та обґрунтованими. Є потреба в тому, щоб сконцентрувати увагу саме на аналізі теорій регіонального розвитку.

Виклад основного матеріалу. Теоретичний арсенал регіональної політики країн Заходу досить багатий і численний, практичне застосування окремих положень дозволяє сформувати методологію регіональних досліджень при реформуванні економік конкретних держав з урахуванням парадигм регіонального розвитку: *homo oeconomicus* *homo sociologicus*, *homo informaticus*.

Власне, теорії регіонального розвитку розглядалися на основі двох підходів неокейнсіанського та неоліберального, рис.1.2., які лягли в основу класифікаторів за такими напрямками: 1) теорії розміщення виробництва; 2) теорії просторової економіки; 3) нові концепції регіонального розвитку, рис.1.1. Розглянемо найвідоміші із західних ідей регіонального розвитку, зокрема посткейнсіанська теорія припускала державне регулювання міжрегіональних розходжень. У її основі – стимулювання інвестицій і припливу приватного капіталу в слабозрозвинені регіони. З ринкових інструментів регіональної політики використовуються субсидії, кредитні і податкові важелі. Неоліберальна теорія — ґрунтуються на визнанні необхідності поєднання державної політики з реалізацією принципів економічної свободи, максимально можливим використанням ринкових механізмів і вільної конкуренції в умовах зростаючої тенденції до монополізації господарського життя суспільства.

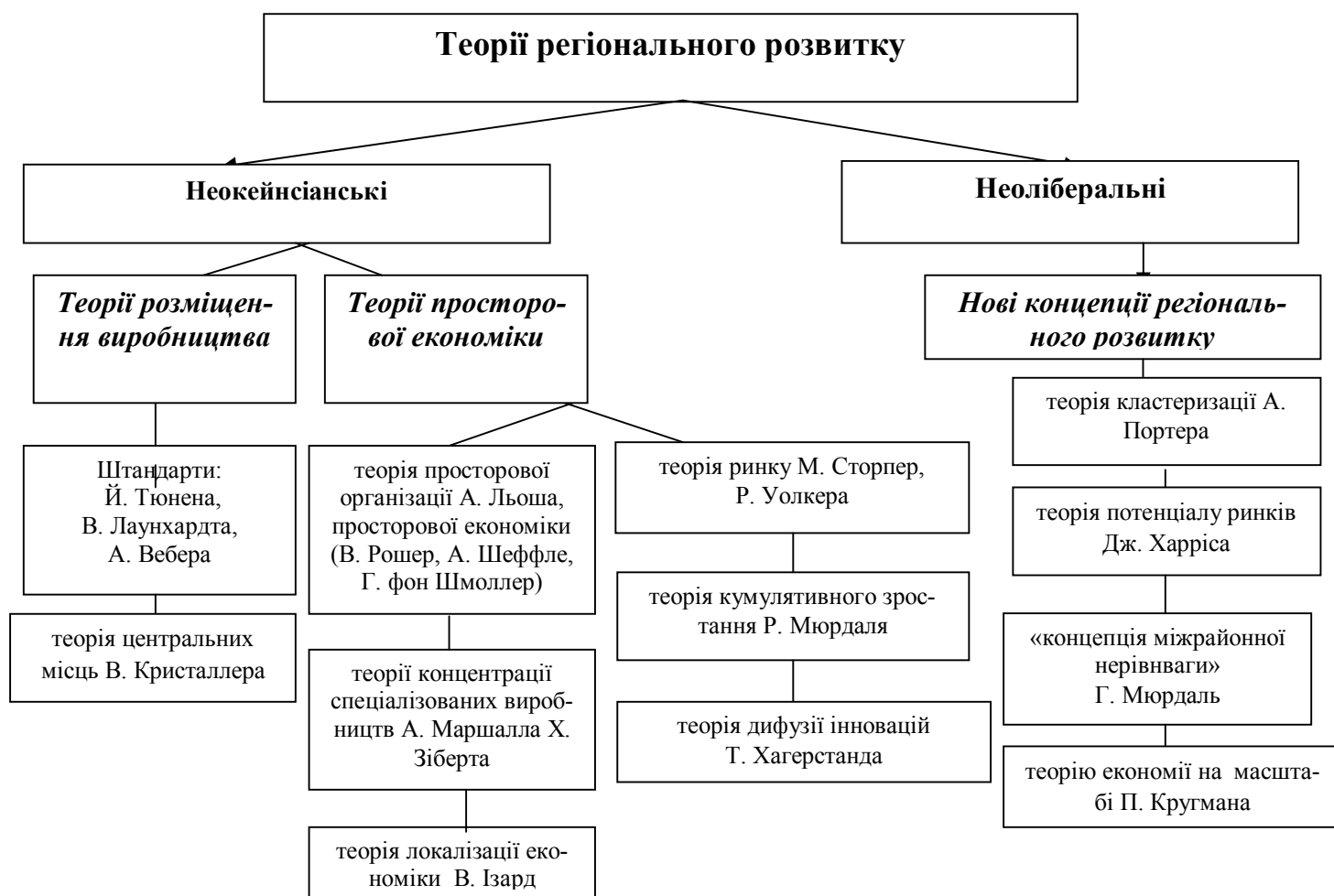
Що стосується неокейнсіанських теорій, розгляд проводився у контексті теорій розміщення виробництва та теорій просторової економіки (сільськогосподарський штандорт Й. Тюнена, раціональний штандорт промислового підприємства В. Лаунхардта, промисловий штандорт А. Вебера, теорія центральних місць В. Кристаллера).

Варто відмітити, що питання дослідження проблем регіонального розвитку увійшло в коло розгляду економічної науки ще на початку XIX ст. Одним з перших учених, що працював над започаткуванням теорії розміщення виробництва, вважався німецький економіст Йоган Тюнен (1783—1850), який у своїй роботі «Ізольована держава в її відношенні до сільського господарства і національної економіки» використав при вивченні територіального роз-

міщення кількісні, математичні методи, у тому числі для дослідження просторових (територіальних) відносин, розкрив залежність функцій (спеціалізації) земельних ділянок від географічного положення.

Іншу спрямованість мали дослідження німецького економіста та соціолога Альфреда Вебера (1868-1958рр.) викладені у праці «Про штандорт промисловості», який розглядав проблеми діяльності підприємств, що

пов'язані з вибором їх місцезнаходження в умовах, коли джерела сировини розташовані – в одному регіоні, а ринки збуту продукції в іншому [Veber, A., 1926)]. Згідно досліджень, вигода агломерації залежить не від близькості до географічного пункту, а від технічної і просторової концентрації виробництва, можливості використання спеціалізованої ремонтної бази, іншої інфраструктури (тепер це називається "агломеративним ефектом").



**Рис. 1.1. Базові теорії регіонального розвитку**

2. Теорії просторової економіки (теорія просторової організації А. Льоша, просторової економіки Рошер, А. Шеффле, Г. фон Шмоллер теорія ринку М. Сторпера, Р. Уолкера, теорії концентрації спеціалізованих виробництв А. Маршалла Х. Зіберта, теорія кумулятивного зростання Р. Мюрдала, теорія дифузії інновацій Т. Хагерстанда, теорія полюсів росту Ф. Перру) [Scott, A., Storper, M., 2003].

У своїй головній праці "Просторова організація господарства" (1940) Август Льош модифікувавши ідеї В. Кристаллера, дійшов висновку, що виробничі підприємства й організації

сфери послуг для обслуговування покупців своєї зони (правильного шестикутника) мають бути розміщені у вершинах (кутах) кристаллової (гексагональної) решітки [Lesh, A., 1959]. При цьому, єдиним критерієм оптимального розміщення він вважав отримання максимального чистого прибутку.

Наукові нароби з регіональної економіки пов'язувались у середині XIX ст. з представниками німецької школи В. Рошером, А. Шеффле, Г. фон Шмоллером саме їм вдалося виокремити регіональну складову розвитку використовуючи дослідження класиків.

Американський дослідник В. Ізард в 50-х роках ХХст. ввів в науковий обіг категорію «локалізація», при цьому виокремив новий напрям досліджень «Просторова економіка» [Izard, U., 1966]. Великою заслугою В. Ізарда було те, що він адаптував методи макроекономіки для вивчення особливостей розвитку регіонів.

Значний внесок до теорії регіонального розвитку також внесли представники англо-американської школи Майкл Сторпер [Scott, A., Storper, M., 2003] та Р. Уолкер, працюючи над концепцією територіального розвитку, відповідно до якої виділялось чотири етапи: перший – локалізації – розміщення підприємств на нових територіях; другий – нарощування потужностей – розміщення підприємств у міру зміцнення їх ринкових позицій; третій – дисперсія – просування фірм-виробників на периферію; четвертий етап – припускав перенесення виробництва під впливом чинників інноваційного характеру.

По-перше неокласичні теорії базувались на виробничій функції. Основна праця Альфреда Маршалла (1842—1924) — «Принципи економіки» (1890), у якій він намагався розробити універсальну економічну теорію, поєднуючи різні концепції. Найбільшою його заслугою було створення синтетичної теорії, яка об'єднувала елементи трудової теорії вартості і теорії граничної корисності [Marshall, A., 1993].

Найбільш закінчена концепція регіонального зростання була запропонована Х. Зіббертом, яка ґрунтувалась на виробничій функції, в якій обсяг потенційно можливого виробництва в регіоні ставиться в залежність від таких витрат як праця, капітал, земля, технічні знання. Для вираження географічних особливостей розвитку регіону Х. Зібберт врахував вплив транспортних витрат на розвиток соціальної сфери [Sibert, H., 1969].

По-друге, теорія кумулятивного зростання Р. Мюрдала, в основу даної теорії була покладена модель локалізації яка базувалась на основі чинників місцезростаювання. Сутність даної теорії ґрунтувалась на відсутності мобільних природних ресурсів, через неоднорідність середовища у великих містах. З 60-х років ХХ ст. відбувається розмежування двох основних напрямів дослідження в локальній економіці – на макро- і макрорівні.

Шведський географ автор теорії дифузії інновацій Торстен Хагерstrand у 1953 р. опублікувавши працю «Просторова дифузія як про-

цес впровадження нововведень», окреслив механізм впливу НТР на розвиток і розміщення господарства. За цією моделлю, новачі поширюються у трьох напрямках: а) від розвинутих економічних районів на периферійні території; б) від центрів найвищого ієрархічного ступеня до центрів нижчого порядку; в) від великих міст у прилеглі райони [10].

3. Нові концепції регіонального розвитку (теорія кластеризації А. Портера, теорія потенціалу ринків Дж. Харріса, теорія базового мультиплікатора А. Преда, теорію економії на масштабі П. Кругмана, теорія трансакційних витрат Р. Коуза, теорія сталого розвитку Г. Дейлі, теорія дестинації П. Ромера).

Подальший розвиток теорії регіонального розвитку був направлений на розробку економічних моделей, прагнення побудувати специфічні моделі регіонів було характерним для країн зі значними площами, регіони яких істотним чином відрізнялися за рівнем соціально-економічного розвитку.

Основоположником кластерної терії визнаний Майкл Портер, який досліджуючи конкурентні позиції більш як 100 галузей різних країн намагався узагальнити власні висновки у монографії «Конкурентні переваги» (1980 р.). М. Портер визначає, що географічне групування фірм (кластери) може розглядатися як організована сила для національної промислової конкурентоспроможності. При цьому, внутрішня конкуренція комбінується з диференційованим місцевим попитом для підготовки входження фірм до глобальних ринків. Географічна концентрація збільшує вплив на внутрішню конкуренцію, а диференційований місцевий попит служить каталізатором для інновацій.

Розглядаючи теорію «потенціалу ринку» Дж. Харріса, можна відзначити, що автор для розвитку того чи іншого регіону акцентував увагу на тому, що підприємці будуть прагнути розміщувати своє виробництво тільки там і тоді, коли будуть мати добрий доступ до ринку. Ступінь доступності ринку збуту він оцінював за допомогою показника «потенціал ринку»—зважена сума купівельної спроможності конкретних регіонів. Якщо Дж. Харріс досліджував особливості розміщення виробництва у статистиці, то А. Пред у теорії «базового мультиплікатора» висвітлював особливості формування регіонального доходу у динаміці виробництва.

Свої розробки у форматі кластерних утво-

рень продовжував Пол Кругман у своїй праці «Просторова економіка: міста, регіони і міжнародна торгівля» (1953), в якій детально обґрунтував у рамках концепції «нової економічної географії» теорію економії на масштабі: чим більше виробництво, тим менші витрати на одиницю продукції [Krugman, P., 2005].

Важливу роль у дослідженні кластерних принципів організації соціально-економічного розвитку регіону, на нашу думку, відіграла теорія трансакційних витрат Рональда Коуза. Теорія трансакційних витрат допомогла пояснити не тільки існування фірми, але також її розмір, можливості та внутрішню організацію. Коуз визначив, що фірми і ринки є альтернативними інституційними структурами управління трансакціями.

Автором інноваційної економічної теорії сталого розвитку, системно висвітленої в монографії «По за зростанням: економічна теорія сталого розвитку» («англ. Beyond Growth. The Economics of Sustainable Development»), є провідний дослідник, економіст Герман Дейлі. Спираючись на визначення Комісії ООН та науковий аналіз, Г. Дейлі трактує термін «сталлий розвиток» як означення гармонійного, збалансованого, безконфліктного прогресу всієї земної цивілізації, груп країн (регіонів, субрегіонів), а також окремо взятих країн нашої планети за науково обґрунтованими планами (методами системного підходу) [Granberg, A., 2000].

Основоположник теорії економічного зростання американський економіст Пол Ромер у своїй праці «Наука, економічний рост и общественная политика» (Science, Economic Growth and Public Policy, 1996), описав власну модель засновану на критичному припущенні, що знання віддзеркалюють граничну продуктивність праці, що зростають. Іншими словами, виробництво споживчих товарів моделюється як виробнича функція, яка включає по-

токи знань. В основі моделі П. Ромера лежать такі основні передумови, а саме: найважливішим чинником економічного зростання є технологічні зміни, які дозволяють використовувати різноманітні сполучення наявних у суспільства чинників виробництва; технологічні зміни відбуваються завдяки діяльності людей, які реагують на ринкові стимули; виробничі технології відрізняються від інших економічних товарів. Створення нових технологій еквівалентно постійним витратам виробництва – подальше використання цих технологій не потребує від виробника додаткових витрат.

Якщо вести мову про сучасні регіональні теорії, безумовно варто зупинитись на теорії «нового регіоналізму» започаткованого М. Кітінгтоном, яка передбачала відхід від політики підтримки добре розвинутих регіонів до підтримки слабозрозвинутих, з метою створення нової моделі «Європа регіонів». Особливості внутрішнього та зовнішнього регулювання розвитку, через усунення екстремальних ситуацій були досліджені У. Ваннопом у теорії «регіонального планування». Тим не менш, сучасний розвиток міжнародної та регіональної економік породжує питання взаємного визнання регіоналізації як процесу, що має бути чітко ідентифікований як на внутрішньому так і на зовнішньому рівнях. На підтвердження, М. Сторпер у своїй теорії «регіональний світ» доводив, що у ХХІ ст. регіони все частіше виступають як самостійні одиниці у міжнародних відносинах [Scott, A., Storper, M., 2003].

Безумовно, теоретичні концепції регіонального розвитку продовжують розвиватись і надалі. В Україні після здобуття незалежності продовжуються активні дослідження проблем регіонального розвитку, пов'язані з фундаментальними розробками, що сприяють формуванню різних підходів до розуміння суті регіонального розвитку (табл. 1.1).

Таблиця 1.1.

**Національні концепції регіонального розвитку**  
[Chuzhykov, V., 2008],[Dolishniy, M., 2006 ]

Назва концепції/підходу	Зміст концепції/підходу	Автори
Регіональна парадигма суспільного розвитку	Суспільний розвиток країн і регіонів, їхня структурна цінність можлива з позиції діалектичної єдності цивілізаційних й національних аспектів історичного прогресу	Мазур А.Г.
Нова парадигма регіонального розвитку на основі економічного зростання	Економічне зростання на підставі модернізації виробництва – органічна складова економічного розвитку всіх рівнів	Філіпенко А.С.
Інноваційно-інформаційні конкурентності регіонального розвитку	Регіональна модель інноваційного розвитку передбачає узгодженість між бізнес-проектами та геоінформаційними технологіями	Котельніков В.

Соціально-економічний аспект розвитку в контексті регіональної політики	Підсилення залежності регіонального розвитку за рахунок соціалізації усіх форм життєдіяльності	Дорогунцов С.І.
Керованості регіонального розвитку	Регіональний розвиток як об'єкт державно-управлінського впливу обов'язково потребує адекватних методів регулювання стихійного саморозвитку	Стеченко Д.М.
Регіональна конкурентоспроможність,	Дослідження теоретичних аспектів здійснення міжнародної економічної діяльності регіонів вимагає розробки наукових принципів, орієнтованих на інтенсифікацію і оптимізацію міжнародної економічної діяльності регіональних господарських систем, як основних початкових методичних положень, правил, ідей і орієнтирів в межах яких реалізуються цілі регіонального розвитку.	Чужиков В.І.
Доктрина регіонального розвитку	Економічна ефективність прийняття Доктрини буде виражатися покращенням макроекономічних параметрів у середньостроковій перспективі за рахунок поліпшення пропорцій розподілу дохідних джерел і розвитку власного дохідного потенціалу.	Реутов В.Є.

**Висновки.** Розвиток регіонально-просторових утворень держави досліджувався протягом десятиліть, починаючи з XIX ст., що вилилось у формування основних теорій регіонального розвитку, систематизованих у чотири групи.

Розгляд теоретичних основ через семантичний і етимологічний аналіз термінологічного апарату, що описує особливості регіонального розвитку, дає змогу досить глибоко проникати в суть як економічних явищ або процесів, так і в природу виникнення проблемних ситуацій.

Для виходу з проблемних ситуацій, що складаються, у регіональному розвитку реальним стає вживання регулюючих базисів, які дають змогу не лише знижувати або прискорювати швидкість перебігу економічних процесів, але й скорочувати або збільшувати можливу дистанцію у виявлених відмінностях.

#### Список літератури:

1. Granberg A. (2000). Bases of regional economy: Textbook for institute of higher education. Moscow : Public institution Higher school of economy.
2. Geographical encyclopedia. Concept and terms. (1988). Chief editor Treshnikov A. Moscow : Soviet encyclopedia.
3. Scott A., Storper M. (2003). Regions, Glo-

balization, Development. Regional Studies. -Vol. 37, No 6, 7.

4. Veber A. (1926). The theory of industry placement. Translation from German, Moscow : Kolos.

5. Lesh A. (1959). Geographical placement of economy: Translation from English, M.: Publishing house of foreign literature

6. Izard U. (1966). Methods of regional analysis, Moscow: Science.

7. Marshall A. (1993). Principles of economic science, V. I. Translation from English, Moscow : Publishing group "Progress".

8. Sibert H. (1969). Regional Economics Grown: Theory and Polici, New York: Syracuse University Press.

9. Krugman P. (2005) Space: the last frontier: Spatial economy.

10. Nureev R. (2000) Theories of development: new models of economic growth // Questions of economy, - №9, - pp. 126-145.

11. Dolishniy M.I «Regional policy at the turn of the XX-XXI centuries: new priorities», available at [http://irr.org.ua/publication/dol\\_mon.pdf](http://irr.org.ua/publication/dol_mon.pdf). (accessed 7 January 2006).

12. Chuzhykov V. I. (2008) Hlobalna rehionalistyka: istoriia ta suchasna metodolohiia: [monohrafiia] [The global regionalism: history and modern methodology [monograph]], Kyiv: KNEU

#### Валентина Подгорная, Петронела Анкуца Эволюция теоретических концепций экономической регионалистики

Рассмотрены и систематизированы основные теории и концепции регионального развития. Исследованы их эволюцию и взаимосвязь в контексте применения в практике отечественного регионального управления. Рассмотрены и систематизированы основные модели новых теорий регионального роста. раскрыто их содержание, определены основные, особенно пространственные факторы роста и развития.

**Ключевые слова:** экономический рост, конкуренция, теории регионального роста, ресурсы, региональное управление.

**Valentina Podgornaya, Petronela Ankusa Evolution of theoretical concepts of economic regionalistics**

Firms, and economic actors in general, choose their locations in the same way as they choose their production factors and their technology. Productive resources are distributed unevenly in space: they are frequently concentrated in specific places (regions or cities) while they are entirely or partly non-existent in others. Quantitative and qualitative imbalances in the geographical distribution of resources and economic activities generate different factor remunerations, different levels of wealth and well-being, and different degrees of control over local development. The problem of factor allocation – which economists have conventionally treated as being the efficient allocation of the factors among various types of production – is more complex than this, in fact; and it is so because the spatial dimension is of crucial importance.

Regional economics is the branch of economics which incorporates the dimension ‘space’ into analysis of the workings of the market. It does so by including space in logical schemes, laws and models which regulate and interpret the formation of prices, demand, productive capacity, levels of output and development, growth rates, and the distribution of income in conditions of unequal regional endowments of resources. Furthermore, regional economics moves from “space” to “territory” as the main focus of analysis when local growth models include space as an economic resource and as an independent production factor, a generator of static and dynamic advantages for the firms situated within it – or, in other words, an element of fundamental importance in determining the competitiveness of a local production system.

After fifty years of its existence, regional economics embraces a large number of approaches, theories and models for the interpretation of location choices and regional development trajectories. An increasing interpretative power characterises the different models and theories once an historical perspective is assumed. The increasing interpretative capacity of the theoretical approaches can be attributed – among other factors – to the changes in the way space is inserted into the theoretical models. The aim of this paper is to revisit – in an historical perspectives – the different theoretical contributions, highlighting the evolution in the conceptualisation of space, the different interpretations of growth so far provided by the different approaches, and the distinction between growth and development theories.

The first large group of theories pertaining to regional economics seek to explain why growth and economic development come about at local level. In this case regional economics analyses the capacity of a subnational system – a region, a province, a city, an area with specific economic features – to develop economic activities, to attract them, and to generate the conditions for long-lasting development. Here by ‘regional economic development’ is meant the ability of a local economic system to find, and constantly to recreate, a specific and appropriate role in the international division of labour through the efficient and creative use of the resources that it possesses. By emphasising the more economic elements of this definition, regional development can be defined as the ability of a region to produce, with a (comparative or absolute) advantage, the goods and services demanded by the national and international economic system to which it belongs. The first theories of regional growth were developed midway through the last century. They used a conception of space – as uniform-abstract, no longer physical and continuous but abstract and discrete – entirely different from the physical-metric space of location theory. Geographic space was divided into ‘regions’, areas of limited physical-geographical size (largely matching administrative units) considered to be internally uniform and therefore synthesisable into a vector of aggregate characteristics of a social-economic-demographic nature: ‘small countries’ in the terminology of international trade but, unlike nations, characterized by marked external openness to the movement of production factors.

**Key words:** economic growth, competition, region growth theories, economic model, resources.

УДК: 911.3

**КОНФЕСІЙНИЙ ПРОСТІР РЕГІОНІВ УКРАЇНИ: ДИНАМІКА ТА СУЧАСНИЙ СТАН***Іван Костащук**Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича*

Розглянуто географічні особливості динаміки та територіальної організації конфесійного простору регіонів України в період 1990-2016 років. Конфесійний простір кожного регіону України пройшов складний етап свого становлення після атеїстичного минулого. Найінтенсивніші зміни відбулися в Західних областях України, де спостерігається висока релігійна активність населення, що належить до багатьох конфесій, а також відбулися зміни у структурі конфесійного простору у зв'язку із відновленням діяльності Української греко-католицької церкви та появою цілого ряду нових конфесій, напрямів та течій.

**Ключові слова:** релігійний простір, конфесійний простір, конфесія, православний конфесійний підпростір, католицький конфесійний підпростір, протестантський конфесійний підпростір, мусульманський конфесійний підпростір.

**Вступ.** Кінець ХХ століття ознаменувався складними суспільно-географічними перетвореннями, які торкнулися всіх галузей господарського та суспільного життя населення, в тому числі і релігійного. Дозвіл вільного віросповідання в кінці 80-х років минулого століття призвів до збільшення кількості окремих релігійних організацій та культових споруд, числа віруючих. Поява нових релігійних течій, а саме розкол в українському православ'ї, призвів до загострення суперечок за володіння культовими спорудами. Нерідко це призводить до виникнення складних міжконфесійних конфліктів, вирішення яких потребує чимало зусиль як релігійних діячів, так і державних структур. Проте цілком зрозумілим є те, що релігія відіграє чималу роль у консолідації народів та націй. Дослідження територіальних відмін, динаміки та перспектив розвитку релігійної сфери регіонів України дозволить краще зрозуміти причини протистоянь та знайти спільні компроміси для подолання релігійної напруженості в державі, що дійсно буде мати всі передумови для об'єднання навколо себе українського народу, представленого різними народностями та націями.

**Мета та завдання наукового дослідження.** Метою даного дослідження є виявлення особливостей формування та сучасних територіальних відмін конфесійного простору регіонів України. Виходячи із мети дослідження перед нами було поставлено *такі завдання*: 1) простежити динаміку конфесійного простору та його складових – підпросторів, конфесій, напрямів чи течій в регіонах України; 2) виявити та охарактеризувати територіальні особливості релігійної сфери регіонів України; 3) виявити основні тенденції та чинники змін у конфесійній структурі регіонів України.

**Методологічна основа дослідження. Аналіз попередніх досліджень.** Під час проведення дослідження ми застосовували як загальнонаукові, так і конкретно наукові методи дослідження. Зокрема широко використовувалися статистичний та математичні методи, літературний, аналізу та синтезу, описовий, класифікації, картографічний. Інформаційною базою слугували статистичні матеріали офіційного сайту Релігійно-інформаційної служби України. Методологічною основою наукових досліджень були праці відомих учених в галузі сакральної географії та географії релігії, а саме: Шаблія О.І., Заставного Ф.Д., Топчієва О.Г., Мезенцева К.В., Павлова С.В., Любіцевої О.О., Ровенчака І.І., Дністранського М.С., Ковальчука А.С., Кучабського О.Г., Костащука І.І., Шевчук Л.Т., Патійчука В.О., Ключко Л.В. та інших. В їх працях широко розглянуто питання територіальної організації релігійної сфери регіонів України, проте проблема ще потребує чимало наукових досліджень, які покликані вирішити проблеми пов'язані із конфесійною структурою регіонів України.

**Виклад основного матеріалу.** На початку слід зауважити, що релігійний простір нами розглядається як частина соціального простору, який у своїй структурі поділяється на: конфесійний простір, атеїстів, агностів та акірхів. Конфесійний простір відображає розподіл окремих конфесій і поділяється на підпростори (православний, католицький, протестантський, іудейський, мусульманський, язичницький). Атеїсти – це населення яке вірить у те, що Бога та інших Вищих сил не існує. Агности – це люди, які не визнають існування Бога та інших Вищих сил, і стверджують, що релігія створена тільки з метою формування морально-етичних норм у суспільстві. Акірхи – це люди,

які вірять у Бога, але при цьому не відносять себе до жодної конфесії, напряму чи течії, вважаючи, що вони не потрібні суспільству.

Характерною рисою формування релігійного простору України в кінці ХХ на початку ХХІ ст. є значне збільшення чисельності релігійних організацій (конфесій) та відповідно їх громад. Ця прогресивна динаміка має свої особливості в просторі і в часі.

На початок 1991 року в Україні було зареєстровано 10815 громади різних напрямів та течій (в тому числі 813 громад були не зареєстрованими). Переважали в цей час громади Української православної церкви (УПЦ), який налічувалося 4830, що становило 44,7%. Другою за кількістю громад була Українська греко-католицька церква (УГКЦ), яка налічувала 2031 громаду (18,8%). Досить помітною в цей час була чисельність громад Української православної автокефальної церкви (УАПЦ) – 1052 громади (9,7%). Слід зауважити, що така кількість громад УГКЦ та УАПЦ була досягнута в період 1989-1990 – х років, так як обидві конфесії діяли тільки в еміграції і внаслідок дозволу вільного віросповідання повернулися в Україну. Досить помітними були громади Римо-католицької церкви (РКЦ, 315 громад) протестантських течій: Євангельських християн-баптистів (ЄХБ, 1062 громади), Християн віри євангельської (п'ятидесятників) – ХВЕП, 665 громад та Адвентистів сьомого дня (АСД, 213 громад) [ZastavnyyF. D., 1994].

В 1989 році в Україні були офіційно зареєстровані громади мусульман та вірменської церкви, а також цілого ряду протестантських течій та напрямів. На 1 січня 1991 р. в Україні діяли вже 27 конфесій (з них шість незареєстрованих), на 1 січня 1992 р. – 44, на 1 січня 1993 р. – 60, а з 1994 р. і до сьогодні кількість конфесій стабілізувалася і зараз цей показник становить – 55.

За період 10 років із 1991 по 2001 роки загальна кількість релігійних громад зросла у 2,3 рази, тобто на 13679 і становила 24494 громади, із них 1094 були ще не зареєстрованими [Relihiyni orhanizatsiyi v Ukraini]. Чисельно переважали УПЦ, яка налічувала 9049 громад, що в питомій вазі склало 36,9%. Другою за чисельністю громад залишалася УГКЦ, яка налічувала 3317 громад (13,5%). Третю позицію посіла, створена в 1992 році Українська православна церква Київського патріархату (УПЦ КП), яка налічувала 2781 громад, що становило 11,4%. УАПЦ чисельно склала 1015 громад (4,1%). РКЦ налічувала 807 громад (3,3%). Серед протестантських течій лідирували ЄХБ (2134 громади, 8,7%), ХВЕП (1196, 4,9%) та АСД (849 громад, 3,5%) [Relihiyni orhanizatsiyi v Ukraini]. Динаміку релігійної сфери України впродовж останнього десятиліття минулого століття ми покажемо у таблиці 1 на рисунку 1.

Таблиця 1

## Особливості динаміки релігійних громад в Україні в 90-х роках минулого століття[1, 2]

Релігійна конфесія	1991 р.		2001 р.		Вектор зміни питомої ваги	Зміна питомої ваги (%)	Приріст чисельності громад
	чисельність громад	питома вага	чисельність громад	питома вага			
УПЦ	4830	44,7	9049	36,9	↓	-7,8	4219
УПЦ КП	0	0,0	2781	11,4	↑	+11,4	2781
УАПЦ	1052	9,7	1015	4,1	↓	-5,6	-37
УГКЦ	2031	18,8	3317	13,5	↓	-5,3	1286
РКЦ	315	2,9	807	3,3	↑	+0,4	492
ЄХБ	1062	9,8	2134	8,7	↓	-1,1	1072
ХВЕП	665	6,1	1196	4,9	↓	-1,2	531
АСД	213	2,0	849	3,5	↑	+1,5	636
Інші конфесії	647	6,0	3346	13,7	↑	+7,7	2699
Всього	10815	100	24494	100	-	-	13679

Виходячи із даних рисунку 1 та таблиці 1 ми можемо констатувати те, що із 1991 року, відбулися деякі помітні зрушення у питомій вазі релігійних громад. Так, поява у 1992 році УПЦ КП призвела до зменшення питомої ваги УПЦ в конфесійному просторі України на -

7,8%. Проте слід відмітити, що поява УПЦ КП не тільки призвела до зменшення питомої ваги УПЦ, але ще більш помітніше УАПЦ. Це пояснюється тим, що спочатку було перейменовано саме УАПЦ в УПЦ КП, а через деякий час УАПЦ знову відновила реєстрацію. Саме

такий хід утворення УПЦ КП призвів до зменшення чисельності громад УАПЦ (особливо в Галичині) на 37, та питомої ваги на 5,6%. Найбільший приріст питомої ваги спостерігався для групи інших конфесій, куди нами віднесено різні протестантські, нехристиянські (язичницькі) та неорелігійні течії та напрями.

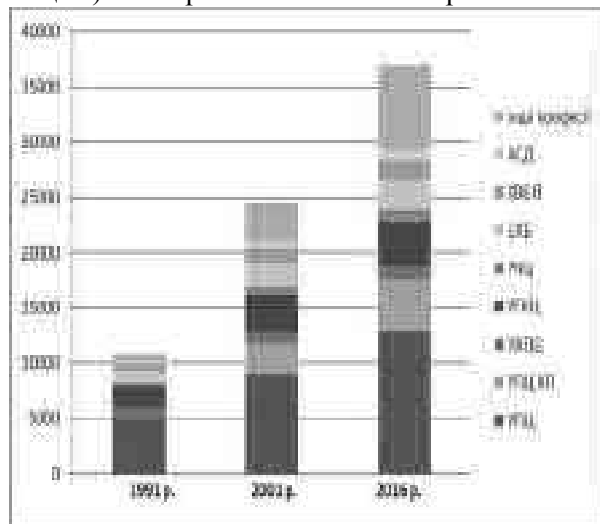


Рис. 1. Динаміка конфесійного простору регіонів України [2]

Аналізуючи територіальну диференціацію динаміки чисельності діючих релігійних організацій, можна зробити такі висновки:

- 1) починаючи із 1988 р. припинився спад кількості релігійних організацій і розпочався процес їх зростання;
- 2) найбільша відносна динаміка зростання релігійних організацій спостерігалася у 1989-

1990 рр. – на 62,5%, причому у 1989 р. – на 31,6%, а у 1990 р. – на 23,5%. Далі темпи приросту уповільнилися: у 1991-1992 рр. – 32,7%, 1993-1994 рр. – 18,4%, 1995-1996 рр. – 12,1 %. На сьогоднішній день ми можемо спостерігати не значний приріст кількості релігійних громад різних конфесій;

3) В 90-х роках минулого століття в Україні простежувалися чіткі територіальні диспропорції та відміни темпів зростання релігійних громад різних напрямів та течій (конфесій). Так, найвищими темпами зростання громад та активного релігійного життя відзначалися Західноукраїнські регіони, а найменшими східними, що дає підставу стверджувати нам те, що вектор релігійної активності населення зростав із сходу на захід.

Початок XXI століття був менш динамічним в релігійному житті України, хоча і загальна кількість громад зросла майже на таку саму чисельність, що і в 90-роках минулого століття. Проте ми не спостерігаємо збільшення релігійних напрямів та течій, що безумовно свідчить про стабілізацію релігійного простору. Так за період 2001-2012 років кількість громад 55 зареєстрованих зросла на 12501 громаду.

Проведемо аналіз зміни кількісних та якісних показників релігійного простору на початку XXI століття (таблиця 2 та рис. 1) [Relihiyni orhanizatsiyi v Ukraini].

Таблиця 2

#### Особливості динаміки релігійних громад в Україні на початку XXI століття

Релігійна конфесія	1.01. 2001 р.		1.01. 2016 р.		Вектор зміни питомої ваги	Зміна питомої ваги (%%)	Приріст чисельності громад
	чисельність громад	питома вага	чисельність громад	питома вага			
УПЦ	9049	36,9	12895	34,9	↓	-2,0	3846
УПЦ КП	2781	11,4	4702	12,7	↑	+1,3	1921
УАПЦ	1015	4,1	1247	3,4	↓	-0,7	232
УГКЦ	3317	13,5	3913	10,6	↓	-2,9	596
РКЦ	807	3,3	1110	3,0	↓	-0,3	303
ЄХБ	2134	8,7	2749	7,4	↓	-1,3	615
ХВСП	1196	4,9	1643	4,4	↓	-0,5	447
АСД	849	3,5	1061	2,9	↓	-0,6	212
Інші конфесії	3346	13,7	7675	20,7	↑	+7,0	4329
Всього	24494	100	36995	100	-	-	12501

Аналізуючи таблицю 2 можна простежити, що кількість громад в усіх основних конфесій, напрямів та течій зростала, що можна пояснити із збільшенням релігійної активності населення східних та центральних областей України. Най-

більшими абсолютними показниками зростання кількості громад відзначилися УПЦ, де він склав 3846 громад, УПЦ КП (1921 громада) та інші конфесії (4329 громади). Проте, аналізуючи питому вагу релігійних громад можна побачити,

що зростання ролі в релігійному просторі належало тільки УПЦ КП (частка зросла на 1,3%) та групи інших конфесій, де частка зросла на 7%. Це в свою чергу підтверджує те, що в Україні в значній мірі зростає роль протестантських, мусульманських та неорелігійних конфесій та течій.

Внаслідок таких тенденцій динаміки кількості громад різних релігійних конфесій в Україні склалися певні просторові відміни релігійної сфери областей.

Домінуючим релігійним напрямом в Україні є християнство. Із загальної кількості релігійних організацій в нашій державі станом на 1 січня 2016 року (29759), на громади послідовників християнства припадало 94,3 %. Слід відмітити, що цей показник постійно, але повільно зменшується, що свідчить про ріст в першу чергу мусульманських та язичницьких течій.

Християнство в Україні представлено православ'ям, католицизмом та протестантизмом.

*Православний конфесійний підпростір.* Серед них більшу частину (51,6%) займали релігійні організації православного напрямку християнства. Серед них найбільш вагомою за кількістю громад вирізнялися УПЦ, яка займала 12895 громад, частка яких в конфесійній структурі становила 34,9 %. Помітне місце в релігійній сфері православ'я займає також УПЦ КП, яка налічувала 4702 громади, що становило 12,7 %. Третью за чисельністю серед православних конфесій була УАПЦ, що налічувала 1247 громад [Relihiyni orhanizatsiyi v Ukraini], що становило 3,4 %. Серед православних напрямів також помітними були представники старообрядницьких церков, зокрема Руської православної старообрядницької церкви (Білокриницької згоди) (РПСЦ (Білокр. згода)) та Руської православної старообрядницької церкви (безпопівської згоди) (РПСЦ (безпопівська))

В Україні були представлені також і громади Руської православної церкви (закордонної) (РПЦ (закордонна)) та Російської істинно-православної церкви (РІПЦ). Іншим православним релігійним організаціям припало 74 громади.

Найчисельнішою за кількістю громад була УПЦ. Територіально вона була представлена в усіх областях України. Проте незначна кількість громад спостерігалася в Івано-Франківській (39), Львівській (69) та Тернопільській (128) областях. Пересічно по Україні припадало 0,38 релігійні громади даної конфесії на один населений пункт. Найбільшим цей

показник був у м. Севастополь (1,59), Закарпатській (1,0) та Чернівецькій (0,99) областях. Відповідно найменшим у Львівській (0,03), Івано-Франківській (0,04) та Тернопільській (0,12) областях. Пересічно в Україні на 10000 жителів припадало 2,3 релігійних приходи. Найвищим цей показник був у Хмельницькій (6,2), Волинській (5,8), Рівненській (5,3), Закарпатській (4,7), Вінницькій (4,7), Чернівецькій (4,4) областях. Менше однієї громади на 10000 осіб припадало у м. Київ (0,9), Івано-Франківській та Львівській (по 0,2) областях.

Другою за кількістю релігійних громад є Українська православна церква Київського патріархату. Вона представлена в усіх регіонах держави, проте найбільша кількість релігійних приходів припадає на Західноукраїнські області, і помітно менша їх кількість у південних та східних регіонах нашої держави. В Україні на один населений пункт припадає 0,14 громади. Найбільший цей показник спостерігається у Чернівецькій (0,37), Івано-Франківській (0,36), Рівненській (0,30), Волинській (0,29) та Львівській (0,23) областях. Найменша кількість громад УПЦ КП на один населений пункт припадала у Харківській (0,009), Луганській (0,03), Закарпатській (0,05), Кіровоградській, Сумській, Чернігівській, Дніпропетровській та Донецькій (по 0,07), Одеській та Полтавській (по 0,08) областях, а також в АР Крим (0,04).

Третью за кількістю громад була Українська православна автокефальна церква. В Україні вона є не значною, і кількість її приходів переважає в Івано-Франківській (151), Львівській (393) та Тернопільській (247) областях [Relihiyni orhanizatsiyi v Ukraini].

Зовсім відсутніми є громади у Сумській та Чернігівській областях. Відповідно і ступінь забезпеченості населення і населених пунктів є не значним в усіх регіонах України.

Незначними за кількістю приходів в Україні є Руські православні старообрядницькі церкви, які поділяються на дві групи – Руську православну старообрядницьку церкву (Білокриницької згоди) та руську православну церкву (без попівської згоди). Перша поширена в АР Крим, 13 областях, а також містах державного значення – Київ та Севастополь і налічує 64 громади. Друга має свої громади тільки в 7 областях України і представлена 13 громадами [Relihiyni orhanizatsiyi v Ukraini].

У чотирьох областях, АР Крим та м. Севастополь зареєстровані приходи Руської православної церкви (закордонної), загальна чисель-

ність яких становить 33 і найбільше їх у Одеській (15) та Запорізькій (11) областях. Малочисельними є громади в Україні також і Російської істино-православної церкви яких налічується в Україні 31. Найбільше їх зареєстровано в АР Крим (6), Одеській (5), Житомирській (4) та Луганській (2) областях. 122 громади належить іншим православним релігійним організаціям. Найбільше таких громад є в Полтавській області – 16, Дніпропетровській – 12 та Донецькій (17) областях [Relihiyni orhanizatsiyi v Ukrayini].

*Католицький конфесійний підпростір.* Католицизм в Україні представлений двома конфесіями – УГКЦ та РКЦ. Греко-католицизм є другим впливовим християнським напрямом в Україні. На УГКЦ припадає 10,6 % загальної кількості релігійних громад (3919 громад). Громади УГКЦ представлені в усіх регіонах України, проте їх помітне переважання спостерігається тільки в чотирьох областях, а саме – Львівській (1588 громад), Тернопільській (816), Івано-Франківській (700) та Закарпатській (445). РКЦ загалом налічує 1110 громад, що становить 3,0 % у загальній релігійній структурі держави. Найчисельнішими громади є у тих областях, де в національній структурі помітні етнічні поляки, а саме Львівській (163 громади), Хмельницькій (153), Вінницькій (132), Тернопільській (91), Закарпатській (102) та Житомирській (145) областях [Relihiyni orhanizatsiyi v Ukrayini].

*Протестантський конфесійний підпростір.* Серед протестантських конфесій найчисельнішою є різні напрями Євангельських християн-баптистів (ЄХБ), які налічують 3124 громади різних п'яти напрямів. Баптистські громади розподілені між областями також не рівномірно. Незначний вплив баптизм має на Тернопільщині (18 громад) та Івано-Франківщині (29). Другою конфесією за чисельністю є ХВЄП, яка налічує 1745 громад. Найбільша кількість громад припадає на Волинську (198), Рівненську (269), Тернопільську (109), Львівську (102) та Чернівецьку (106) області. Також помітною релігійною конфесією на території України є АСД, які представлені двома напрямами і налічують загалом 1124 громади (3,0%). Найчисельнішими вони є у чернівецькій (121 громади) та Вінницькій (104) областях. Також помітною в конфесійній структурі є представники Свідків Єгови, які представлені 1091 громадою, що в питомій вазі складає 2,9%. Найчисельнішими вони є у АР Крим (80), Закарпатській (164) та

Львівській (102) областях [Relihiyni orhanizatsiyi v Ukrayini]. Досить помітною групою є виділена нами група інших протестантських конфесій, яка налічує 3486 громад. Проте, жодна із конфесій, віднесених до цієї групи не була чисельною і не мала поширення на більшій території України, а були представлені локально у певних регіонах.

*Інші конфесійні підпростори.* Серед релігійних об'єднань національних меншин слід назвати насамперед Закарпатську єпархію Угорської Реформатської Церкви (117 громад); парафії Німецької Євангелічно-Лютеранської Церкви (43); об'єднання іудейських релігійних організацій в Україні, що об'єднує ортодоксальних іудеїв (185 громад) та хасидів (124 громади), а також караїмів, що переважають у Криму (3); Українську єпархію Вірменської Апостольської Церкви (29 громад) та релігійні громади мусульман (1233 громади, із них 1007 в АР Крим) [Relihiyni orhanizatsiyi v Ukrayini].

Останніми роками в Україні, переважно в міських поселеннях, з'явилися окремі громади буддистів (61 громада, із них 14 в Донецькій, 8 – Харківській, 6 – Луганській областях та 7 у м. Київ), а також даосистів, а саме бахаїтів та Товариства Свідомості Кришні (50 громад) [Relihiyni orhanizatsiyi v Ukrayini].

До нових конфесій можна віднести також так звану РУН Віру – Рідну Українську Національну Віру, яка налічує 63 громади, із них 13 в м. Київ. Послідовники РУН Віри пропонують повернутися до шанування дохристиянських язичницьких божеств, наголошуючи на тому, що прийняття християнства стало кроком назад у розвитку української культури.

**Висновки.** Україна є багатоконфесійною державою де функціонують 36995 громад понад 55 релігійних напрямів та течій. Така територіальна організація конфесій України спричинена перш за все історико-географічними та суспільно-географічними чинниками. В ході історичного розвитку окремих регіонів, національної різноманітності в структурі населення формувалася складна релігійна сфера. В кінці ХХ ст. після дозволу віросповідання відбулося різке збільшення кількості релігійних громад, особливо це характерних є для областей Західної України, які найпізніше ввійшли до атеїстичного СРСР. Конфесійна ситуація в Україні характеризується складністю, динамічністю та мозаїчністю, які відбивають напруженість сучасного релігійного процесу, і потребує постійного вивчення.

**Структура православних та католицьких конфесій в Україні  
(станом на 01.01.2016 р.) [2]**

№ п/п	Адміністративна одиниця	Всього громад	УПЦ		УПЦ КП		Інші правосла-вні		УГКЦ		РКЦ	
			громад	%	громад	%	громад	%	громад	%	громад	%
1	АР Крим	2078	532	25,6	44	2,1	23	1,1	9	0,4	13	0,6
2	Вінницька область	2102	1005	47,8	237	11,3	77	3,7	19	0,9	32	1,5
3	Волинська область	1572	666	42,4	362	23,0	20	1,3	23	1,5	30	1,9
4	Дніпропетровська область	1310	618	47,2	133	10,2	24	1,8	7	0,5	8	0,6
5	Донецька область	1772	738	41,6	85	4,8	22	1,2	36	2,0	14	0,8
6	Житомирська область	1463	662	45,2	218	14,9	31	2,1	14	1,0	145	9,9
7	Закарпатська область	1920	648	33,8	40	2,1	9	0,5	447	23,3	102	5,3
8	Запорізька область	1040	370	35,6	116	11,2	29	2,8	13	1,3	13	1,3
9	Івано-Франківська область	1390	39	2,8	304	21,9	151	10,9	700	50,4	37	2,7
10	Київська область	1752	720	41,1	378	21,6	28	1,6	20	1,1	28	1,6
11	Кіровоградська область	733	279	38,1	75	10,2	22	3,0	6	0,8	6	0,8
12	Луганська область	825	417	50,5	35	4,2	13	1,6	5	0,6	1	0,1
13	Львівська область	3086	69	2,2	469	15,2	395	12,8	1588	51,5	163	5,3
14	Миколаївська область	736	287	39,0	138	18,8	12	1,6	11	1,5	11	1,5
15	Одеська область	1332	582	43,7	124	9,3	50	3,8	23	1,7	26	2,0
16	Полтавська область	1095	476	43,5	180	16,4	25	2,3	12	1,1	6	0,5
17	Рівненська область	1533	645	42,1	336	21,9	27	1,8	9	0,6	17	1,1
18	Сумська область	811	435	53,6	150	18,5	2	0,2	4	0,5	5	0,6
19	Тернопільська область	1778	128	7,2	301	16,9	247	13,9	816	45,9	91	5,1
20	Харківська область	924	354	38,3	19	2,1	24	2,6	8	0,9	17	1,8
21	Херсонська область	935	359	38,4	85	9,1	46	4,9	27	2,9	18	1,9
22	Хмельницька область	1788	946	52,9	235	13,1	84	4,7	65	3,6	153	8,6
23	Черкаська область	1343	553	41,2	187	13,9	65	4,8	6	0,4	8	0,6
24	Чернівецька область	1293	433	33,5	173	13,4	24	1,9	25	1,9	33	2,6
25	Чернігівська область	968	568	58,7	127	13,1	4	0,4	3	0,3	5	0,5
26	м. Київ	1184	285	24,1	143	12,1	46	3,9	20	1,7	27	2,3
27	м. Севастополь	132	63	47,7	2	1,5	3	2,3	3	2,3	1	0,8

## Структура протестантських та нехристиянських конфесій в Україні (станом на 01.01.2016 р.) [2]

№ п/п	Адміністративна одиниця	Всього громад	СХБ (всі напрями)		ХВСП		АСД		Свідки Єгови		Інші протестанти		Іудеї		Мусульмани		Інші	
			громад	%	громад	%	громад	%	громад	%	громад	%	громад	%	громад	%	громад	%
1	АР Крим	2078	76	3,7	6	0,3	27	1,3	80	3,8	200	9,6	13	0,6	1007	48,5	45	2,2
2	Вінницька область	2102	194	9,2	41	2,0	104	4,9	31	1,5	206	9,8	26	1,2	4	0,2	37	1,8
3	Волинська область	1572	137	8,7	198	12,6	46	2,9	23	1,5	44	2,8	2	0,1	0	0,0	11	0,7
4	Дніпропетровська область	1310	106	8,1	63	4,8	51	3,9	28	2,1	220	16,8	23	1,8	6	0,5	16	1,2
5	Донецька область	1772	185	10,4	40	2,3	49	2,8	84	4,7	416	23,5	19	1,1	37	2,1	45	2,5
6	Житомирська область	1463	145	9,9	60	4,1	35	2,4	8	0,5	115	7,9	14	1,0	1	0,1	15	1,0
7	Закарпатська область	1920	75	3,9	52	2,7	64	3,3	164	8,5	247	12,9	11	0,6	1	0,1	32	1,7
8	Запорізька область	1040	140	13,5	35	3,4	30	2,9	33	3,2	169	16,3	8	0,8	13	1,3	56	5,4
9	Івано-Франківська область	1390	29	2,1	40	2,9	22	1,6	43	3,1	22	1,6	3	0,2	0	0,0	0	0,0
10	Київська область	1752	199	11,4	55	3,1	55	3,1	17	1,0	222	12,7	14	0,8	3	0,2	13	0,7
11	Кіровоградська область	733	98	13,4	51	7,0	25	3,4	27	3,7	124	16,9	9	1,2	2	0,3	7	1,0
12	Луганська область	825	99	12,0	15	1,8	39	4,7	28	3,4	119	14,4	14	1,7	13	1,6	23	2,8
13	Львівська область	3086	85	2,8	102	3,3	28	0,9	102	3,3	42	1,4	10	0,3	3	0,1	25	0,8
14	Миколаївська область	736	70	9,5	46	6,3	26	3,5	16	2,2	97	13,2	9	1,2	8	1,1	4	0,5
15	Одеська область	1332	178	13,4	72	5,4	50	3,8	31	2,3	123	9,2	12	0,9	10	0,8	30	2,3
16	Полтавська область	1095	89	8,1	59	5,4	48	4,4	16	1,5	145	13,2	11	1,0	12	1,1	16	1,5
17	Рівненська область	1533	138	9,0	269	17,5	24	1,6	22	1,4	29	1,9	4	0,3	0	0,0	11	0,7
18	Сумська область	811	90	11,1	28	3,5	25	3,1	15	1,8	44	5,4	9	1,1	2	0,2	3	0,4
19	Тернопільська область	1778	18	1,0	109	6,1	12	0,7	19	1,1	31	1,7	4	0,2	0	0,0	2	0,1
20	Харківська область	924	117	12,7	33	3,6	37	4,0	92	10,0	134	14,5	11	1,2	9	1,0	30	3,2
21	Херсонська область	935	88	9,4	49	5,2	22	2,4	25	2,7	117	12,5	7	0,7	61	6,5	25	2,7
22	Хмельницька область	1788	170	9,5	68	3,8	43	2,4	14	0,8	48	2,7	17	1,0	2	0,1	20	1,1
23	Черкаська область	1343	195	14,5	43	3,2	52	3,9	40	3,0	113	8,4	17	1,3	5	0,4	28	2,1
24	Чернівецька область	1293	187	14,5	106	8,2	121	9,4	63	4,9	90	7,0	13	1,0	1	0,1	18	1,4
25	Чернігівська область	968	82	8,5	39	4,0	32	3,3	15	1,5	81	8,4	8	0,8	0	0,0	3	0,3
26	м. Київ	1184	98	8,3	39	3,3	25	2,1	50	4,2	269	22,7	19	1,6	25	2,1	12	1,0
27	м. Севастополь	132	10	7,6	6	4,5	3	2,3	5	3,8	19	14,4	2	1,5	8	6,1	5	3,8

## Список літератури

1. Заставний Ф. Д. Географія України: у 2-х книгах / Федір Дмитрович Заставний. – Львів: Світ, 1994. – 472 с.

2. Релігійні організації в Україні [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://risu.org.ua/ua/index/resourses/statistics/ukr2017/67269/>.

**References**

1. Zastavnyy F. D. Neohrafiya Ukrayiny: u 2-kh knyzhakh / Fedir Dmytrovych Zastavnyy. – L'viv: Svit, 1994. – 472 s.

2. Relihiyni orhanizatsiyi v Ukrayini [Elektronnyy resurs] – Rezhyim dostupu do resursu:

<https://risu.org.ua/ua/index/resourses/statistics/ukr2017/67269/>

**Костащук И.И. Конфессиональное пространство регионов Украины: динамика и современное состояние**

В данной статье рассмотрены географические особенности динамики и территориальной организации конфессионального пространства регионов Украины в период 1990-2016 годов. Конфессиональное пространство каждого региона Украины прошло сложный этап своего становления после атеистического прошлого. Интенсивные изменения произошли в Западных областях Украины, где наблюдается высокая религиозная активность населения, принадлежащего к многим конфессиям, а также произошли изменения в структуре конфессионального пространства в связи с возобновлением деятельности Украинской греко-католической церкви и появлением целого ряда новых конфессий, направлений и течений.

**Ключевые слова:** религиозное пространство, конфессиональное пространство, конфессия, православное конфессиональное подпространство, католическое конфессиональное подпространство, протестантское конфессиональное подпространство, другие конфессиональные подпространства.

**Kostaschuk I.I. Confessional space of Ukraine's regions: dynamics and current state**

The end of the twentieth century was marked by complex socio-geographical transformations that affected all branches of economic and social life of the population, including religious life. The permission of freedom of religion in the late 80s of the last century has led to an increase in the number of individual religious organizations and religious buildings, the number of believers. The emergence of new religious movements, in particular, the split in the Ukrainian Orthodoxy, has led to an aggravation of disputes over the possession of religious buildings. Often, this leads to complex inter-confessional conflicts, the resolution of which requires a lot of effort from both religious leaders and government structures. However, it is quite understandable that religion plays a significant role in the consolidation of peoples and nations. The study of territorial differences, dynamics and prospects for the development of the religious sphere of the regions of Ukraine will allow better understanding of the causes of conflict and finding common compromises to overcome religious tension in the state, which will really have all the prerequisites for uniting the Ukrainian people around them, represented by different nationalities and nations.

A characteristic feature of the formation of the religious space of Ukraine at the end of the twentieth century and at the beginning of the XXI century is a significant increase in the number of religious organizations (confessions) and, accordingly, their communities. This progressive dynamics has its own peculiarities in space and time, which is discussed in detail in this article.

Analyzing the territorial differentiation of the dynamics of the number of active religious organizations, one can draw the following conclusions: 1) since 1988 the decline of the number of religious organizations has stopped and the process of their growth has begun; 2) the largest relative dynamics of the growth of religious organizations was observed in 1989-1990 – by 62.5%, in 1989 – by 31.6%, and in 1990 – by 23.5%. Further, the rates of growth slowed down: in 1991-1992 – 32.7%, 1993-1994 – 18.4%, 1995-1996 – 12.1%. Today, we can observe an insignificant increase in the number of religious communities of different confessions; 3) in the 90s of the last century in Ukraine, there were clear territorial disparities and differences of the growth of religious communities of various movements and trends (confessions). Thus, the highest rates of community growth and active religious life were observed in the West Ukrainian regions, and the lowest in eastern ones, which gives grounds to assert that the vector of religious activity of the population has increased from east to west.

The beginning of the 21st century was less dynamic in the religious life of Ukraine, although the total number of communities has grown by almost the same number as in the 90s of the last century. However, we do not observe an increase in religious movements and trends, which undoubtedly proves the stabilization of the religious space.

Due to such tendencies in the dynamics of the number of communities of different religious confessions, some spatial differences in the religious sphere of the regions have been developed in Ukraine, which are well covered in this scientific article.

In this article geographic peculiarities of the dynamics and territorial organization of the confessional space of the regions of Ukraine in the period of 1990-2016 are considered. The confessional space of each region of Ukraine has undergone a complex stage of its formation after an atheistic past. The most intense changes have taken place in the western regions of Ukraine, where there is a high religious activity of the population belonging to many confessions, as well as changes in the structure of confessional space in connection with the restoration of service of the Ukrainian Greek Catholic Church and the emergence of a number of new confessions, movements and trends

**Key words:** religious space, confessional space, confession, Orthodox confessional subspace, Catholic confessional subspace, Protestant confessional subspace, Muslim confessional subspace.

УДК: 911.3

## ЗАЙНЯТИСТЬ МОЛОДІ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ: СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

*Інна Степанець**Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

Проаналізовано регіональний вимір основних тенденцій зайнятості молодих людей на ринку праці, форми розвитку соціального діалогу, ключові проблеми пошуку першого робочого місця. Обґрунтовано роль органів місцевого самоврядування у сприянні молодіжному працевлаштуванню. Висвітлено основні проблеми та переваги комунікації між роботодавцями, органами місцевого самоврядування та молоддю. Окреслено перспективні форми співпраці учасників процесу.

**Ключові слова:** ринок праці, працевлаштування молоді, соціальний діалог, перше робоче місце, місцеве самоврядування, молодіжна політика.

**Постановка проблеми.** Співпраця молоді та органів місцевого самоврядування є надзвичайно важливою в контексті реформи місцевого самоврядування та децентралізації влади. Саме молодь є рушійним фактором змін у суспільстві. У зв'язку із певними несприятливими чинниками економічного розвитку країни, забезпечення молодих фахівців першим робочим місцем та створення сприятливого середовища для кар'єрного розвитку є важливою проблемою. З одного боку, студенти та випускники вільні у виборі власного кар'єрного шляху, з іншого боку, випускник, у свою чергу, має розраховувати на власні сили в умовах жорсткої реальності та конкуренції на ринку праці. Саме тому актуальним залишається питання ролі вищих навчальних закладів та органів місцевого самоврядування у працевлаштуванні студентів та випускників.

**Аналіз останніх публікацій.** Географія ринку праці, безробіття молоді та проблеми пошуку першого місця роботи студентів та випускників є цікавою та актуальною темою, якою займаються відомі українські та зарубіжні вчені: психологи, соціологи, педагоги, економісти, географи та інші. Зокрема, варто виокремити наукові доробки: В. Афанасьєва, Г. Беккер, П. Бурдєс, В. Базилевича, О. Більченка, І. Гнибіденко, С. Горшкової, Д. Дзвінчука, Т. Збицької, Н. Мезенцевої, В. Колосовського, А. Коломієць, Л. Лісогора, Е. Лібанової, В. Лопушняк, І. Мартинюка, М. Паски, М. Семикіної, та ін.

**Мета і методи.** Дана публікація аналізує глобальні виклики ринку праці в умовах пошуку першого місця роботи студентів та випускників вищих навчальних закладів. Основна задача – проаналізувати основні про-

блеми співпраці бізнесу, молоді та органів місцевого самоврядування, надати рекомендації щодо їх вирішення, сформулювати основні рекомендації щодо підвищення ефективності комунікації та співпраці між учасниками системи. Автор статті посилається не лише на огляд наукової літератури, а й на результати соціологічних досліджень, результати власної співпраці та комунікації із представниками місцевого самоврядування та роботодавців.

**Виклад основного матеріалу.** Зростання рівня безробіття молоді є серйозною проблемою як для України, так і для інших країн Європейського Союзу. У 2013 році показник безробіття серед молоді до 25 років у Євросоюзі приблизно 23,5%, але ситуація погіршилася у зв'язку із хвилями міграції населення із країн Сходу та Північної Африки.

Тому національні уряди активно сприяють вирішенню даної проблеми. Наприклад, для Греції, є доволі критичною така проблема - у цій країні рівень безробіття серед молоді перевищує 50%, що негативно впливає на економіку країни. Постає питання доцільності навчання. Чи дійсно вища освіта – необхідний крок для успішного майбутнього? Тому, європейська система освіти змушена йти на поступки перед роботодавцями, інтегрувати власні навчальні плани із потребами бізнесу, співпрацювати із місцевим самоврядуванням. [Bilichenko O. (2013), Lisogor L. (2009)]

За даними Державної служби статистики у 2016 році рівень зайнятості серед осіб у віці 25-29 років становив 69,8% та був вищим, ніж в середньому серед всіх вікових груп (56,3%), а серед осіб віком 15-24 роки цей показник склав лише 27,0%. Рівень безробіття, визначений за методологією Міжнародної організації

праці (МОП) серед молоді у віці 25-29 років у 2016 році становив 11,7%. Серед осіб у віці 15-24 роки цей показник – 23,0% , що більш як удвічі вищий, ніж цей показник серед всіх вікових груп. Високий рівень безробіття обумовлений тим, що значна частина молодих людей не має необхідних професійних навичок і досвіду роботи. У середньому по країнах ЄС рівень безробіття серед молоді у віці 15-24 роки становив 18,7%. Відповідно до Закону

України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні», до молоді відносяться громадяни України віком від 14 до 35 років. Протягом січня-квітня 2017 року статус безробітного у державній службі зайнятості мали 245,4 тис. осіб у віці до 35 років [The State Statistics Service of Ukraine (2017)]. Рівень безробіття та співвідношення молоді до загальної кількості безробітного населення продемонстровані на рис. 1.



Рис. 1. Рівень безробіття молоді по регіонах України.

Для подолання даної проблеми необхідна реалізація ефективної молодіжної політики зі сторони влади, громадськості та бізнесу. Молодіжна політика – це своєрідна система певних взаємопов'язаних видів діяльності, що закріплені законодавством і спрямовані на розвиток усіх сфер життя і діяльності молоді.

Органи місцевого самоврядування, як форма влади на місцях, спільно із регіональними центрами зайнятості та відділами працевлаштування в навчальних закладах, повинні формувати стратегії подолання безробіття відповідної території. Адже саме ці структури повинні найкраще розбиратися у тенденціях розвитку ринку праці, формування нових робочих місць, розвитку господарства та соціальної сфери у регіоні. [Zbrytska T. Herzhuk V. (2014)] В умовах децентралізації влади

в Україні, саме вони є комунікативним містком між владою, суспільством та бізнесом, що дає можливість виконати завдання, спрямовані на підтримку найменш захищених верств населення. Результативна робота із молоддю, ефективна соціальна молодіжна політика є вагомим компонентом діяльності місцевого самоврядування. Соціальна робота з молоддю може включати у себе надання певних соціальних послуг: правової, психологічно-педагогічної, інформаційної, консультації, проведення відповідних профорієнтаційних заходів.

Низька профорієнтаційна культура – це одна з ключових проблем. Студент та випускник досить часто при пошуку першого місця роботи, користується стереотипними уявленнями, які домінують у його родині, колі друзів та

суспільстві. Зазвичай формується хибна думка, що знайти роботу за фахом дуже складно, у столиці більше перспектив, ніж у регіонах, знайти високо оплачувану роботу можливо лише завдяки знайомствам та рекомендаціям, у регіональних населених пунктах не створюються нові робочі місця та інші [Bondarchuk K. (2012)].

На думку автора, співпраця молоді та органів місцевого самоврядування у сфері зайнятості залишається на неприпустимо низькому рівні вже досить довгий час. Якщо розглядати масштаб регіону, більшість обласних рад надає значно більше уваги патріотичному вихованню, культурно-просвітницькому розвитку, але не питанням працевлаштування. Для прикладу беремо комплексну програмудіяльності відділу у справах сім'ї та молодім. Умань. У програмі звертається увага на розвиток профорієнтації та сприяння зростанню рівня зайнятості молоді на ринку праці. У той же час пріоритетними напрямками реалізації молодіжної політики є формування національної свідомості, розвиток комплексної системи національно-патріотичного виховання, формування правової культури та соціальної відповідальності, підтримка проектів громадських організацій, тощо [Executive Committee of the Uman City Council (2016) [online]].

Перейдемо від масштабу міста до масштабу регіону. Наприклад, аналізуючи ще одну програму - Харківської обласної ради, варто зазначити, що питання працевлаштування молодих людей висвітлено у Програмі зайнятості населення Харківської області на 2017 рік. Зокрема, у документі зазначені пункти:

- сприяння розвитку бізнес ініціатив молоді;
- організація інформаційно-роз'яснювальної роботи та профорієнтаційних заходів щодо формування в суспільстві позитивного іміджу робітничих професій;
- стимулювання розвитку активної життєвої позиції;
- підтримка роботи молодіжних центрів праці, відділів зайнятості при вищих навчальних закладах. [Kharkiv Regional Council (2017) [online]]

Для якісної профорієнтаційної роботи молоді необхідно залучати досвідчених, висококваліфікованих спеціалістів, які досконало обізнані із тенденціями розвитку ринку праці в

Україні, та зможуть надати хорошу інформаційну та прикладну підтримку. Окрім того, масштабні та ефективні проекти у сфері працевлаштування дуже складно реалізувати без належного фінансування. Тому, брак коштів не дає можливість повноцінно розвивати органам місцевого самоврядування даний напрям, особливо це відчувається на рівні районів. Прикладом може слугувати звіт про виконання районної цільової програми працевлаштування молоді Маловисківського району Кіровоградської області. У документі зазначено, що кошти на профорієнтаційну роботу та працевлаштування молоді не виділялися. Проте, більше уваги приділили освітній профорієнтації школярів, а не іншим заходам. За період дії програми було працевлаштовано 1345 молодих осіб, серед яких були і неповнолітні [Maloviskiv district state administration. (2012) [online]].

У зв'язку із тяжкою економічною та політичною ситуацією, для України характерний високий рівень безробіття. Тому, особам, які навчаються у вищих навчальних закладах або ж нещодавно закінчили їх доволі не просто знайти своє місце на ринку праці.

Існує стереотипне бачення, що ключовою перешкодою для студентів та випускників є відсутність досвіду роботи, але, зазвичай, основними проблемами, які стоять на шляху у молодій людині, є:

- брак інформації про можливості працевлаштування;
- неякісна професійна орієнтація;
- відсутність навичок тайм-менеджменту;
- психологічна незрілість.

Проблема працевлаштування за фахом є однією із домінуючих у нашому суспільстві. На жаль, мусимо визнати, що вітчизняна система освіти далека від ідеалу, але саме через неякісну профорієнтаційну роботу, недостатню поінформованість значний відсоток молодих людей влаштовується не за фахом. Чому так відбувається? Ми маємо проблему поганій комунікації між роботодавцями, молоддю та освітніми закладами. Тому кожен учасник даної системи трактує поняття «фах» по-своєму [Bilichenko O. (2013)].

Нещодавно Київським міжнародним інститутом соціології на замовлення компанії СКМ було проведено дослідження з проблематики працевлаштування студентів. Його результати показують своєрідний конфлікт

інтересів між молодими фахівцями та роботодавцями. Молодь впевнена у тому, що випускника навчального закладу роботодавець не поважає, при цьому не створює для нього відповідних умов праці, які мають інші більш досвідчені співробітники. На діаграмі представлена думка респондентів-випускників (рис.2).

Більшість із них вважає, що саме брак досвіду роботи став основною перешкодою для отримання бажаної вакансії. У свою чергу роботодавці іншої думки. Зокрема, значна частина респондентів скаржиться на надто завищені амбіції та самооцінку молодих фахівців, які не відповідають реальним умовам та вимогам. Зазвичай, випускники надто завищують власні здібності, мають високі необґрунтовані вимоги щодо розмірів посадових окладів, умов праці та темпів кар'єрного зростання. Також, роботодавці скаржаться на відсутність у студентів та

випускників відчуття «власного робочого місця». Тому, очікування молодих людей від першого робочого місця не співпадають із враженнями, і брак досвіду, на думку роботодавців не є основним критерієм відмови випускнику чи студенту [Rybachuk Yu. (2013)].

Подібні результати показало і дослідження думки роботодавців та студентів, яке проводила незалежна аудиторська компанія E&Y. Дані свідчать, що проблеми співпраці між студентами та роботодавцями виникають на початковому, комунікативному рівні, тому задля подальшого розвитку ринку праці просто необхідно, щоб органи місцевого самоврядування, регіональні центри зайнятості або університети виступали модераторами відкритих соціальних «діалогів» між молоддю та компаніями.

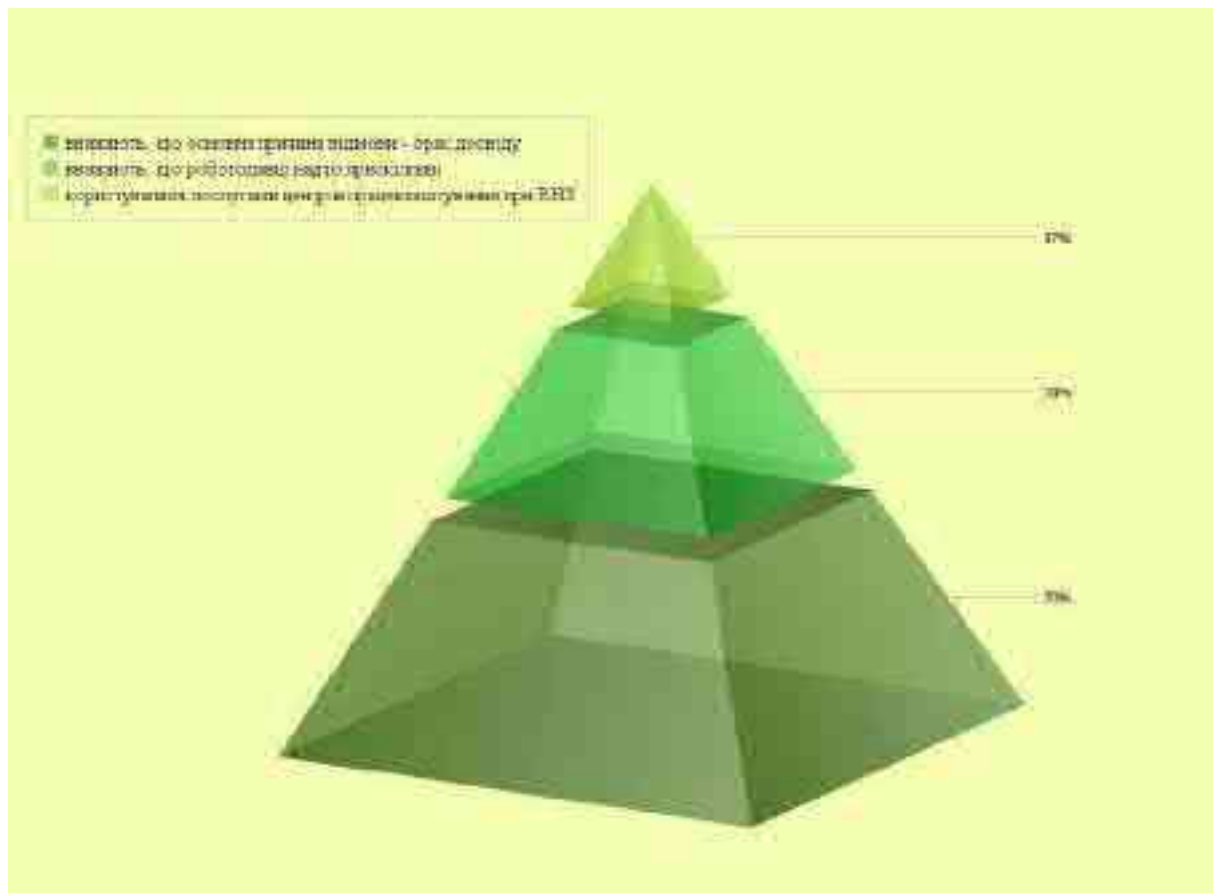


Рис. 2 «Оцінка кар'єрних траєкторій студентами»

**Висновки.** На жаль, сучасна система освіти в Україні не надає достатньої уваги профорієнтаційній роботі ні в школі, ні у вищому навчальному закладі. Це створює велику кількість проблемних моментів, з якими молоді фахівці зіштовхуються сам на сам. З одного боку, молодь не здатна зробити свідомий вибір при вступі до вищого навчального закладу, що у свою чергу породжує невідповідність очікувань і вражень від навчального процесу. Молодь – це найбільш активна частина суспільства, яка володіє новими знаннями та технологіями, має активну громадянську позицію. Співпраця із молодими людьми надзвичайно потрібна для органів місцевого самоврядування. Тому вирішення проблеми працевлаштування та безробіття молоді, є важливим завданням, що здатне покращити стосунки між місцевою владою та незахищеними прошарками суспільства.

Проаналізовані дані опитування роботодавців та студентів щодо проблеми молодіжного працевлаштування, говорять про те, що студенти та роботодавці мають відмінні погляди та думки. Це провокує незрозуміння потреб один одного. Місцеве самоврядування має співпрацювати з молоддю та з роботодавцями. Воно могло б виступити комунікатором між цими двома сторонами для покращення рівня зайнятості молодих фахівців. На жаль, на даний момент, цього не спостерігається. Програми розвитку молодіжної політики на регіональному рівні мають у більшості випадків абстрактний характер, відсутні механізми вирішення нагальних проблем, питанням профорієнтації, кар'єрному розвитку та працевлаштуванню молоді приділяється незначна увага. Можна вважати, що існуюча система взаємодії має сумнівну ефективність, тому необхідно розвивати нові шляхи залучення молоді до співпраці з органами місцевого самоврядування у регіонах. Це підтверджує високий рівень безробіття молодих фахівців у більш ніж третині регіонів України.

Важливо розробити критерії ефективності взаємодії місцевого самоврядування у сфері молодіжної зайнятості. У першу чергу це доцільно саме для молоді, адже критерії

ефективності дали б можливість системно та комплексно характеризувати складові частини діяльності органів місцевого самоврядування в умовах децентралізації влади, а також краще вирішувати нагальні суспільні проблеми, зокрема і проблеми зайнятості молодих фахівців.

#### References:

1. Bilichenko O. (2013) Activities of university centers in solving the problem of youth employment, Journal of Kharkiv National Agrarian University named V. V. Dokuchaev: Economics. Vol. 3. pp. 43-51
2. Bondarchuk K. (2012) Features of the development of social and labor relations in Ukraine, Ukraine: aspects of labor. Vol. 4. - pp. 26-32.
3. Zbrytska T. Herzhyk V. (2014) Career planning as a management tool of motivation of young specialists, Journal of Social and Economic Research. Vol. 1. pp. 18-22.
4. Lisogor L. (2009) Employment of graduates in the conditions of the economic crisis, Demography and Social Economics Vol. 2. pp. 58-67.
5. The State Statistics Service of Ukraine (2017) The unemployment rate of the population (according to the ILO methodology) by sex, age groups and place of residence in 2016. [online] Available at: <<http://www.ukrstat.gov.ua>>
6. Executive Committee of the Uman City Council (2016) [online] Coordinating Council on national and patriotic education of children and young people. Available at: <<http://uman-rada.gov.ua/index.php/molod>>
7. Maloviskiv district state administration. (2012) [online] Regional employment center Available at: <<http://mv.kr-admin.gov.ua/2012-03-21-10-01-04/2012-03-21-10-12-58 / 2611-2016-06-30-09-53-23.html>>
8. Rybachuk Yu. (2013) "Research: Students believe that employers do not like them" [online] "Education in Ukraine, Education Abroad". Available at: <<http://www.osvita.org.ua/articles/1725.html>>
9. Kharkiv Regional Council (2017) [online] Regional Programs. Available at: <<http://www.oblrada.kharkov.ua/ua/documents1/oblasni-programi>>

#### Степанец І.О. Занятость молодежи в условиях децентрализации власти в Украине: социально-географическое исследование

Проанализированы основные тенденции занятости молодых людей на рынке труда, формы развития социального диалога, ключевые проблемы поиска первого рабочего места. Обоснована роль органов

местного самоуправления и соответствующих структурных подразделений высших учебных заведений для содействия молодежному трудоустройству. Освещены основные проблемы и преимущества коммуникации между работодателями, органами местного самоуправления, высшими учебными заведениями и молодым поколением. Определены перспективные формы сотрудничества участников процесса.

**Ключевые слова:** трудоустройство молодежи, социальный диалог, первое рабочее место, местное

### **Stepanets I. Youth employment in the context of decentralized government in Ukraine: social-geographical research**

The subjects of the article devoted to cooperation of youth and local governments under decentralization. The author raises important issues for the Ukrainian society. The reform of local self-government is in effect for the third year. A considerable amount of material and human resources are necessary for its successful implementation. It is not only financial income, but, firstly, qualified personnel who will be able to carry out regional development, and the active community that will monitor the activities of local government.

Youth is the most active part of a society that has an active civic position with new knowledge and technologies. Cooperation with young people is extremely necessary for local self-government. This is quite difficult. The author believes that solving the problem of youth employment and unemployment, can improve the cooperation between youth and local government. In the context of decentralization of power, local government has a number of new challenges and problems that need immediate attention. Youth is the sensitive layer of the population, so providing it with the first job and decent work is an important task.

The main purpose of the article - to explore the major trends in employment of young people on the labour market in the regional dimension. Also, to justify the role of local governments to promote youth employment, to show the main problems and benefits of communication between employers, local governments and youth, to analyse perspective forms of cooperation and development of social dialogue.

Logical series "youth" - "employers" - "local government" is examined, using methods of socio-geographical study. Local governments, regional employment centres and employment units in educational institutions must formulate strategies to overcome the unemployment in the territory. These structures are best understood in the trends of labour market development, prospects for the creation of new jobs, economic development and social sphere in the region.

In the context of decentralization of power in Ukraine, local self-government is a buffer between society and business, which must take care of the most vulnerable groups of the population. Effective work with young people, effective social youth policy is an important component of local government.

In general, the publication is devoted to the actual problems of socio-geographical research in the development of regions. The author has united several important problems, the development of local government in terms of decentralization of power and the problem of youth employment in the labour market

Conclusions about the rate of youth unemployment compared to the total unemployed population are made. The results are rendered in the author's chart. Critical advice about the elements of youth policy programs in some regions is given. Youth Policy Development Programs of local government are abstract. They have a small number of solutions to solve specific problems, which have negative effect on young people.

In the article the author used statistical, cartographic, analytical and other methods of research.

Also, data from a survey of employers and students on the issue of youth employment was analysed. The results show that students and employers have different views and opinions. This provokes misunderstanding of each other's needs. Local government should work with young people and employers. It should become a communicator between the two sides to improve the employment of young specialists. Unfortunately, at this moment, this is not observed.

The existing interaction system has dubious effectiveness. New ways of involving youth in cooperation with local self-government bodies in the regions need to be developed in cooperation with local government in the regions. It is important to develop criteria for assessing the effectiveness of the interaction of local self-government in the field of youth employment. In particular, it would be favourable, first of all, for the young people, since the criteria of effectiveness would allow systematically and comprehensively characterize the components of the activities of local self-government bodies in the context of decentralization of power.

**Keywords:** youth employment, social dialogue, first job, local governments, universities

УДК 911.9 (477)

## ІНОЗЕМНИЙ (В'ЇЗНИЙ) ТУРИЗМ У КАРИБСЬКОМУ ТУРИСТИЧНОМУ РЕГІОНІ

*Олександр Король*

*Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича*

За результатами статистичного аналізу, були охарактеризовані основні показники іноземних (в'їзних) туристичних потоків Карибського басейну, зокрема: туристичні прибуття та доходи від іноземного туризму, а також динаміка та структура туристичних прибуттів як в цілому для регіону, так і за окремими країнами. Встановлено, що Карибський туристичний регіон за кількістю прибуттів випереджає Південну Америку, а сприяє цьому острівне положення в тропічних широтах неподалік від Північної Америки. З'ясовано, що на США припадає близько половини іноземних туристів і ще більше круїзних пасажирів.

**Ключові слова:** міжнародний туризм; Карибський туристичний регіон; туристичні прибуття; туристичні доходи; структура туристичних прибуттів; динаміка туристичних прибуттів.

**Актуальність дослідження.** Міжнародний туризм посідає особливе місце в зовнішньоекономічних зв'язках. Він є важливим стимулом розвитку міжнародної торгівлі, сприяє розширенню й активізації епізодичних міграцій між країнами. Більше того, значення туризму не можна оцінювати тільки економічними вигодами. Він є однією з найактивніших форм спілкування людей, що сприяє встановленню й розширенню міжнародних культурних зв'язків між країнами, зміцненню дружби й співробітництва народів світу. Зважаючи на залучення до міжнародного туризму великої кількості людей (більше 1 млрд.), він справляє значний вплив на різні сфери суспільних відносин. Тому видається важливим дослідження міжнародного туризму, особливо в'їзного напрямку, в провідних туристичних регіонах світу, зокрема в Карибському басейні.

**Метою дослідження** є оцінка основних показників іноземного (в'їзного) туризму в Карибському туристичному регіоні. Відповідно до мети та згідно стандартів UNWTO розглядатимуться туристичні прибуття та доходи від іноземного туризму, а також динаміка та структура туристичних прибуттів як в цілому для регіону, так і за окремими країнами.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Дане дослідження розглядає туризм як форму міграції населення, що визначає його географічну сутність. Тому саме географам належить значний доробок в дослідженнях туризму, який відображений у працях В.С. Преображенського, Ю.О. Веденіна, І.В. Зорина, М.А. Ананьєва, Н.П. Зачиняєва, Н.С. Фальковича, Є.А. Котлярова та інших дослідників радянських часів, а в Україні – М.П. Крачила.

Серед останніх робіт присвячених міжнародному туризму можна виділити праці А.Ю. Александрової (2002 р.) [Aleksandrova A., 2002], О.О. Любіцевої (2003 р.) [Lyubitseva O., 2003]. Особливо цікавою серед них є робота А.Я. Александрової, яка побудована на стандартах та інформаційні бази UNWTO. У ній охарактеризовані основні поняття міжнародного туризму, проаналізована географія туристського попиту за регіонами світу, відображені останні тенденції та процеси глобалізації в цій галузі. Проте, жодна робота не розглядає міжнародні туристичні потоки окремих країн, зокрема динаміку та структуру прибуттів. Дане дослідження покликане заповнити прогалини у знаннях про міжнародний туризм окремих регіонів, зокрема країн Карибського басейну.

**Виклад основних результатів дослідження.** Дослідження спирається на статистичну базу та методологію обліку міжнародного туризму, що запропонована Всесвітньою туристичною організацією (UNWTO). Зокрема, в'їзний напрям міжнародного туризму оцінюється в таких натуральних і вартісних показниках: міжнародні туристичні прибуття та доходи від іноземного туризму [Korol O., Skutar T., 2008]. Ці показники розглядаються для країн Карибського басейну, які формують окремий туристичний регіон.

У 2008 році Карибський туристичний регіон відвідало 20,1 млн. туристів і це без врахування 18,9 млн. круїзних пасажирів. Доходи від іноземних туристів становили 23,6 млрд. US\$ або 1180 US\$ на одне прибуття. Динаміка іноземного туризму в Карибському басейні за 2000-2008 рр. показувала помірне зростання,

крім 2001-2002 рр., коли через терористичні атаки 11 вересня в США були зафіксовані від'ємні прирости. На динаміку прибуттів також можуть впливати такі природні катастрофи, як урагани, але вони зачіпають лише окремі країни та в цілому на статистиці іноземного туризму регіону не позначаються (див. рис. 1.) [UNWTO Tourism Highlights, 2001-2010].

Необхідно відмітити, що кількість іноземних відвідувачів островів Карибського басейну є дещо заниженою, оскільки у статистиці при-

буттів не враховуються круїзні пасажирів, яких іноді буває більше за туристів (див. табл. 1) [Caribbean Tourism Organization, 2001-2010].

Основним регіоном походження туристів є Північна Америка, зокрема на США в структурі прибуттів до Карибів у 2008 р. припадало понад 50%, а на Канаду – 10,5%. На другій сходинці опинилася Європа, звідки прибуває до чверті іноземних туристів (див. табл. 2) [Caribbean Tourism Organization, 2001-2010].



Рис. 1. Міжнародні туристичні прибуття до Карибського регіону

Fig.1. International tourist arrivals to the Caribbean

Таблиця 1

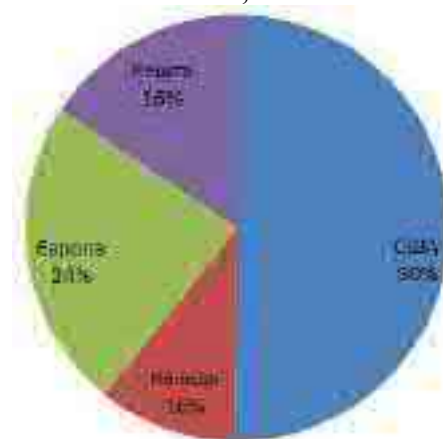
Туристичні прибуття та кількість круїзних пасажирів для деяких країн Карибського регіону  
Tourist arrivals and cruise visitors to some Caribbean countries

Країна	Туристичні прибуття	Круїзні пасажирів	Туристичні прибуття	Круїзні пасажирів
	2004 рік		2008 рік	
Барбадос	551502	721270	567667	597526
Багами	1561312	3360012	1463006	2861140
Ямайка	1414786	1099773	1767271	1092263
Домініканська респ.	3443205	456321	3979672	475206
Антигуа і Барбуда	245797	522753	265844	580853

Таблиця 2

Структура туристичних прибуттів до Карибського регіону, 2008 р.  
Structure of tourist arrivals to the Caribbean, 2008

№	Країни	%
1	США	50,3
2	Канада	10,5
3	Європа	23,7
4	Решта	15,6



Видається важливим розглянути іноземний туризм за окремими країнами Карибського регіону, що було зроблено для Багамів, Домініканської республіки та Ямайки.

У 2008 році на Багами завітало майже 1,5 млн. туристів і це без врахування 2,9 млн. круїзних пасажирів. Доходи від іноземних туристів становили 2,1 млрд. US\$ або 1473 US\$ на одне прибуття. Динамка іноземного туризму на Багамських островах за 1996-2008 рр. значною мірою залежала від таких природних катастрофічних явищ, як урагани (див. рис. 2) [Caribbean Tourism Organization, 2001-2010]

Помітне скорочення (-5%) було зафіксоване у 1998 р., що могло бути пов'язане із двома причинами: по-перше – це світова економічна криза, яка вибухнула 1998 р. у країнах Південно-Східної Азії та стала найсерйознішим потрясінням світової економіки в 1990-их; по-друге – ураган «Джордж». 1998 рік виявився дуже важким для Карибського архіпелагу: 17 вересня у тропічних широтах над Атлантикою зародився ураган третьої категорії «Джордж». За дев'ять днів він «відвідав» Сполучені Штати, Антигуа та Барбуду, Сент-Кітс, Віргінські острови, Пуерто-Ріко, Домініканську Республіку, Гаїті, Кубу та Багами. Хоча основний його удар прийшовся на Маямі та Флориду, Багамські острови зазнали скорочення туристичних потоків найімовірніше через те, що їхнє формування значною мірою пов'язане з

цими регіонами США.

З цієї ж причини відбулося скорочення іноземних туристичних потоків після 2005 р., коли 23 серпня над Багамськими островами сформувався катастрофічний за наслідками ураган 5 категорії «Катріна», що завдав нищівного удару по південно-східних штатах США. Самі ж острови не постраждали, а зменшення кількості прибуттів відбулося лише за рахунок США (див. рис. 3) [Caribbean Tourism Organization, 2001-2010].

Скорочення ж туристичних потоків в період 2001-2003 рр. найімовірніше було пов'язане із вересневими терактами в США.

Багами є найближчим Карибськими островами до США, тож очікувано туристи із цієї країни посіли першу сходинку в структурі туристичних прибуттів із часткою 80%. Тобто, іноземні туристичні потоки до Багамських островів є моноцентричними (див. табл. 3) [Caribbean Tourism Organization, 2001-2010].

Майже 90% прибуттів до Багамських островів пов'язано із такими мотивами, як відпочинок і дозволя, решта – це бізнес-туристи (MICE). Майже 64% іноземних туристів доводиться на літній період, а впродовж року виділяються два гарячих сезони: у березні та червні-липні, що пов'язано із весняними канікулами та літніми відпустками у США.

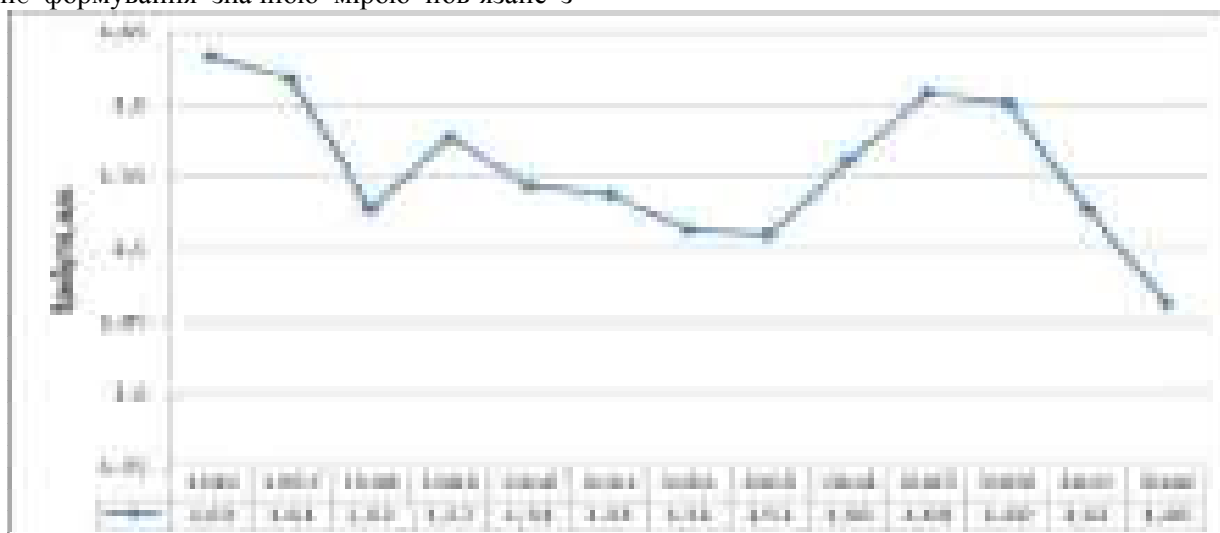


Рис. 2. Міжнародні туристичні прибуття до Багамських островів

Fig.2. International tourist arrivals to the Bahamas

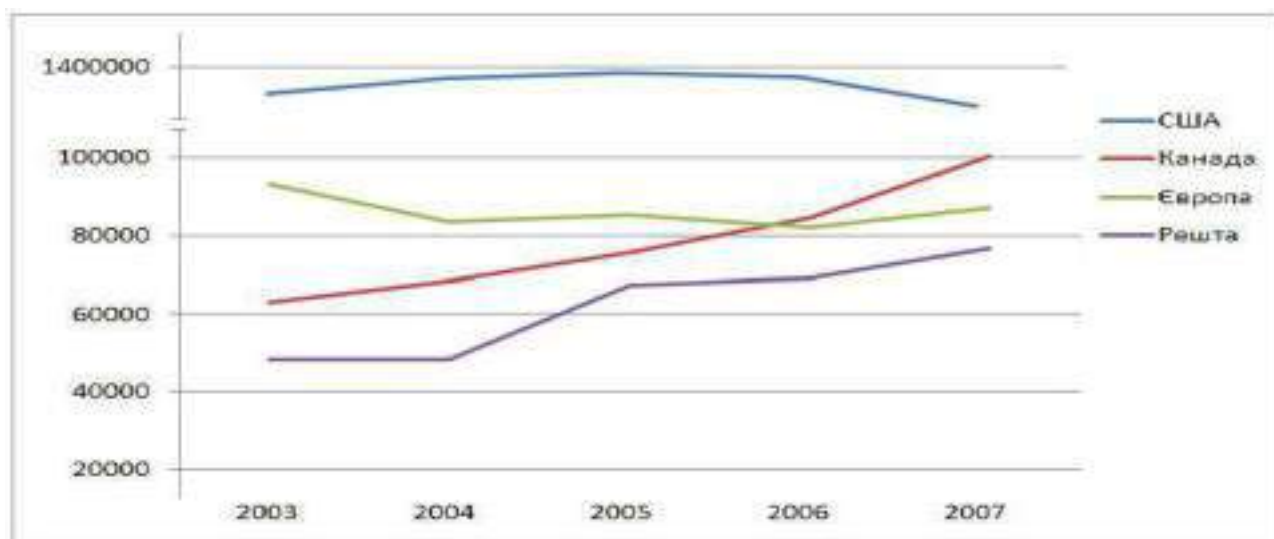


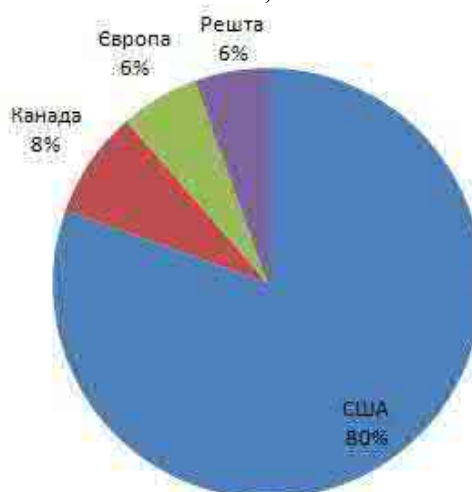
Рис. 3. Міжнародні туристичні прибуття до Багамських островів за країнами та регіонами походження туристів

Fig.3. International tourist arrivals to the Bahamas by countries and regions of origin

Таблиця 3

Структура туристичних прибуттів до Багамських островів, 2008 р.  
Structure of tourist arrivals to the Bahamas, 2008

№	Країни	%
1	США	80,5
2	Канада	8,1
3	Європа	5,9
4	Решта	5,5



У 2008 році Домініканську республіку відвідало майже 4 млн. туристів і 475 тис. круїзних пасажирів. Доходи від іноземних туристів становили 4,2 млрд. US\$ (без врахування круїзних пасажирів) або 1046 US\$ на одне прибуття. Впродовж 1996-2008 рр. міжнародні туристичні потоки до Домініканської республіки зросли вдвічі. Їхня динаміка визначалася тими ж чинниками, що й у випадку з Багамами, однак їхній вплив був у рази меншим. Так, скорочення туристичних потоків було зафіксоване лише у 2001-2002 рр. (після вересневих терактів у США), натомість у 2006-2008 рр., після руйнівного урагану «Катріна», спостерігалася лише стагнація іноземного туризму (див. рис. 4) [Caribbean Tourism Organization, 2001-2010].

Це пояснюється тим, що туристичні потоки

до Домініканської республіки є доволі диверсифікованими. Перші дві сходинки у структурі туристичних прибуттів виявилися очікуваними та були представлені країнами Північної Америки: США (28%) і Канада (16%). Також значна частка іноземних туристів походила з країн Європи – 34% прибуттів. 3-поміж них виділялися дві найбільші європейські країни з несприятливими умовами для купально-пляжної рекреації – Велика Британія (5,4%) і Німеччина (5,2%), а також Італія (3,3%). Наявність у 5-топ середземноморської країни також може бути зумовлене мотивом контрасту, адже Домініканська республіка – це тропічний острів, де сезон триває цілий рік із двома піками, що приходяться на різдвяно-новорічний період і весняні канікули, а також на літні відпустки

(див. табл. 4) [Caribbean Tourism Organization, 2001-2010].

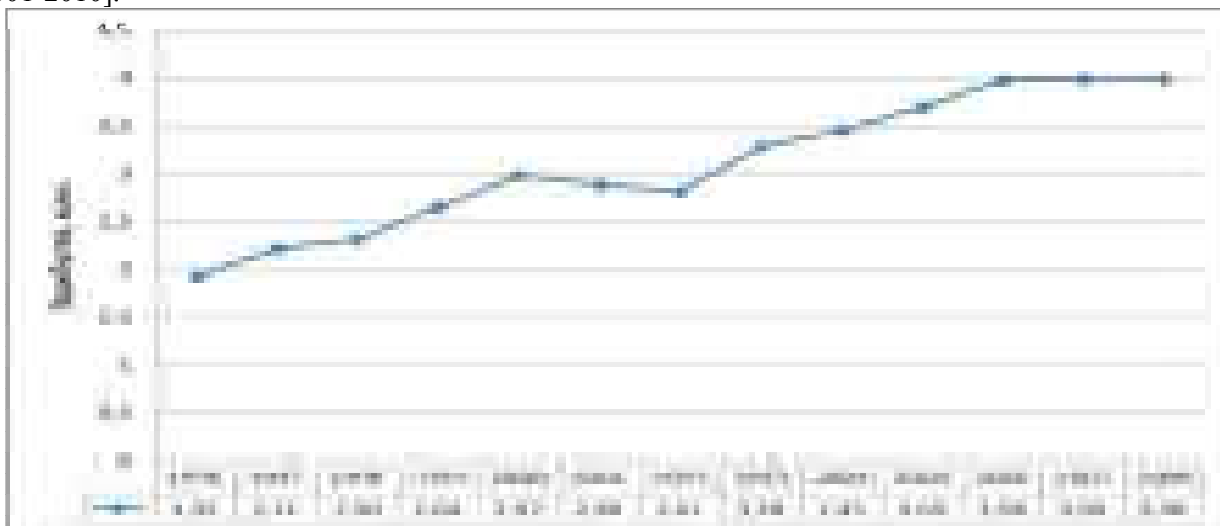
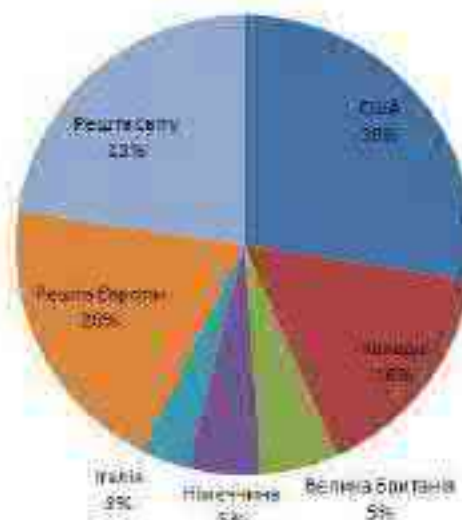


Рис. 4. Міжнародні туристичні прибуття до Домініканської республіки  
Fig.4. International tourist arrivals to the Dominican Republic

Таблиця 4

Структура туристичних прибуттів до Домініканської республіки, 2008 р.  
Structure of tourist arrivals to the Dominican Republic, 2008

№	Країни	%
1	США	27,4
2	Канада	16,0
3	Велика Британія	5,4
4	Німеччина	5,2
5	Італія	3,3
6	Решта Європи	20,0
7	Решта світу	22,6



Близько 95% прибуттів до Домініканської республіки пов'язано із відпочинком і дозвіллям. Пересічно туристи залишаються тут на 9,2 днів, у Багамських островів цей показник був меншим – 6,6 днів. Так само впродовж року виділяються два гарячих сезони: у березні та червні-липні, коли в американців настають весняні канікули та літні відпустки. А найбільше скорочення кількості туристів спостерігається у вересні, що пов'язане тропічними штормами та ураганами (див. рис. 5) [Caribbean Tourism Organization, 2001-2010].

У 2008 році до **Ямайки** завітало майже 1,8 млн. туристів і близько 1,1 млн. круїзних пасажирів. Доходи від іноземних туристів становили 2,2 млрд. US\$ (без врахування круїзних

пасажирів) або 1257 US\$ на одне прибуття. Впродовж 1996-2008 рр. міжнародні туристичні потоки до Ямайки зросли у півтора рази. Негативні прирости були зафіксовані лише у 2001, 2002 рр., що було пов'язане із вересневими терактами у США. Таким чином, катастрофічний за наслідками ураган 5 категорії «Катріна», який у 2005 році завдав нищівного удару по південно-східних штатах США, помітно не вплинув на кількість туристичних прибуттів до Ямайки та призвів лише до скорочення темпів приросту (див. рис. 6) [Caribbean Tourism Organization, 2001-2010].

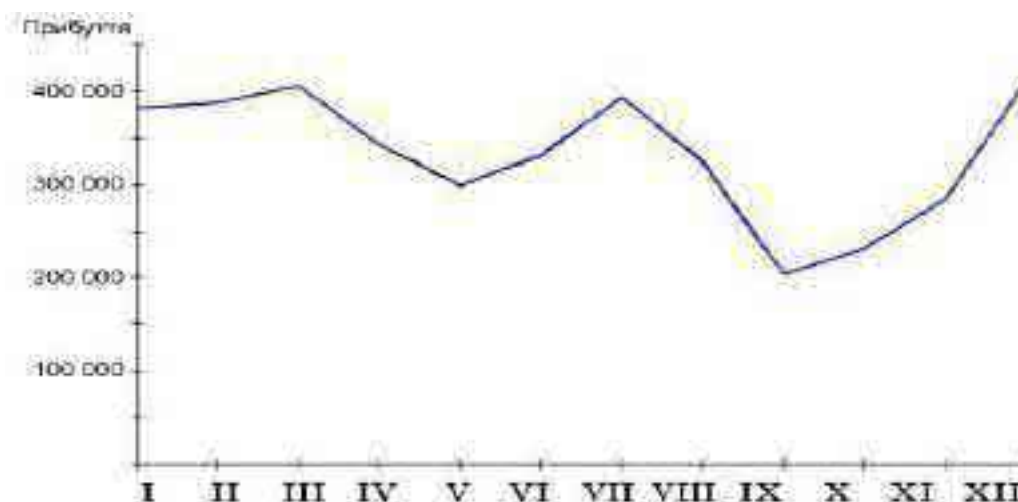


Рис. 5. Сезонний розподіл міжнародних туристичних прибуттів до Домініканської республіки, 2008 р.

Fig.5. Seasonality of international tourist arrivals to the Dominican Republic, 2008



Рис. 6. Міжнародні туристичні прибуття до Ямайки

Fig.6. International tourist arrivals to the Jamaica

Структура іноземного туризму цієї острівної країни дещо відрізняється від Домініканської республіки, де говорять іспанською мовою. На географію прибуттів до англомовної Ямайки значною мірою вплинув ментальний чинник, тому 90% приходить на США, Канаду та Велику Британію, причому частка Сполучених Штатів сягає 65% (див. табл. 5) [Caribbean Tourism Organization, 2001-2010].

Сезонність іноземного туризму на Ямаїці

подібна до Домініканської з тією відмінністю, що зимові місяці, зокрема січень-лютий, є не такими популярними, оскільки частка туристів із Європи тут вдвічі менша. Проте, через вдвічі більшу частку туристів зі США, яскравіше виражений березневий пік, коли у американських студентів настають канікули – так званий «спрінбрейк» (див. рис. 7) [Caribbean Tourism Organization, 2001-2010].

Структура туристичних прибуттів до Ямайки, 2008 р.  
Structure of tourist arrivals to the Jamaica, 2008

№	Країни	%
1	США	65,1
2	Канада	13,4
3	Велика Британія	10,7
4	Решта Європи	5,4
5	Решта світу	5,4

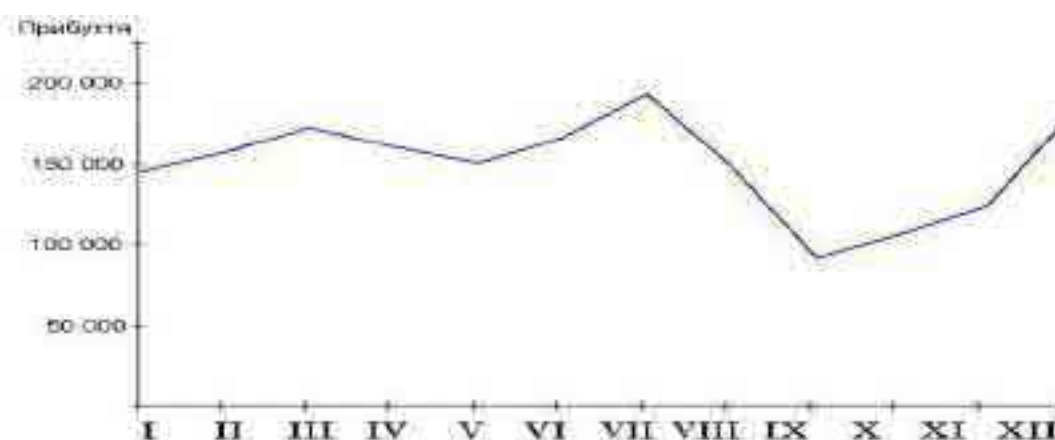
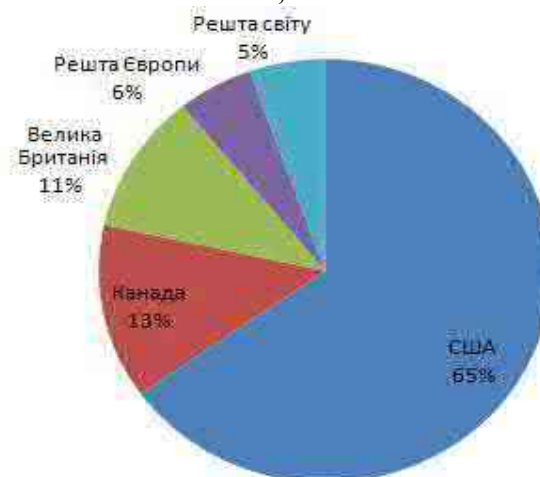


Рис. 7. Сезонний розподіл міжнародних туристичних прибуттів до Ямайки, 2008 р.

Fig.7. Seasonality of international tourist arrivals to the Jamaica, 2008

Близько 85% прибуттів до Ямайки здійснювалося задля відпочинку та дозвілля. В середньому іноземні туристи на Ямаїці перебували 9,3 днів, тобто стільки ж, як і в Домініканській республіці.

**Висновок.** Карибський туристичний регіон відзначається розвинутим іноземним туризмом із рекреаційною купально-пляжною спеціалізацією. Сюди прямує більше туристів, аніж до всіх країн південної Америки, через що Кариби опинилися на другій сходинці в Американському макрореґіоні, поступившись лише перед Північною Америкою. Крім того, Карибський басейн є провідним регіоном морських круїзів, а число круїзних пасажирів наближається до кількості туристичних прибуттів.

Основними передумовами розвитку туризму в країнах Карибського басейну є острівне положення в тропічних широтах неподалік від Північної Америки. Зокрема, тут поширений найсприятливіший для купально-пляжної рек-

реації тропічний тип клімату Aw (за Кеппеном) з комфортними та субкомфортними температурами впродовж усього року, а єдиним несприятливим чинником є значна кількість опадів, які мають сезонний характер і випадають переважно влітку. Крім того, в другій половині серпня та у вересні в Карибському басейні бушують тропічні шторми та урагани. Тому на цей період приходить найбільший спад іноземних туристичних прибуттів.

Основним регіоном походження туристів є Північна Америка, зокрема на США в структурі прибуттів до Карибів припадає близько половини відвідувачів і ще більше круїзних пасажирів. Тому впродовж року виділяються два гарячих сезони: у березні, коли у американських студентів настають канікули – так званий «спрінбрейк», та в червні-липні – період літніх відпусток у США. Також популярними є зимові місяці, на які приходить різдвяно-новорічний період, особливо в краї-

нах із підвищеною часткою туристів із Європи.

### References

1. Aleksandrova, A. (2002) *Mezhdunarodnyi turizm: uchebnik dlya studentov vysshyx ucheb. zavedenyj*. Moscow: Aspekt-Press.
2. Korol, O. & Skutar, T. (2008) *Mizhnarodnyj turizm: metodyka i materialy statystychnykh doslidzhen*. Chernivtsi: Ruta.
3. Lyubitseva, O. (2003) *Rynok turystychnykh posluh*. Kyiv: Alterpres.
4. Annual Statistical Report: Caribbean Tourism Organization, 2001-2010 Editions. <http://www.onecaribbean.org/buy-cto-tourism-statistics/> [accessed 4 September 2017].
5. Boniface, B. & Cooper, C. (2009) *Worldwide Destinations: The Geography of Travel and Tourism*, Oxford: Butterworth Heineemann.
6. International tourist arrivals & International tourism receipts: UNWTO Tourism Highlights, 2001-2010 Editions. <http://mkt.unwto.org/publications> [accessed 12 September 2017].
7. International tourism, number of arrivals & International tourism, receipts (current US\$): World Bank Open Data. <http://data.worldbank.org> [accessed 5 September 2017].

### **Александр Король. Иностраный (въездной) туризм в Карибском туристическом регионе.**

В результате статистического анализа, были охарактеризованы основные показатели иностранных (въездных) туристических потоков Карибского бассейна, в частности: туристические прибытия и доходы от иностранного туризма, а также динамика и структура туристических прибытий как в целом для региона, так и по отдельным странам. Установлено, что Карибский туристический регион по количеству прибытий опережает Южную Америку, а благоприятствует этому островное положение в тропических широтах недалеко от Северной Америки. Выяснено, что на США приходится около половины иностранных туристов и еще больше круизных пассажиров.

**Ключевые слова:** международный туризм; Карибский туристический регион; туристические прибытия; туристические доходы; структура туристических прибытий; динамика туристических прибытий.

### **Olexander Korol. International (inbound) tourism in the Caribbean tourist region.**

As a result of statistical analysis, the main indicators of international (inbound) tourist flows of the Caribbean were characterized, in particular: tourist arrivals and receipts, as well as the dynamics and structure of tourist arrivals, both for a whole region and some countries. It is established that the Caribbean tourist region is ahead of South America in terms of the number of arrivals and this is favored by the island location in the tropical latitudes near North America.

In 2008, the Caribbean tourist region was visited by 20.1 million tourists and this excludes 18.9 million cruise passengers. Receipts from inbound tourism amounted to 23.6 billion US \$ or 1180 US \$ per arrival. Dynamics of inbound tourism in the Caribbean for 2000-2008 showed moderate growth, except for 2001-2002, when due to the terrorist attacks of September 11, negative growths were recorded. The dynamics of arrivals in particular countries were also affected by natural disasters such as hurricanes.

It was found out that the main region of origin of tourists is North America, in particular, in the structure of arrivals to the Caribbean region in 2008, the USA accounted for more than 50%, and for Canada – 10.5%. In second place was Europe, where up to a quarter of international tourists arrive from.

Although the tropical climate of the Caribbean is characterized by comfortable temperatures throughout the year, there are two hot seasons: in March, when American students are on vacation – "Spring Break", and in June-July – the period of summer holidays in the US. Also popular are the winter months, which account for the Christmas and New Year period, especially in countries with a high part of tourists from Europe. At the same time, in the second half of August and in September tropical storms and hurricanes are raging in the Caribbean. Therefore, for this period, the greatest decline in tourist arrivals is observed.

**Key words:** International tourism; Caribbean tourist region; Tourist arrivals; Tourist receipts; Structure of tourist arrivals; Dynamics of tourist arrivals.

УДК 380.8(472.85)

**SWOT – АНАЛІЗ ПЕРСПЕКТИВ РОЗВИТКУ  
ЛІКУВАЛЬНО-ОЗДОРОВЧОГО ТУРИЗМУ  
(НА ПРИКЛАДІ САНАТОРІЮ „БРУСНИЦЯ”)****Володимир Костащук, Марина Костащук, Василь Лакуста***Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича*

Викладено основні теоретико-методичні аспекти проведення SWOT-аналізу в туристично-рекреаційному комплексі. Наприкладі Брусницького санаторію проведено локальний SWOT-аналіз слабких і сильних чинників перспективного розвитку даного суб'єкту рекреаційно-туристичного комплексу Чернівецької області. На основі проведеного дослідження обґрунтовано заходи які необхідно вжити як органам влади так зацікавленим підприємцям для прискореного розвитку санаторію.

**Ключові слова:** SWOT-аналіз; Брусницький санаторій; рекреаційно-туристичний центр; стратегічне планування.

**Постановка проблеми.** Одним із головних завдань ринкової трансформації економіки України є ефективне використання природно-ресурсного та соціально-економічного потенціалу регіонів. В зв'язку з цим особливо актуальним є питання забезпечення розвитку рекреаційної сфери як однієї із рентабельних та швидкоокупних. Суспільно-економічна ефективність рекреаційно-туристичного комплексу як і будь якої іншої галузі господарства перш за все визначається їх економічною ефективністю. Економічно-ефективне використання рекреаційно-туристичних ресурсів дає змогу істотно збільшити економічні показники регіону та покращити вирішення соціальних проблем, зокрема проблему зайнятості населення [Kostashchuk V.I., Marchuk O.S., (2016) ]

Брусниця характеризується невисоким рівнем промислового розвитку, порівняно сприятливою екологічною ситуацією і значним потенціалом рекреаційних ресурсів. Сучасний розвиток Брусниці має виходити з його особливостей та нових підходів до територіальної організації життєдіяльності населення, сприяти виведенню економіки регіону із кризового стану. Як свідчить світовий досвід, рекреаційне господарство, зокрема туризм, може суттєво впливати на соціально-економічний розвиток регіонів, а залучення інвестицій для забезпечення рекреаційного облаштування території – на приріст виробництва не лише в індустрії відпочинку і оздоровлення, але й інших галузях.

Донедавна питанням оптимізації розміщення закладів рекреаційного комплексу, з урахуванням територіальних особливостей Брусниці, приділялася недостатня увага. Це

привело до недооцінки соціально-економічних можливостей цієї місцевості, відставання і занепаду матеріально-технічної бази рекреаційних установ.

Стратегічне планування в туризмі повинно здійснюватися у діапазоні від національного та регіонального до локального так, щоб кожен рівень фокусувався на різному ступені деталізації та опрацювання планових рішень, а також враховував певну специфіку його функціонування.

Важливе суспільне значення рекреаційних утворень зумовлює необхідність наукового дослідження SWOT-аналізу передумов формування Брусницького регіонального рекреаційно-туристичного центру та ефективного використання його природно-ресурсної бази.

**Об'єктом дослідження** є SWOT-аналіз передумов формування Брусницького регіонального рекреаційно-туристичного центру, як форма територіальної організації рекреаційно-туристичного комплексу.

**Метою** статті є проведення SWOT-аналізу Брусницького санаторію як основи формування і розвитку Брусницького рекреаційно-туристичного центру.

**Завдання дослідження:** 1) дослідити особливості SWOT-аналізу для розвитку рекреаційно-туристичного центру; 2) провести SWOT-аналіз передумов розвитку рекреації та туризму в межах Брусницького регіонального рекреаційно-туристичного центру; 3) виявити перешкоди в розвитку рекреації та туризму в Брусниці та обґрунтувати заходи щодо їх прискорення розвитку на перспективу.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.**

При висвітленні даної тематики необхідно проаналізувати основні географічні підходи до вивчення забезпечення території рекреаційно-туристичними ресурсами та актуальних проблем формування рекреаційно-туристичних комплексів. Забезпеченість с. Брусниці бальнеологічними ресурсами та їх якісні параметри дозволяють стверджувати про їх унікальність та високу ефективність. Зазначені аспекти розкрито в працях Лапшин Ф.В., Івануніка В.О., Явкіна В.Г., [Ivanunik V.O., Yavkin V.H. (2012), Lapshyn F.V. (1981)] Теоретико-методологічні аспекти територіальної організації санаторно-курортних комплексів та проблеми підвищення їх суцільно-економічної ефективності розглянуто в працях Кілінської К.Й., Андрусак Н.С., Безносок В. Д., Бережної О. О., Любіцевої О.О., Ячнюк М.О., Вацеби В.Я., Франків О.Б. та ін.

Проблемами використання методу SWOT-аналізу та побудови матриці рішень займалися багато вітчизняних і зарубіжних вчених, таких як Дж. Вествуд, С. Дибб, П. Дойль, Н.В. Куденко, Г.В. Завгородня, В.М. Терещенко, Л.В. Балабанова. В працях цих вчених зазначається, що SWOT-аналіз дає основу для оцінки ефективних сторін діяльності і можливостей коректування її слабких сторін, тобто визначає як зовнішні, так і внутрішні фактори [Balabanova L.V. (2005)].

**Виклад основного матеріалу.** Наявність значних та унікальних бальнеологічних ресурсів в межах с. Брусниця створює сприятливі передумови для формування ту потужного рекреаційно-туристичного комплексу, як складової частини санаторно-курортної сфери регіону. Санаторно-курортна сфера включає всі складові практичної реалізації санаторно-курортного обслуговування та окреслює межі її застосування. До неї входить вся сукупність спеціалізованих закладів, допоміжних підприємств, управлінських структур, рекреантів, наукових та освітніх установ й організацій, їх діяльність зв'язки, взаємодія, ресурсна база, суміжні галузі та виробництва [Novyukova V.I. (2011)]. Усі підприємства які формують санаторно-курортну сферу повинні формувати єдину систему – головне спрямування якої є оптимізація використання відповідних рекреаційно-туристичних ресурсів та надання якісних санаторно-курортних послуг. Однак на думку Н.В. Фоменка в Україні „санаторно-курортної сфери як системи на сучасному етапі не існує ...” [Fomenko N.V.

(2010)]

Реалізація санаторно-курортних послуг відбувається в результаті санаторно-курортної діяльності. Основними рисами такої діяльності є: 1) підвищена вимогливість до ресурсного забезпечення якості довілля; 2) обмеженість вибору місця та часу; 3) значна тривалість надання послуг; 4) переважання серед споживачів лікувально-оздоровчих послуг; 5) незважаючи на масовість, вимагає індивідуалізації в обслуговуванні; 6) менша залежність від сезонних коливань попиту; 7) висока вартість; 8) наявність специфічного оснащення спеціально-підготовленого персоналу [Smal' I.V. (2004),]

SWOT-аналіз — це процес встановлення зв'язків між найхарактернішими для підприємства можливостями, загрозами, сильними сторонами (перевагами), слабкостями, результати якого в подальшому можуть бути використані для формування і вибору стратегій підприємства [S.Z. Moshens'kyu, O.V. Oliynyk. (2007)].

Економічна криза та надмірний вплив суспільства на природне середовище України в стрімких темпах зросла захворюваність і знизилась показники темпи природнього приросту населення. Тому проблеми оздоровлення, лікування, та оздоровлення населення надзвичайно актуальні на даний час [N.N. Kryvobokoe, A.N. Hlukhov, L.N. Shvedunova y dr. (1997)]. Завдяки унікальним мінеральним водам, аналогів яких немає навіть у Європі, сприятливих ландшафтно-кліматичних умов цей регіон може вийти на міжнародний ринок рекреаційно-туристичних послуг. Чернівецька область володіє істотним рекреаційно-туристичним потенціалом, особливо в контексті розвитку іноземного туризму. Однак наразі кількість іноземних туристів в регіоні є незначною, а тому вимагає нових всебічних наукових досліджень, які б дозволили перетворити Буковину на один із найпривабливіших для іноземців туристично-рекреаційних регіонів України. [Kilins'ka K.Y., Kostashchuk V.I. (2014), Kostashchuk V.I. (2016), Kostashchuk V.I. (2012), Smal' I.V. (2004)]. Зважаючи на це, аналіз та оцінка рекреаційного господарства с. Брусниці надзвичайно важлива.

Щоб визначити потенціал туризму в Брусницькому рекреаційно-туристичному центрі пропонується провести SWOT-аналіз діяльності Брусницького бальнеологічного

санаторію для визначення пріоритетних напрямів його розвитку, стратегії діяльності.

Найбільш цінним для рекреаційно-туристичного розвитку лікувально-оздоровчого туризму в регіоні є Брусницьке мінеральне родовище мінеральних вод оцінене найвищими категоріями. Саме тут знаходяться три групи мінеральних вод.

В Брусниці зосереджений великий і унікальний потенціал бальнеологічних ресурсів, який використовується недостатньо. Через мінеральні води, що мають унікальний хімічний склад, лікувальна ефективність водних процедур становить 94,8 відсотка. Це оди із найвищих коефіцієнтів одужань по всій території України.

Всебічне дослідження ситуації, що склалася навколо санаторію, неможлива без застосування класичних методик та інструментарію. Для того, щоб виявити сильні та слабкі сторони, ринкові загрози та можливості мною пропонується здійснити SWOT-аналіз. В ході SWOT-аналізу здійснюється аналіз досліджуваного підприємства сильних та слабких сторін внутрішнього та зовнішнього середовища.

Для цього лікувально-оздоровчого закладу сильні й слабкі сторони, загрози і можливості характеризують ознаки для розвитку підприємства. Результати діяльності досліджуваного підприємства зображені в профілі діяльності підприємства (табл. 1). Для оцінки фактору внутрішнього середовища використовуємо 3-х бальну систему оцінювання. Відповідно, якщо 3 бали означають про сильну сторону, а 1 бал слабку.

Коли проаналізоване внутрішнє середовище та складений перелік слабких та сильних сторін потрібно встановити лінії зв'язків, а саме встановити між ними парні комбінації.

Тому щоб визначити ланцюжки зв'язків потрібно скласти матрицю SWOT (рис. 1.).

У лівій частині матриці-SWOT записується знайдені сильні та слабкі сторони санаторію із оцінкою їхньої значимості, а у верхній частині цієї матриці – можливості та загрози з оцінкою значення для підприємства.

На базі розробленої матриці-SWOT в кожному полі матриці виявляємо та аналізуємо усі парні комбінації сильних, слабких, можливості та загрози в зовнішньому середовищі, де потрібно орієнтуватися на оцінку цих факторів. Це дозволяє створити перелік слабких та сильних сторін, а також загроз та можливостей цього лікувально-оздоровчого підприємства.

Підсумкова матриця дає можливості визначити всі комбінації як сильних сторін та можливостей так і найслабші сторони та загрози. Тому при виявленні напрямків для розвитку санаторію в цьому полі потрібно дивитися на максимальні показники (оцінки) можливостей та слабких сторін підприємств. Встановлюємо взаємозв'язки за допомогою SWOT-аналізу (табл.2.).

Поле СіМ (сили і можливості) допускає заходи, що використовують сильні характеристики санаторію для того, щоб реалізувати можливості, які можуть з'явитися у зовнішньому середовищі. Такими комбінаціями є S3O2, S3O3, S3O4, S4O2, S4O3, S4O4, S6O2, S6O3, S6O4, S7O2, S7O3, S7O4, S8O2, S8O3, S8O4, що вказує можливості завдяки кваліфікованих кадрів, унікальний природо-рекреаційних ресурсів та невисоким цінам можливе входження у нові ринки (сегменти), розширення асортименту медичних та лікувально-оздоровчих послуг та впровадження новітніх послуг для обслуговування клієнтів.

Таблиця 1

**Профіль діяльності лікувально-оздоровчого підприємства ЧОПК  
Бальнеологічний санаторій „Брусниця”**

Показники		Бали		
		1	2	3
1.	Контроль якості обслуговування	x		
2.	Рівень медичного обслуговування		x	
3.	Віковий склад персоналу			x
4.	Кваліфікаційний склад персоналу			x
5.	Низькі витрати		x	
6.	Рекреаційні ресурси			x
7.	Сприятливі ландшафтно-кліматичні умови			x
8.	Невисокі ціни на путівки			x
9.	Слабка маркетингова діяльність		x	
10.	Широта асортимент послуг		x	
11.	Фінансовий стан підприємства	x		

12.	Стан матеріально-технічної бази	x		
13.	Ступінь умотивованості кадрів	x		
14.	Організаційна культура й імідж		x	
15.	Рівень розвитку туристичної інфраструктури	x		
16.	Стан доріг	x		

		<b>Можливості:</b> - розвиток економіки країни (O1); 2 - входження у нові ринки (сегменти) (O2); 3 - розширення асортименту медичних та лікувально-рекреаційних послуг (O3); 3 - впровадження новітніх послуг для обслуговування клієнтів (O4); 3 - Потенційні можливості створити нові робочі місця в даній сфері (O5); 2	<b>Загрози:</b> - економічна нестабільність (T1); 2 - ймовірність бездіяльності соціальних фондів і організацій (T2); 1 - уповільнений темп зростання споживчого ринку (T3); 1 - період спаду життєвого циклу підприємства (T4); - зміни в пріоритетах потреб споживачів (T5); 1	
<b>Сильні сторони:</b> - контроль якості обслуговування (S1); 1 - рівень медичного обслуговування (S2); 2 - віковий склад персоналу (S3); 3 - кваліфікаційний склад персоналу (S4); 3 - низькі витрати (S5); 2 - рекреаційні ресурси (S6); 3 - сприятливі ландшафтно-кліматичні умови (S7); 3 - невисокі ціни на путівки (S8); 3		Поле СіМ (сили і можливості)	Поле СіЗ (сили і загрози)	
<b>Слабкі сторони:</b> - слабка маркетингова діяльність (W1); 2 - невеликий асортимент послуг (W2); 2 - фінансовий стан підприємства (W3); 3 - стан матеріально-технічної бази (W4); 3 - ступінь умотивованості кадрів (W5); 3 - організаційна культура й імідж (W6); 2 - рівень розвитку туристичної інфраструктури (W7); 3 - стан доріг (W8); 3		Поле СЛіМ (слабкі сторони і можливості)	Поле СЛіЗ (слабкі сторони і загрози)	

**Рис.1. Матриця-SWOT лікувально-оздоровчого туризму бальнеологічного санаторію „Брусниця”**

Поле СіЗ (сили і загрози) допускає заходи, які застосовують сильні сторони для знешкодження всіх загроз, які можуть виявитися у зовнішньому середовищі. Ситуацію ускладнюють ринкові загрози, такі як: економічна й політична нестабільність (Т1), та зміни в пріоритетах потреб споживачів (Т5).

Сильні сторони як, віковий склад персоналу (S3), кваліфікаційний склад персоналу (S4), рекреаційні ресурси (S6), сприятливі ландшафтно-кліматичні умови (S7), невисокі ціни на путівки (S8) і їхнє подальше посилення посприяє розвитку санаторію. Існують у досліджуваного санаторію також й слабкі сто-

рони, які набрали найбільше балів і є серйозною перешкодою для розвитку. Такими сторонами є: фінансовий стан санаторію (W3), стан

матеріально-технічної бази (W4), ступінь умотивованості кадрів (W5), рівень туристичної інфраструктури (W7).

Таблиця 2.

## Підсумковий вигляд матриці SWOT-аналізу

Сильні сторони	Можливості					Загрози				
	O1	O2	O3	O4	O5	T1	T2	T3	T4	T5
S1	1/2	1/3	1/3	1/3	1/2	1/2	1/1	1/1	1/1	1/2
S2	2/2	2/3	2/3	2/3	2/2	2/2	2/1	2/1	2/1	2/2
S3	3/2	3/3	3/3	3/3	3/2	3/2	3/1	3/1	3/1	3/2
S4	3/2	3/3	3/3	3/3	3/2	3/2	3/1	3/1	3/1	3/2
S5	2/2	2/3	2/3	2/3	2/2	2/2	2/1	2/1	2/1	2/2
S6	3/2	3/3	3/3	3/3	3/2	3/2	3/1	3/1	3/1	3/2
S7	3/2	3/3	3/3	3/3	3/2	3/2	3/1	3/1	3/1	3/2
S8	3/2	3/3	3/3	3/3	3/2	3/2	3/1	3/1	3/1	3/2
<b>Слабкі сторони</b>										
W1	2/2	2/3	2/3	2/3	2/2	2/2	2/1	2/1	2/1	2/2
W2	2/2	2/3	2/3	2/3	2/2	2/2	2/1	2/1	2/1	2/2
W3	3/2	3/3	3/3	3/3	3/2	3/2	3/1	3/1	3/1	3/2
W4	3/2	3/3	3/3	3/3	3/2	3/2	3/1	3/1	3/1	3/2
W5	3/2	3/3	3/3	3/3	3/2	3/2	3/1	3/1	3/1	3/2
W6	2/2	2/3	2/3	2/3	2/2	2/2	2/1	2/1	2/1	2/2
W7	3/2	3/3	3/3	3/3	3/2	3/2	3/1	3/1	3/1	3/2
W8	3/2	3/3	3/3	3/3	3/2	3/2	3/1	3/1	3/1	3/2

Для того, щоб визначити можливі напрями розвитку цього підприємства, необхідно орієнтуватися в цьому полі на максимальні значення можливостей зовнішнього середовища та мінімальні оцінки слабких сторін санаторію. Основними можливостями лікувально-оздоровчого підприємства є входження у нові ринки (сегменти) (O2), збільшення асортименту медичних та лікувально-рекреаційних послуг (O3), впровадження новітніх послуг обслуговування (O4) є рятівними для досліджуваного санаторію.

Поле СЛІЗ (слабкі сторони і загрози) допускає пропозиції, які повинні мінімізувати слабкі сторони та загрози, що виявлені у зовнішньому середовищі. Тому для того, щоб виявити альтернативи розвитку досліджуваного санаторію в полі СЛІЗ (слабкі сторони і загрози) потрібно орієнтуватися на максимальні оцінки, як слабких сторін, так і загрози в зовнішньому середовищі. Комбінація стану фінансової діяльності, матеріально-технічної бази, туристичної інфраструктури та доріг є небезпечними для стабільності санаторію та для потреб споживачів. Тому вирішення цих проблем допоможе підприємству впевнено розвиватись у майбутньому.

**Висновки.** Одним із головних завдань ринкової трансформації економіки України є ефективне використання природно-ресурсного та соціально-економічного потенціалу регіонів. В зв'язку з цим особливо актуальним є питання забезпечення розвитку рекреаційної сфери як однієї із рентабельних та швидкоокупних. Зважаючи на це, аналіз та оцінка рекреаційного господарства Бручницького регіонального рекреаційно-туристичного центру надзвичайно важлива.

Природно-ресурсний та історико-культурний потенціал Брусниці в поєднанні з вигідним географічним положенням є досить вагомою передумовою розвитку і відпочинку, орієнтованою як на внутрішнього споживача, так і на обслуговування іноземного контингенту.

Після проведення SWOT-аналізу різних напрямів діяльності Брусницького регіонального рекреаційно-туристичного центру, ми можемо виявити велику сукупність позитивних факторів, для сприяють подальшому швидкому розвитку, а саме: унікальні природні рекреаційно-туристичні ресурси, різноманітність історико-культурних ресурсів, інфраструктурна забезпеченість, вигідне географічне положення, відсутність наслідків Чорнобильської аварії, розвиток сільського

зеленого туризму.

Найважчий на цій території потенціал природно-рекреаційних, природно-антропогенних та історико-культурних ресурсів створює сприятливі передумови формування Брусницького регіонального санаторно-курортного комплексу.

#### Список літератури

1. Андрусак Н.С. Рекреаційно туристичний паспорт території – як форма рекреаційного моніторингу навколишнього природного середовища / Н.С. Андрусак, К.Й. Кілінська // Географія та туризм: наук.зб. – К.:Альтпрес, 2011. – Вип. 16. – С.76-82
2. Безносок В. Д. Організаційно-економічне та інформаційне забезпечення розвитку туристично-оздоровчого комплексу в регіонах України : автореферат на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук / В. Д. Безносок. – Львів, 2001. – 13с.
3. Бережна О. О. Організаційні та економічні засади розвитку рекреаційно-оздоровчих комплексів середніх міст України : автореферат на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук / Бережна О. О. – Одеса, 2008. – 19 с.
4. Іванунік В.О. Атрактивність рекреаційно-туристичних територій : Навч. посіб. / Іванунік В.О., Явкін В.Г. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2012. – 248 с.
5. Кілінська К.Й. Розвиток міжнародного туризму в Чернівецькій області на початку ХХІ століття / К.Й. Кілінська, В.І. Костащук // Науковий вісник Чернівецького національного університету : збірник наукових праць. Чернівці : Чернівецький нац. Ун-т, 2014.- Вип. 724-725 : Географія. – С.153-156.
6. Костащук В.І. Динаміка основних показників розвитку іноземного туризму в Чернівецькій області на початку ХХІ століття / В.І. Костащук // Науковий вісник Чернівецького національного університету : збірник наукових праць. Чернівці : Чернівецький нац. Ун-т, 2016.- Вип. 775-776 : Географія. – С.200 -205.
7. Костащук В.І. Географічні аспекти розвитку іноземного туризму в Чернівецькій області / В.І. Костащук // Часопис соціально-економічної географії. – Харків. - Вип.13(2). – 2012. – С.132-135
8. Костащук В.І. Динаміка продуктивності праці в туристичному комплексі Чернівецької області на початку ХХІ століття / В.І. Костащук // Туризм як пріоритетний напрям соціально-економічного розвитку регіону: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Чернівці, 23-24 квітня 2015 р. – Чернівці: ЧТЕІ КНТЕУ, 2015. – С.196-199.
9. Костащук В.І. Економічні аспекти рекреаційно-туристичного використання водних об'єктів / В.І. Костащук, О.С. Марчук //Ukraine-EU. Modern Technology, Business and Law : collection of international scientific papers : in 2 Part 1. Modern Priorities of Economics.Engineering and Technologies. – Chernihiv : CNUT, 2016. – P.158-161
10. Лапшин Ф.В. Здравниця Брусниця / Путівник українською і румунською мовами / Ф.В. Лапшин. – Ужгород, 1981.
11. Любіцева О. О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти) : [2-е вид., перероб. та доп.] / О. О. Любіцева. – К. : Альтерпрес, 2003. – 463 с.
12. Новикова В.І. Санаторно-курортна сфера: інфраструктурна складова, стан розвитку в Україні / В.І. Новикова // Географія та туризм: наук.зб. – К.:Альтпрес, 2011. – Вип. 16. – С.93-109
13. Смаль І.В. Основи географії рекреації і туризму / І.В. Смаль. – Ніжин: ВидавництвоНДПУ імені Миколи Гоголя, 2004. – 264 с.
14. Стан та шляхи розвитку курортів України [Електронний ресурс] // <http://ukraine2012.gov.ua>
15. Міжнародний туризм і сфера послуг : підруч. / М. П. Мальська, Н. В. Антонюк, Н. М. Ганич; Львів. нац. ун-т ім. І.Франка. - К. : Знання, 2008. - 661 с.
16. Мошенський С.З. Економічний аналіз: Підручник для студентів економічних спеціальностей ВНЗ/ С.З. Мошенський, О.В. Олійник. - За ред. д.е.н., проф., заслуженого діяча науки і техніки України Ф.Ф.Бутинця. – 2-ге вид., доп. і перероб. – Житомир: ПП «Рута», 2007. – 704 с.
17. Санаторно-курортная служба в условияхрыночнойэкономики / Н.Г. Кривобокое, А.Н. Глухов, Л.Н. Шведунова и др. // Вопр. курортологии, физиотерапии и лечебнойфизкультуры. - 1997. - № 2. - С. 42-44.
18. Теоретичні та прикладні аспекти рекреаційного природокористування в Україні: монографія / [К.Й. Кілінська, Н.П. Аніпко, В.І. Костащука ін.] під. Ред.. К.Й. Кілінська – Чернівці: Чернівецький національний університет, 2010. – С.206-211.
19. SWOT-аналіз – основа формування маркетингових стратегій: Навчальний посібник/За

ред. Л.В. Балабанової. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Знання, 2005.–301 с.–(Вища освіта ХХІ ст.).

20. Фоменко Н.В. Рекреаційні ресурси та курортологія. / Н.В. Фоменко – К.:Консультант, 2010. – 312 С.

21. Ячнюк М.О. Проблеми менеджменту екотуристичної діяльності в Чернівецькій області / М.О. Ячнюк, В.Я. Вацеба, О.Б. Франків // Науковий вісник Чернівецького національного університету : збірник наукових праць. Чернівці : Чернівецький нац. Ун-т, 2016.- Вип. 775-776 : Географія. – С.263 -269.

### References

1. Andrusyak N.S. Rekreatsino turystychnyy pasport terytoriyi – yak forma rekreatsiynoho monitorynhu navkolyshn'oho pryrodnoho seredovyscha / N.S. Andrusyak, K.Y. Kilins'ka // Heohrafiya ta turyzm: nauk.zb. – K.:Al'tpres, 2011. – Vyp. 16. – S.76-82

2. Beznosyuk V. D. Orhanizatsiyno-ekonomichne ta informatsiyne zabezpechennya rozvytku turystychno-ozdorovchoho kompleksu v rehionakh Ukrayiny : avtoreferat na zdobuttya nauk. stupenya kand. ekon. nauk / V. D. Beznosyuk. – L'viv, 2001. – 13s.

3. Berezna O. O. Orhanizatsiyni ta ekonomichni zasady rozvytku rekreatsiyno-ozdorovchykh kompleksiv serednikh mist Ukrayiny : avtoreferat na zdobuttya nauk. stupenya kand. ekon. nauk / Berezna O. O. – Odesa, 2008. – 19 s.

4. Ivanunik V.O. Atraktyvnist' rekreatsiyno-turystychnykh terytoriy : Navch. posib. / Ivanunik V.O., Yavkin V.H. – Chernivtsi : Chernivets'kyy nats. un-t, 2012. – 248 s.

5. Kilins'ka K.Y.. Rozvytok mizhnarodnoho turyzmu v Chernivets'kiy oblasti na pochatku KhKhI stolittya / K.Y. Kilins'ka, V.I. Kostashchuk // Naukovyy visnyk Chernivets'koho natsional'noho universytetu : zbirnyk naukovykh prats'. Chernivtsi : Chernivets'kyy nats. Un-t, 2014.- Vyp. 724-725 : Heohrafiya. – S.153-156.

6. Kostashchuk V.I. Dynamika osnovnykh pokaznykiv rozvytku inozemnoho turyzmu v Chernivets'kiy oblasti na pochatku KhKhI stolittya / V.I. Kostashchuk // Naukovyy visnyk Chernivets'koho natsional'noho universytetu : zbirnyk naukovykh prats'. Chernivtsi : Chernivets'kyy nats. Un-t, 2016.- Vyp. 775-776 : Heohrafiya. – S.200 -205.

7. Kostashchuk V.I. Heohrafichni aspekty rozvytku inozemnoho turyzmu v Chernivets'kiy

oblasti / V.I. Kostashchuk // Chasopys sotsial'no-ekonomichnoyi heohrafiyi. – Kharkiv. - Vyp.13(2). – 2012. – S.132-135

8. Kostashchuk V.I. Dynamika produktyvnosti pratsi v turystychnomu kompleksi Chernivets'koyi oblasti na pochatku KhKhI stolittya / V.I. Kostashchuk // Turyzm yak priorytetnyy napryam sotsial'no-ekonomichnoho rozvytku rehionu: materialy Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi, m. Chernivtsi, 23-24 kvitnya 2015 r. – Chernivtsi: ChTEI KNTEU, 2015. – S.196-199.

9. Kostashchuk V.I. Ekonomichni aspekty rekreatsiyno-turystychnoho vykorystannya vodnykh ob'yektiv / V.I. Kostashchuk, O.S. Marchuk //Ukraine-EU. Modern Technology, Business and Law : collection of international scientific papers : in 2 Part 1. Modern Priorities of Economics.Engineering and Technologies. – Chernihiv : CNUT, 2016. – P.158-161

10. Lapshyn F.V. Zdravnytsya Brusnytsya / Putivnyk ukrayins'koyu i rumuns'koyu movamy / F.V. Lapshyn. – Uzhhorod, 1981.

11. Lyubitseva O. O. Rynok turystychnykh posluh (heoprostorovi aspekty) : [2-e vyd., pererob. ta dop.] / O. O. Lyubitseva. – K. : Al'terpres, 2003. – 463 s.

12. Novykova V.I. Sanatarno-kurortna sfera: infrastrukturna skladova, stan rozvytku v Ukrayini / V.I. Novykova // Heohrafiya ta turyzm: nauk.zb. – K.:Al'tpres, 2011. – Vyp. 16. – S.93-109

13. Smal' I.V. Osnovy heohrafiyi rekreatsiyi i turyzmu / I.V. Smal'. – Nizhyn: VydavnytstvoNDPU imeni Mykoly Hoholya, 2004. – 264 s.

14. Stan ta shlyakhy rozvytku kurortiv Ukrayiny [Elektronnyy resurs] // <http://ukraine2012.gov.ua>

15. Mizhnarodnyy turyzm i sfera posluh : pidruch. / M. P. Mal's'ka, N. V. Antonyuk, N. M. Hanych; L'viv. nats. un-t im. I.Franka. - K. : Znannya, 2008. - 661 c.

16. Moshens'kyy S.Z. Ekonomichnyy analiz: Pidruchnyk dlya studentiv ekonomichnykh spetsial'nostey VNZ/ S.Z. Moshens'kyy, O.V. Olynyk. - Za red. d.e.n., prof., zasluzhenoho diyacha nauky i tekhniky Ukrayiny F.F.Butyntsyia. – 2-he vyd., dop. i pererob. – Zhytomyr: PP «Ruta», 2007. – 704 s.

17. Sanatarno-kurortnaya sluzhba v uslovyakhrynnochnoyekonomyky / N.H. Kryvobokoe, A.N. Hlukhov, L.N. Shvedunova y dr. // Vopr. kurortolohyy, fyzyoterapyu y lechebnoyfyzkul'tury. - 1997. - # 2. - S. 42-44.

18. Teoretychni ta prykladni aspekty rekreatsijnogo pryrodokorystuvannya v Ukraini: monohrafiya / [K.Y. Kilins'ka, N.P. Anipko, V.I. Kostashchuka in.] pid. Red.. K.Y. Kilins'ka – Chernivtsi: Chernivets'kyy natsional'nyy universytet, 2010. – S.206-211.

19. SWOT-analiz – osnova formuvannya marketynhovykh stratehiy: Navchal'nyy posibnyk/Za red. L.V. Balabanovoyi. – 2-he vyd., vypr. i dop. – K.: Znannya, 2005.–301 s.– (Vyshcha osvita KhKHi st.).

20. Fomenko N.V. Rekreatsijni resursy ta kurortolohiya. / N.V. Fomenko – K.:Konsultant, 2010. – 312 S.

21. Yachnyuk M.O. Problemy menedzhmentu ekoturystychnoyi diyal'nosti v Chernivets'kiy oblasti / M.O. Yachnyuk, V.Ya. Vatsaba, O.B. Frankiv // Naukovyy visnyk Chernivets'koho natsional'noho universytetu : zbirnyk naukovykh prats'. Chernivtsi : Chernivets'kyy nats. Un-t, 2016.- Vyp. 775-776 : Neohrafiya. – S.263 -269.

**Костащук В.И., Костащук М.И., Лакуста В.В. SWOT - анализ перспектив развития лечебно-оздоровительного туризма (на примере санатория "Брусника").** Изложены основные теоретико-методические аспекты проведения SWOT-анализа в туристско-рекреационном комплексе. На примере Брусницкого санатория проведен локальный SWOT-анализ слабых и сильных факторов перспективного развитияданного субъектарекреационно-туристического комплексаЧерновицкойобласти. На основепроведенногоисследованияобоснованымероприятиякоторыенеобходимопринятькак органам власти так заинтересованным предпринимателям для ускоренного развития санатория.

**Ключевые слова:** SWOT-анализ; Брусницкий санаторий; рекреационно-туристический центр; стратегическое планирование.

**Kostaschuk V.I., Kostaschuk M.I., Lakusta V.V. SWOT analysis of the prospects for the development of health-improving tourism (on the example of the sanatorium Brusnytsia)** SWOT analysis is a process of establishing links between the features, threats, strengths (advantages), weaknesses that are most characteristic of an enterprise, the results of which can be used for the future formulation and selection of enterprise strategies.

The economic crisis and the excessive influence of society on the natural environment of Ukraine at a rapid rate have increased morbidity and decreased indicators of natural growth rate of the population. Therefore, the problems of health improvement, treatment, and health care of the population are extremely relevant at present. Thanks to unique mineral waters, which are not even analogous in Europe, and favorable landscape and climatic conditions the region can enter the international market for recreational and tourist services.

It is proposed to conduct a SWOT analysis of the Brusnytsia Balneology Sanatorium in order to determine the potential of tourism in Brusnytsia recreational and tourist center and the priority directions of its development and strategies of activity.

Brusnytsia Mineral Water Mineral Deposit is the most valuable for recreational and tourist development of health-improving tourism in the region. It is rated by the highest categories. There are three groups of mineral water here.

A great and unique potential of balneological resources is concentrated in Brusnytsia, and it is used insufficiently. Thanks for the mineral water with a unique chemical composition, the medicinal efficiency of water procedures is 94.8 percent. This is one of the highest rates of recovery across the entire territory of Ukraine.

A comprehensive study of the situation around the sanatorium is impossible without the use of classical techniques and tools. We conduct a SWOT-analysis in order to identify the strengths and weaknesses, market threats and opportunities. In the course of SWOT-analysis, the analysis of the enterprise under investigation is carried out on the strengths and weaknesses of the internal and external environment.

For this health-improving institution the strengths and weaknesses, threats and opportunities characterize the signs for the development of the enterprise. To assess the factor of the internal environment, we use a 3-point system of evaluation. Accordingly, 3 points indicate a strong side, and 1 point indicates a weak side.

Once the internal environment has been analyzed and the list of strengths and weaknesses has been compiled, it is necessary to establish link lines, namely, to establish paired combinations between them. A special matrix has been created to identify the links.

Based on the developed SWOT-matrix we identify and analyze in each matrix field all paired combina-

tions of strengths, weaknesses, opportunities and threats in the external environment, where we need to focus on the assessment of these factors. This allows us to create a list of weaknesses and strengths, as well as the threats and opportunities of this health-improving institution.

The final matrix allows us to identify all combinations of strengths, opportunities, and weaknesses and threats. Therefore, in identifying directions for the development of a sanatorium in this field, one should look at the maximum indicators (assessments) of the opportunities and weaknesses of the enterprises.

According to the results of the conducted studies, we can note that the sanatorium is experiencing a severe crisis due to such factors as: weak marketing activity, narrow range of services, poor material and technical base, low level of development of tourist infrastructure, unsatisfactory condition of highways and other negative factors that can cause many threats to the future functioning of the sanatorium. The effective solution of these problems will allow the Brusnytsia sanatorium to enter the world market of recreational services.

**Key words:** SWOT-analysis; Brusnytsia sanatorium, recreational and tourist center; strategic planning.

УДК 338.48-52

**АНАЛІЗ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ТУРИСТСЬКО-СПОРТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ВАЖЛИВОЇ СКЛАДОВОЇ СПОРТИВНОГО ТУРИЗМУ***Олександра Чубрей, Надія Шеленюк**Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича*

Розглянуто методологічні та просторові особливості важливого сегменту рекреаційно-туристської діяльності – спортивного туризму – з точки зору територіальної системи. Визначено, що територіальна система спортивного туризму являє собою складне специфічне геосистемне утворення, що має суспільно-природне походження, спрямоване на задоволення специфічних туристсько-спортивних потреб людей і отримання при цьому оздоровчих, спортивних, соціальних, екологічних та інших бажаних ефектів.

**Ключові слова:** системний підхід, спортивний туризм, геосистемна парадигма, територіальна система спортивного туризму.

**Постановка проблеми:** Одним із найбільш ефективних видів рекреаційно-туристської діяльності є спортивний туризм. Це вид активної рекреаційно-туристської діяльності, яка здійснюється в незайманому або слабозміненому природному середовищі, і полягає у проходженні туристських спортивних маршрутів з подоланням різноманітних перешкод природного середовища (перевалів, вершин, порогів, каньйонів, печер, боліт тощо) різними засобами пересування із використанням спеціальних технічних прийомів і спорядження. У геопросторовому вимірі спортивний туризм стає все більш вагомим сегментом світової туристської галузі, впевнено займаючи третє місце після відпочинково-розважального та пізнавального туризму. За деякими оцінками, на його долю припадає більше 10 % туристського світового ринку, а темпи зростання туристських подорожей з активними засобами пересування перевищують середні темпи зростання туризму в цілому. До цього напрямку туризму долучаються люди різного віку, що мають різне сімейне та громадське становище. Спеціалісти пояснюють феномен спортивного туризму зміною моралі та смаків, що відбулися за два останніх десятиріччя. Тому існуючі світові туристські реалії потребують наукового обґрунтування проблем геопросторової організації спортивного туризму на основі узагальнення світових тенденцій та їх конкретно-наукового осмислення.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій:** Становлення рекреаційної географії, а пізніше її складової – географії туризму – як нової наукової дисципліни почалося саме з

теоретичної моделі рекреаційної системи, висунутої російським вченим В.С. Преображенським у 60-х роках ХХ століття. Окрім нього особливо значний вклад до обґрунтування і розвитку відповідних системних категорій внесли Ю.О. Веденін, М.С. МIRONENKO, І.Т. Твердохлебов, Е.А. Котляров та ін. Подальший розвиток системний підхід до вивчення рекреації і туризму отримав в роботах В.І. Азара, А.Ю. Александрової, В.О. Квартальнова, І.В. Зоріна, Л.Ю. Мажар, М.О. Саранчі та ін. Елементи системного підходу використані і в роботах зарубіжних авторів – Д. Харвея, П. Хаггета, Р. Хакена, М. Бочварова, С. Сміта, Б. Влодарчика. Завдяки фундаментальним працям названих вчених з методолого-теоретичних проблем, соціальної динаміки, ресурсного освоєння, функціональної та геопросторової структури рекреаційних систем геосистемна концепція є і сьогодні одним з найґрунтовніше розроблених підходів у географічних дослідженнях туризму.

**Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми:** Наукове обґрунтування спортивного туризму як соціально важливого напрямку рекреаційно-туристської діяльності, необхідності вибору парадигми його дослідження, забезпечення теоретико-методологічними дослідженнями просторову організацію і розвиток спортивного туризму у відповідності з вимогами сьогодення.

**Вклад основного матеріалу:** Територіальна рекреаційна система (ТРС), що відображає відповідний сектор соціально-економічного геопростору, є схематичною та спрощеною моделлю туристсько-рекреаційної діяльності. У основі даної категорії лежить

уявлення про рекреаційну систему як базову модель (позатериторіальну за своєю суттю), що відображає рекреаційну діяльність будь-якого рівня і характеру, направлену на відновлення фізичних і духовних сил людини як окремого індивіда, так і суспільства в цілому. Російський географ Л.Ю. Мажар розглядає ТРС як окремих випадок універсальної рекреаційної системи, переведеної в "географічну площину": всі елементи рекреаційної системи отримують топологічну прив'язку в географічному просторі (Major, L. 2009).

Таким чином, ТРС – це сукупність елементів сфери рекреації і туризму, об'єднаних просторовими стосунками і взаємозв'язками. Як відомо, рекреація охоплює ширше коло можливостей для задоволення потреб людей у відпочинку, а туризм є одним з видів рекреаційної діяльності, пов'язаним з організацією подорожей і перебуванням людей поза місцем постійного проживання. А "туристсько-спортивний" варіант рекреаційної системи характеризує в основному багатогранну туристсько-спортивну діяльність, не виключаючи задоволення пізнавальних потреб, потреб у відпочинку в процесі організації туристсько-спортивної подорожі (Vedenin, Y. 1980).

Розглянемо спортивний туризм з точки зору класичної базисної моделі рекреаційної географії. Як відомо, в базисній моделі такої системи представлені групи відпочиваючих, природні та культурні комплекси, технічні системи, обслуговуючий персонал та орган управління. З цих елементів базисної моделі в спортивному туризмі в повній мірі представлені група відпочиваючих (спортивні туристи), природні та частково культурні комплекси. Технічні системи, обслуговуючий персонал та орган управління розвинуті слабо. Широко використовуються технічні системи, що належать іншим галузям господарства. Функції обслуговуючого персоналу та органу управління, в більшій мірі, виконуються, як правило, самими туристами та створеними ними громадськими туристськими організаціями (туристськими клубами, федераціями спортивного туризму тощо) (Dehtyar, V., 2001).

Аналіз туристсько-спортивної діяльності як важливої та соціально значимої складової рекреаційно-туристської діяльності дає право стверджувати, що спортивний туризм є

специфічною територіальною системою, у якій у взаємодію вступають три основні агенти – туристи-спортсмени, ресурсна база спортивного туризму та система закладів та установ спортивного туризму (Gohman, V., Minz, A., Preobrazhensky, V. 1971).

Вважаємо, що спортивний туризм є специфічною територіальною рекреаційною системою. На нашу думку, територіальна система спортивного туризму (ТС СТ) є соціальною географічною системою, яка складається із двох взаємопов'язаних підсистем:

- підсистеми "Суб'єкт туристсько-спортивної діяльності" – основної ланки системи – туристів-спортсменів, що вибрали туристсько-спортивну діяльність для задоволення своїх специфічних потреб у спортивному удосконаленні, оздоровленні, пізнанні навколишнього світу, фізичному розвитку,

- підсистеми "Об'єкт туристсько-спортивної діяльності", яка включає ресурсно-туристський потенціал певної території, соціальні передумови формування туристсько-спортивних потреб, матеріально-технічну базу, кадровий потенціал системи спортивного туризму, органи управління цією системою (Raznok, V., 2005).

Ця система характеризується функціональною (стан підсистем визначається функцією системи в цілому) та територіальною цілісністю. Всі підсистеми об'єднані прямими і зворотними зв'язками, що забезпечує цілісність ТС СТ. Як справедливо стверджує О.Г.Топчієв, "якщо таку схему накласти на реальну рекреаційну територію, то вона матиме вже власну назву і називатиметься "територіальною" (Topchiev, O., Manual, A. 2001).

Складові ТС СТ по відношенню до неї вступають як підсистеми – "суб'єкт туристсько-спортивної діяльності" та "об'єкт туристсько-спортивної діяльності".

Підсистема "Суб'єкт туристсько-спортивної діяльності" стоїть у центрі системи, тобто система є суб'єктноцентрованою. Ця підсистема визначає вимоги до підсистеми "Об'єкт туристсько-спортивної діяльності". Ці вимоги обумовлені специфічними рекреаційними потребами спортивних туристів. Потреби формуються під впливом таких факторів, як вік людини, стать, соціальна належність, уподобання, стан здоров'я тощо. Дана підсистема характеризується обсягом і структурою

специфічних рекреаційних потреб спортивних туристів, вибірковістю і географією їх туристського попиту, різноманітністю і сезонністю туристсько-спортивних потоків. Спеціалізовані рекреаційні потреби та вибірковість визначають основну функцію ТС СТ Saranch, M. 2010).

ТС СТ є відкритою системою – має вхід (суспільні потреби) і вихід (показники ефективності виконання нею своїх функцій).

Ресурсно-туристський потенціал, основною складовою якого є рекреаційно-туристські ресурси, виступає у якості субстрату розвитку системи. В спортивному туризмі цей сегмент системи є специфічним і надзвичайно важливим.

Система спортивного туризму має свій високопрофесійно підготовлений кадровий потенціал – інструктори туризму, керівники туристських походів, гіді-провідники, гірські рятувальники тощо.

На нашу думку, територіальна система спортивного туризму включає наступні функціональні підсистеми:

1) споживачі (туристи-спортсмени) – центральний компонент ТС СТ. Саме вони зі своїми специфічними туристсько-спортивними потребами, бажаннями і діяльністю виступають системотворним початком ТС СТ, є основою її функціонування і розвитку. Таким чином, ми вважаємо, що ТС СТ є суб'єктно-центрованою;

2) природно-ресурсна підсистема ТС СТ – це компоненти природи, природні об'єкти (у вигляді, у першу чергу, перешкод), які долаються різними засобами пересування людини в природному середовищі і використовуються для організації туристсько-спортивної діяльності;

3) соціальна підсистема ТС СТ, яка відповідальна за формування та реалізацію суспільного замовлення на спортивний туризм, сукупності громадських стосунків – спортивно-оздоровчих, пізнавальних, моральних, екологічних тощо, формуючи основні туристсько-спортивні риси соціуму;

4) виробнича підсистема ТС СТ, яка об'єднує усі види економічної діяльності, пов'язаної з організацією туристсько-спортивної діяльності (виробництво і прокат туристських засобів пересування, спеціального туристського спорядження, туристського одягу, специфічних продуктів харчування тощо), сукупність туристських підприємств, що ви-

робляють туристсько-спортивні тури;

5) інфраструктурна підсистема ТС СТ є сукупністю організацій і установ спортивного туризму, що забезпечують умови функціонування ТС СТ;

6) атракції є базовою підсистемою ТС СТ, тому що саме вони привертають туриста на ту чи іншу територію. В якості атракцій можуть виступати будь-які явища, цікаві туристові і які приваблюють його в туристський район (цю категорію, на нашу думку, необхідно розглядати як суб'єктивну). Цю підсистему можна виділяти окремо, а можна розглядати в складі природно-ресурсної підсистеми. Але роль атракцій є надзвичайно важливою в спортивному туризмі, адже вони є притягуючим об'єктом, центром формування туристсько-спортивних районів (г.Говерла – в Карпатах, г.Ельбрус – на Кавказі, г.Монблан – в Альпах, Великий Каньйон – в Криму, Ніагарський водоспад – в Північній Америці, Південний полюс тощо) (Kolotukha, O. 2006).

Виходячи з концептуального розуміння туризму як сукупності відносин і явищ, що виникають під час переміщення та перебування людей за межами постійного місця існування і не пов'язаних з отриманням трудових доходів, ТС СТ з географічних позицій можна представити у вигляді трьох географічних підсистем: території, що генерує туристські потоки, транзитної території і території, що реалізує специфічні туристсько-спортивні потреби – туристської дестинації. Зазначені системні утворення є достатніми для формування найпростішої ТС СТ. Однак в рамках навіть однієї подорожі туриста ТС СТ може виступити в якості полісистемного утворення, тобто в ході подорожі турист може перетнути кілька транзитних територіальних суспільних систем і відвідати більше однієї туристської дестинації, при цьому модель в своєму складі відповідно збільшить кількість транзитних територій і туристських дестинацій (Grabovsky, Y., Scali, O., Skaliy, T., 2009).

Отже у процесі розвитку ТС СТ відбувається збагачення її елементного складу та системних зв'язків, ускладнення структури. Тому для повноцінного розгляду будови ТС СТ необхідно враховувати всі її основні і істотні ком-поненти і зв'язки, при цьому найпростіші ТС СТ при подібному підході також отримують своє відображення.

Географічні підсистеми ТС СТ можуть розглядатися одночасно в різних масштабах і

ієрархічних рівнях, тим самим виявляючи особливості, зумовлені міжсистемною будовою ТС СТ. Наприклад, при будь-якому аналізі ТС СТ територія, що генерує туристські потоки, може розглядатися як великий мегаполіс, транзитні території – в розрізі окремих країн або великих регіонів країни, а туристська дестинація – як туристсько-спортивний район. Надзвичайно важливою територіальною одиницею в ТС СТ виступає саме туристсько-спортивна дестинація (Sveshnikov, V. 1989).

Таким чином, туристсько-спортивна дестинація – це територія, що стала метою подорожі туриста-спортсмена, яка в силу своїх специфічних, в першу чергу – природних, властивостей здатна задовольнити його туристсько-спортивні потреби. Туристсько-спортивна дестинація включає в себе наступні функціональні підсистеми: туристсько-спортивні ресурси (перешкоди), атракції, транспортну та контролюючу підсистеми (Tkachenko, T., 2004).

Туристсько-спортивні ресурси (перешкоди певного виду туризму) – їх подолання є метою і головним мотиватором подорожі.

Атракції в моделі тісно пов'язані з туристами, тому що конкретні явища можуть бути атрактивними тільки з позицій суб'єктів. Виходячи з функцій і значущості атракцій, російський географ М.О. Саранча розділяє їх на цільові (вони є метою і головним мотиватором подорожі), супутні (атракції короткочасного та поверхневого інтересу, широко використовуються для насичення програм перебування туристів), нав'язані (атракції, що не цікаві і не притягують туриста, проте в силу включення їх в пакет туру або інших обставин туристи змушені звертати на них увагу) і додаткові (які викликали великий інтерес у туриста вже в ході подорожі). Традиційним є і поділ атракцій за генезисом: природні, антропогенні та природно-антропогенні (Sarancha, M. 2010).

У межах території, що генерує туристські потоки, як підсистеми ТС СТ основними компонентами виступають: потенційні споживачі специфічного туристсько-спортивного продукту, виробники та продавці такого турпродукту, інститути управління. Роллю останньої підсистеми є забезпечення правових, економічних та ідеологічних основ взаємодії суб'єктів, забезпечення інтересів території, і зокрема її суб'єктів, забезпечення безпеки виїжджаючих з туристськими цілями тощо.

Незважаючи на те що для ТС СТ характерна визначальна роль процесів самоорганізації, важливу роль у їх формуванні, функціонуванні та розвитку відіграють інститути управління. Обумовлено це тим, що інститути управління (особливо державні органи управління) в рамках управління географічними підсистемами ТС СТ (наприклад, національні природні парки) повинні, перш за все, забезпечувати інтереси території ("хазяїна") з урахуванням інтересів туристів (Saushkin, Y., Smirnov, Y. 1968).

Інститути управління в ТС СТ повинні бути представлені не тільки державними утвореннями, але і включати туристські асоціації, які представляють різні зацікавлені громадські організації. У зазначеному аспекті для туристської дестинації є важливим, щоб суб'єкти ТС СТ в цілях ефективного управління територією тісно взаємодіяли між собою і прагнули до створення єдиної управлінської структури або хоча б "майданчика" для конструктивного діалогу і прийняття рішень. Інститути управління, як і виробнича підсистема, у своїй діяльності повинні керуватися, спираючись на дослідження, обраною філософією, сформульованими баченням і місією, які, в свою чергу, є відправною точкою розробки стратегії, політики і планування розвитку спортивного туризму.

**Висновки:** Аналіз туристсько-спортивної діяльності як важливої та соціально значимої складової туристсько-рекреаційної діяльності дає право стверджувати, що спортивний туризм є специфічною територіальною рекреаційною системою – територіальною системою спортивного туризму (ТС СТ). ТС СТ являє собою складне геосистемне утворення, що має суспільно-природне походження, спрямоване на задоволення специфічних туристсько-спортивних потреб людей і отримання при цьому оздоровчих, спортивних, соціальних, екологічних та інших бажаних ефектів.

Отже, територіальна система до вивчення туристсько-рекреаційної діяльності розкриває нові можливості географічної науки для усебічного вивчення територіальних туристсько-рекреаційних систем, в тому числі територіальної системи спортивного туризму, як невід'ємної частини суспільних геосистем, які в цілому відбивають просторову організацію життя людей.

**Список літератури**

1. Веденин Ю.А. Социально-экономические и географические аспекты исследования территориальных рекреационных систем / Ю.А. Веденин. – М.: Наука, 1980. – 155 с.
2. Гохман В.М. Системный подход в географии. / В.М. Гохман, А.А. Минц, В.С. Преображенский // Вопросы географии. – Сб. 88. Теоретическая география – М.: Мысль, 1971. – С. 65–75
3. Грабовський Ю. А Спортивний туризм навчальний посібник / Ю.А. Грабовський, О.В. Скалій.,Т.В. Скалій – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2009. – 304 с.
4. Дехтяр В.Д. Основи оздоровчо-спортивного туризму. / В.Д. Дехтяр – К.: Науковий Світ, 2001. – 203 с.
5. Квартальнов В. А Туризм соціальний: історія і сучасність. / В.А. Квартальнов, В.К. Федорченко – Київ «Вища школа» - К.: Центр учбової літератури, 2008. - 143 с.
6. Колотуха О. В. Спортивні рекреаційно-туристські ресурси України / О. В. Колотуха. – Київ: Федерація спортивного туризму України, 2006. – 208 с.
7. Мажар Л.Ю. Территориальные туристско-рекреационные системы: геосистемный подход к формированию и развитию: Автореф. дис докт. геогр. наук: 25.00.24. / Л.Ю. Мажар – Смоленск, 2009. – 25 с.
8. Олійник Я. Б. Теоретичні основи туризмології: Навч. посібн. / Я. Б. Олійник, А. В. Степаненко. – К.: Ніка-Центр, 2005. – 316 с.
9. Пазенок В. С. Туризмологія: концепти теорії туризму В.С. Пазенюк // Туризм: теорія і практика. – К., 2005. – № 1.
10. Пазенок В. С. Туризмологія: методологія формування теоретичних засад // Туризм на порозі ХХІ століття: освіта, культура, екологія. / В.С. Пазенюк – К., 1999.
11. Саранча М.А. Территориальная туристско-рекреационная система как комплексное общественно-природное образование / М.А. Саранча // Вестник Удмуртского университета. Биология. Науки о земле. – 2010. – Вып. 3. – С. 58-67
12. Саушкин Ю.Г. Геосистемы и геоструктуры / Ю.Г. Саушкин, А.М. Смирнов // Вестник МГУ, серия геогр. – 1968. – № 5 – С. 27-32
13. Свешников В.В. Самодетельный туризм и некоторые понятия рекреационной географии / В.В. Свешников // Теоретические проблемы рекреационной географии. – М.: Изд-во Моск. гос. ун-та. – 1989. – С.153-157
14. Ткаченко Т.І. Теоретико-методологічна сутність туристичної дестинації // Формування регіонального механізму управління народногосподарським комплексом України // Матер. Всеукр. міжвузовської науково-практ. конф. (Симферополь, 25.12.2003) / Т.І. Ткаченко - Симферополь: Таврія-Плюс, 2004. – С.98
15. Топчів О.Г. Основи суспільної географії: Навчальний посібник. / О.Г. Топчів. – Одеса: Астропринт, 2001. – 560 с.

**References**

1. Vedenin, Y., (1980). Socio-economic and geographic aspects of research of territorial recreational systems. : Nauka.
2. Gohman, V., Minz, A., Preobrazhensky, V. (1971) System approach in geography. Questions of geography. - Sat 88. Theoretical Geography – Moscow : Mysl.
3. Grabovsky, Y., Scali, O., Skaliy, T., (2009) Sports Tourism Textbook. Ternopil: Educational book - Bogdan,.
4. Dehtyar, V., (2001) Basics of recreation and sports tourism. K. : Scientific World.
5. Kvartalnov, V.and Fedorchenko, V., (2008) Tourism Social: History and Modernity. Kyiv "Higher School" - K. : Center for Educational Literature.
6. Kolotukha, O. (2006) Sports recreational and tourist resources of Ukraine. Kyiv: Federation of Sport Tourism of Ukraine.
7. Major, L. (2009) Territorial tourism and recreation systems: geosystem approach to formation and development: Author's abstract. dis doc. geogr. Sciences: Smolensk.
8. Oliynyk, Y. and Stepanenko, A., (2005) Theoretical Foundations of Tourismology: Teaching. Manual. K. : Nika-Center.
9. Pazenok, V., (2005) Turizmology: concepts of the theory of tourism. Tourism: Theory and Practice. Kiev.
10. Pazenok, V., (1999) Turizmology: the methodology of the formation of theoretical principles. Kiev.
11. Saranch, M. (2010) Territorial tourism-recreational system as a complex socio-natural education. 3 st ed. Bulletin of the Udmurt University. Biology. Earth science.
12. Saushkin, Y. and Smirnov, Y. (1968) Geosystems and geostructures. 5st ed .Bulletin of Moscow State University, series geogr.
13. Sveshnikov, V. (1989) Emotional tourism and some concepts of recreational geography. Theoretical problems of recreational geography. -

Moscow: Moscow State University

14. Tkachenko, T., (2004) Theoretical and methodological essence of tourist destination.

Simferopol: Tavria-Plus

15. Topchiev, O. and Manual, A. (2001) Fundamentals of Social Geography. Odessa: Astroprint.

**А. С. Чубрей, Н.В. Шелепюк. Анализ территориальной системы туристско-спортивный деятельности как важной составляющей спортивного туризма**

Рассмотрены методологические и пространственные особенности важного сегмента рекреационно-туристской деятельности - спортивного туризма - с точки зрения геосистемного подхода. Определено, что территориальная система спортивного туризма представляет собой сложное специфическое геосистемное образование, имеющее общественно-природное происхождение, направленное на удовлетворение специфических туристско-спортивных потребностей людей и получения при этом оздоровительных, спортивных, социальных, экологических и других желаемых эффектов.

**Ключевые слова:** системный подход, спортивный туризм, геосистемная парадигма, территориальная система спортивного туризма.

**Chubrey O. S., Dusiak A. S. Analysis of the territorial system of tourism-sports activities as an important complex sports tourism**

The territorial recreational system (TRS), reflecting the relevant sector of the socio-economic geospatial, is a schematic and simplified model of tourist and recreational activity. The basis of this category is the idea of recreational system as a base model (which is out of the territory in its essence), which reflects the recreational activity of any level and character, aimed at restoring the physical and spiritual forces of human as an individual, and society as a whole. Russian geographer L.Yu.Mazhar considers TRS as a special case of a universal recreational system, translated into a "geographic plane": all elements of the recreational system receive a topological link in the geographical space.

Thus, TRS - a set of elements of the sphere of recreation and tourism, united by spatial relationships and interconnections. As known, recreation encompasses a wider range of opportunities to satisfy people's necessities in rest, and tourism is one of the types of recreational activities associated with the organization of traveling and people's being outside of the place of residence. A "tourist-sports" variant of the recreational system characterizes basically multi-faceted tourist-sports activity, not excluding the satisfaction of cognitive needs, needs for rest in the process of organization of tourist and sports travel.

In the process of development of the TS ST there is enrichment of its elemental composition and systemic connections, the complication of the structure. Therefore, for a thorough consideration of the structure of the TS ST we should take into account all its basic and essential components and connections, while the simplest TS ST in similar approach will also receive their reflection.

The geographic subsystems of the TS ST can be viewed simultaneously on different scales and hierarchical levels, thereby identifying the features due to the inter-system structure of the TS ST. For example, in any analysis of the TS, the territory which is generating touristic flows can be considered as a major metropolis, transit areas - in the context of individual countries or large regions of the country, and tourist destination - as a tourist and sports district. Extremely important territorial unit in the TS ST stands for tourist and sports destination. Let's imagine that sport tourism is a specific territorial recreational system. In our opinion, the territorial system of sports tourism (TS ST) is a social geographic system, which consists of two interrelated subsystems:

- Subsystem "The subject of touristic-sports activity" - the main system links - touristic-athletes who chose the tourist-sports activities to identify their specific needs in sport improvement, improvement, knowledge of the world, physical development.

- the subsystem "The object of tourist-sports activity", which includes the resource and tourism potential of a certain territory, social preconditions for the formation of tourist and sports needs, material and technical base, personnel potential of the system of sports tourism, the management of this system.

This system is characterized by functional (the state of subsystems is determined by the function of the system as a whole) and territorial integrity. All subsystems are connected by direct and feedback connections, ensuring the integrity of the TS ST.

The analysis of tourist-sports activity as an important and socially significant component of tourist and recreational activity gives the right to state that sport tourism is a specific territorial recreational system - the

territorial system of sports tourism (TS ST). TS ST is a complex geosystemic entity which has a socio-natural origin, aimed at satisfying the specific touristic-sports needs of people and obtaining at the same time recreational, sports, social, environmental and other desired effects.

Consequently, the territorial system of studying of tourist and recreational activities reveals new possibilities of geographic science for a thorough study of territorial tourism and recreational systems, including the territorial system of sports tourism, as an integral part of social geosystems, which in general reflect the spatial organization of people's lives.

**Keywords:** system approach, sports tourism, geosystem paradigm, territorial system of sports tourism.

УДК 910.4(091):378.4(477.85)ЧНУ «194»

**АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ РОБОТИ НАУКОВИХ ЕКСПЕДИЦІЙ  
ЧЕРНІВЕЦЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ В ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД***Олександра Чубрей, А. Дусяк**Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича*

Розглянуто основні напрями роботи експедицій науковців і студентів географічного та геологічного факультетів Чернівецького державного університету 1948 – 1953 рр. Проаналізовано найважливіші досягнення експедиційних робіт перших повоєнних років. Висвітлено особливості, ареали та тематику досліджень перших комплексних експедицій.

**Ключові слова:** комплексні експедиції, Чернівецький університет, радянський період, видатні науковці, господарський комплекс, Карпатський регіон.

**Постановка проблеми:** Сучасний стан розвитку географічної науки базується на багаторічному досвіді минулого. Головні тенденції попередніх десятиліть знаходять відображення у теперішніх наукових студіях університетів. Одним із найважливіших завдань є не лише опрацювання окремих публікацій та виступів науковців, а й розгляд еволюції географічної думки як синтезу теоретичних доробків та практичних досліджень. Аналіз матеріалів експедиційних досліджень Чернівецького університету має важливе прикладне значення та сприяє розумінню особливостей природи та господарства Карпатського регіону.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій:** Історії географічної думки в Буковинській альма-матер присвячено чимало монографій та наукових статей. В міру наявності багатьох достовірних джерел, що містять відомості про радянський етап Чернівецького університету, тенденції розвитку географічної науки в цей час досліджені ґрунтовно.

Серед найважливіших наукових доробків слід визначити працю «Чернівецький університет (1875-1995): сторінки історії» за редакцією С. С. Костишина. У ній висвітлена інформація щодо наукової роботи географів та геологів університету, в тому числі, і в післявоєнний період.

Важливими для розуміння стану географічної науки в Чернівецькому університеті є також статті «До питання про розвиток географічної думки в Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича» (автори – В. Джаман, Я. Жупанський, К. Кілінська, В. Руденко), «Кафедра фізичної географії і раціонального природокористування Чернівецького університету» (Л. Воропай, М. Куниця), «Розвиток наукових та освітніх

географічних напрямів і шкіл у Чернівецькому університеті» (Я. Жупанський, В. Руденко).

**Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми:** Попри ґрунтовне висвітлення в літературі теоретичного елементу розвитку географічної науки в Чернівецькому університеті в повоєнний час, осторонь залишаються практичні аспекти географічних досліджень цього часу. Аналіз відомостей достовірних архівних джерел значно доповнює та уточнює здобутки експедицій даного періоду.

**Виклад основного матеріалу:** Період повоєнної відбудови характеризувався не лише розгортанням теоретичних досліджень, а й проведенням експедиційних робіт географами та геологами Чернівецького університету (Protokolyzasedany`jfakul`tetay`kafedr (avgust – dekabr` 1948 g.), 1948). З прикладною та науковою метою дослідження природних умов Буковини, Поділля та Карпатського регіону в 1948 році було організовано дві експедиції: географічну та геологічну.

Основними напрями роботи географічної експедиції стали палеогеографічний та геоморфологічний. Польові дослідження проводилися на території Львівської, Кам'янець-Подільської та Тернопільської областей (Otchety o rabotefakul`tetaza 1947 – 1948 uch. g., 1948). Об'єктом аналізу стало вивчення історії зледеніння Карпат в порівнянні з історією зледеніння Руської рівнини. У результаті цієї експедиції було встановлено місцеві спільні риси та відмінності зледеніння через призму геоморфологічних особливостей територій (Matery`aly o provedeny`y`nauchno-y`ssledovatel`sky`xrabotza 1946-1949 gg., 1949).

Геологічна експедиція в своєму складі об'єднала три загони, що різнилися за науковими цілями та локалізацією (Protokol

zasedany`jUchenogo soveta fakul'teta 1947-1948 gg., 1948). Експедиційні роботи першого загону були проведені в Центральній частині Карпат і були присвячені вивченню геологічної будови цієї ділянки. Інший загін, під керівництвом П. Кучинського, розташувався в Хотинському районі. Як базовий вектор польових досліджень визначився ґрунтознавчий профіль (Plan ekspedy`su`onnykha botuny`versy`teta na 1948 g., 1948). Третя частина експедицій носила геолого-географічний характер. Вона була проведена поза межами України і спрямовувалася на вивчення такирів та Cardiumedule Аральського моря. В складі експедиції були: керівник – проф. С. Ковалевський, П. Кучинський, Б. Іванов (Otchety o rabot e`fakul'tetay`kafedr za 1948-1949 uch.g., 1948).

Чергова експедиція географічно-геологічного спрямування була організована в червні-вересні 1950 р. Головними напрямками польових досліджень стали вивчення геології Чернівецької області, відбір експонатів для виставки «Геологія Чернівецької області» геомузею, збір матеріалів з теми «Корисні копалини Чернівецької області», створення карти корисних копалин і кадастрових відомостей про них (Otchety o rabote fakul'tetay`kafedr za 1949 – 1950 uch. g., 1950).

Загін Зінцової проводив дослідження долини р. Дністер. Відібрані зразки гірських порід палеозойського та четвертинного віку доповнили експозицію літологічного та стратиграфічного розрізу Прикарпатської депресії. Окрім цього проводилися роботи із прикладним значенням: зокрема, аналіз мінералогічного складу вапняків тортону с. Печорна для використання у цукровій промисловості; гіпсових відкладів с. Звенячин для потреб будівельної індустрії та медицини. На берегах Дністра (в районі міста Могилів-Подільський) відібрано колекції магматичних та метаморфічних порід.

Частина експедицій під керівництвом директора геологічного музею Е. Аргунова розгорнула польові роботи з вивчення кристалічних порід глибокої метаморфізації. Також науковці досліджували високомінералогічні водні джерела Вижниці та Берегомету.

Керівником іншого загону став М. Доморацький. Експедиція проходила в Путильському районі. В результаті її проведення було вивчено 60 типів кристалічних порід області,

відібрано 170 зразків таких порід.

Геологічний загін Ковалевського проводив дослідження півдня УРСР. Було описано гірло р. Прут, Куяльницький та Сизилташський лиман, Чаудинський мис та зібрано матеріал для геологічного музею.

У 1950 році була організована геоботанічна експедиція (кафедрою ботаніки у співпраці із географами). Місцем проведення польових робіт стали гірські частини Вижницького та Путильського районів. Геоботанічна експедиція вивчала гірські луки та пасовища, їх стан та шляхи збільшення урожайності.

Починаючи з 1950 року, факультет працював над проблемою вивчення історії, економіки і природних ресурсів Карпат і Прикарпаття (Otchety rukovody`telej otryadov ekspedy`su`y` o vypolnennykh ekspedy`su`onnykh rabotax (y`yul` - sentyabr` 1950 r.), 1950). Слід відзначити, що південна частина Українських Карпат і Прикарпаття була «білою плямою» на карті Європи і не піддавалася науковим дослідженням. Тому перед науковцями стояло завдання: за найкоротший термін оцінити не тільки все багатство природних умов краю, але й намітити шляхи найбільш раціонального їх використання (Kosty`shy`n, Panchuk and Botushans`ky`j, 1995).

У 1951 році в Чернівецькому університеті була створена комплексна експедиція в складі загонів: ґрунтово-геоморфологічного, економіко-географічного, екологічного, ботанічного, геолого-хімічного, гідролого-кліматичного, історико-філологічного (Otchet dokladov nauchnix rabotny`kov ChGU, predstavlenykh na pervyumezhoblastnuyu konferency`yu, 1951).

Призначенням геологічної групи стало вивчення родовищ та попередня оцінка карбонатних порід (насамперед, вапняку та мергелю), кварцевих пісків Заставнівського району, виходів ропи та кам'яної солі Вижницького району. Керівником цієї групи став проф. Мигаль. Уперше зроблений хімічний аналіз води більше ніж 90 джерел Вижницького району (Chubrej, 2008).

Відповідальним за дослідження осадових відкладів і мінеральних джерел був проф. Самодуров. Мергелі і піски вивчалися під керівництвом ст. викладача Мартиненко. Велика увага приділена вивченню будівельної сировини в Чернівецькій області (Plan raboty kompleksnoj ekspedy`su`y` pou`zucheny`yu

Karpaty`Pry`karpat`yauny`versy`tetomy`dokladna yazary`ska o predvary`tel`nykhrezul`tatax 1951 g., 1950). Внаслідок проведення польових досліджень учасниками експедицій було описано родовища нерудних корисних копалин області: кварцових скляних пісків, цементних мергелів, вапняків, кременю, доломітів, облицювального каменю, трепелу, природних мінеральних червоних пігментів (Plan rabot ykompleksnoj ekspedy`cy`y`ChGUnaletu 1951 goda., 1950).

Ґрунтово-географічний загін комплексної експедиції вивчав ґрунті та геоморфологічні умови Сторожинецького району. У результаті аналізу були укладені карти ґрунтово-геоморфологічної структури та розроблені рекомендації щодо покращення ґрунтових умов району. Серед учасників цієї експедиційної групи – К. Геренчук, Б. Іванов, П. Кучинський, М. Кожуріна.

Активно під час експедиції проводилися гідрологічні та метеорологічні дослідження. Цей пошуково-науковий напрям реалізував Ґуриловим (Otchet kafedryfy `zy`cheskoj geografy`y`, 1950).

Важливі завдання чіткого опису та розробки практичних рекомендацій щодо розвитку промисловості та сільського господарства в колгоспах ставив перед собою економіко-географічний загін. Він базувався в Сторожинецькому районі. Роботи проводилися за декількома напрямками: характеристика господарського комплексу досліджуваного району (В.Попаденко), сільське господарство Сторожинецького району (І. Бруневський), перспективний план розвитку місцевого колгоспу (В. Новицький), роль машинно-тракторних станцій в розвитку сільського господарства району (М. Ерман) (Protokoly zasedany`j Uchenogo soveta y`obshhy`xs obrany`j fakul`teta 1949-1950 uch. g., 1950).

Детальний аналіз результатів роботи учасників першої комплексної експедиції Чернівецького університету дозволяє стверджувати про її безперечно позитивний вплив на подальший розвиток досліджень історії, економіки та природних ресурсів Карпат і Прикарпаття (Dzhaman, Zhupans`ky`j, Kilins`ka and Rudenko, 2002).

З метою продовження вивчення території області в 1953 році організовано експедицію з комплексного вивчення мови, культури, економіки та природних ресурсів Карпат та

Прикарпаття. Із одинадцяти загонів сім мали географічне чи геологічне спрямування. До них належали: загін загальної геології, нерудних корисних копалин, гідрометеорологічний, ґрунтово-географічний, геоморфологічний, економіко-географічний, ґрунтово-агрохімічний (Plan ekspedy`ciyipo kompleksno muvy`vchenn yumovy`, kul`tury`, ekonomiky`tapry`rodny`xresursiv Karpat i Pry`karpatyya (i rezul`taty`vy`konannya) na 1953 rik, 1953).

Робота загону загальної геології відбувалася під керівництвом В. Робінсона. Польові дослідження проходили в трьох зонах Буковинських Карпат: Кросненський, Скибовий та Магурський. Вивченням була охоплена площа близько 100 км<sup>2</sup>, відібрано 400 зразків гірських порід. В результаті проведених робіт було уточнено стратиграфію та потужність флішу Скибової зони; визначено літологію відкладів еоцену; встановлено точне стратиграфічне положення горизонту червоних глин; виявлено ізольоване родовище вапняків Берегових Карпат; простежено приуроченість нафтових покладів до пісковиків еоцену Кросненської зони.

Польові дослідження загону з вивчення нерудних корисних копалин проводилися в придністровській частині області. Очолюваний доц. П. Самодуровим, загін займався з'ясуванням закономірностей поширення корисних копалин у відповідності до певних стратиграфічних горизонтів.

Учасники гідрометеорологічного загону комплексної експедиції здійснили мікрокліматичні зняття в Глибоцькому, Путільському, Вижицькому районах та склали гідрографічний опис рік Черемош та Прут. Керівником цієї групи став О. Кузнецов. Було досліджено вплив висоти і експозиції місцевості, характеру рослин та наявності водойм на розподіл і режим метеорологічних елементів приземного шару повітря і ґрунту (Uchebnye planuy`programmy fakul`te tana 1948 – 1949 uch. g., 1948).

Під керівництвом К. Геренчука працював ґрунтово-географічний загін. Його основним вектором науково-дослідницької діяльності стало вивчення та картування основних ландшафтних типів природних угідь. В процесі аналізу місцевих ландшафтних відмін було відібрано 300 зразків ґрунту і гірських порід, зібрано гербарій та здійснено ландшафтну зйомку території. Аналіз ґрунтових та ланд-

шафтних відмінностей знайшов своє відображення у ґрунтовій карті Сторожинецького району (П. Кучинський, К. Геренчук), картах геоморфологічних типів місцевостей Глибоцького та Вашківського районів та гіпсометричній карті Чернівецької області (С. Ющенко).

Геоморфологічний загін (керівник доц. Іванов) займався дослідженнями особливостей рельєфу Чернівецької області. Його основними об'єктами вивчення стали геоморфологічні типи і комплекси рельєфу гірських районів (Б. Іванов), геоморфологія долини Черемошу в Прикарпатті (М. Кожуріна).

Велике значення мали дослідження економіко-географічного загону комплексної експедиції (керівник В. Оникієнко). Головна увага цієї робочої групи приділялася збору і опрацюванню матеріалів щодо характеристики економіки лісостепових районів Чернівецької області, стану сільського господарства степових районів з метою складання ряду середньомасштабних карт (Темату`chesky`e kartochky`nauchnoy`ssledovatel`sko jraboty geografy`cheskogo fakul`tetana 1946 – 1950 g., 1950).

Географічні дослідження також проводилися ґрунтово-агрохімічною групою експедиції, яку очолив П. Кучинський. Методом відбору проб ґрунту та їх лабораторного опрацювання загоном вивчалися показники сприятливості чи несприятливості ґрунту для ведення сільського господарства. Отже, друга комплексна експедиція порівняно із першою розширила територію вивчення та збільшила різноманіття наукових напрямів і проблем (Отчету rukovody`tele jotryadov kompleksnoj ekspedy`cy`u`ChGU 1953 goda, 1953).

**Висновки:** В період 1948-1953 рр. було проведено п'ять експедицій геолого-географічного спрямування, в тому числі дві комплексні експедиції з дослідження природи та господарства. Основним ареалом дослідження слугували території Чернівецької, Станіславської (сучасної – Івано-Франківської), Тернопільської областей. Серед головних напрямів були геолого-геоморфологічний, палеогеографічний, геоботанічний, метеорологічний, ґрунтознавчий, економіко-географічний. Експедиції організовували видатні науковці: С. Ковалевський, П. Каніболоцький, П. Кучинський, К. Геренчук, Г. Ваньков. Окрім вчених у

експедиційних роботах брали участь студенти Чернівецького університету. Матеріали проведених досліджень публікувалися у монографіях та доповідях.

Експедиційні роботи перших повоєнних років мали важливе прикладне значення. Рекомендації, подані науковцями використовувалися для розробки корисних копалин, визначення спеціалізації сільського господарства та галузевого комплексу досліджуваного регіону. Цінність комплексних експедицій 1951 та 1953 рр. полягала у співпраці науковців різних факультетів з метою багатостороннього дослідження природи і господарства. Експедиційні роботи повоєнних років стали міцним фундаментом для подальшого господарського освоєння краю та сприяли розвитку географічної думки в Чернівецькому університеті.

### Список літератури

1. Джаман В. До питання про розвиток географічної думки в Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича / В. Джаман, Я. Жупанський, К. Кілінська, В. Руденко // Історія української географії. Всеукраїнський науково-теоретичний часопис.- Тернопіль: Підручники і посібники, 2002. - Випуск 1 (5).
2. Костишин С. 1875 – 1995: Сторінки історії/С. Костишин, О. Панчук, В. Ботушанський// Чернівці: Рута, 1995. – ст. 151 - 172.
3. Матеріали о проведенні наукоисследовательских работ за 1946-1949 гг. – Державний архів Чернівецької області – Ф.82. – Оп.9. – Спр.44.
4. Отчет докладов научных работников ЧГУ, представленных на первую межобластную конференцию. – Державний архів Чернівецької області – Ф.82. – Оп.4. – Спр.196. Арк. 1-12.
5. Отчет кафедры физической географии. - Державний архів Чернівецької області – Ф.82. – Оп.9. – Спр.31.
6. Отчеты о работе факультета за 1947 – 1948 уч. г. - Державний архів Чернівецької області – Ф.82. – Оп.9. – Спр.71.
7. Отчеты о работе факультета и кафедр за 1948-1949 уч.г. - Державний архів Чернівецької області – Ф.82. – Оп.4. – Спр.151.
8. Отчеты о работе факультета и кафедр за 1949 – 1950 уч. г. - Державний архів Чернівецької області – Ф.82. – Оп.4. –

Спр.115.

9. Отчеты руководителей отрядов комплексной экспедиции ЧГУ 1953 года - Державний архів Чернівецької області – Ф.82. – Оп.4. – Спр.222.

10. Отчеты руководителей отрядов экспедиции о выполненных экспедиционных работах (июль - сентябрь 1950 г.). (1950). - Державний архів Чернівецької області – Ф.82. – Оп.4. – Спр.127.

11. План експедиції по комплексному вивченню мови, культури, економіки та природних ресурсів Карпат і Прикарпаття (і результати виконання) на 1953 рік. - Державний архів Чернівецької області – Ф.82. – Оп.4. – Спр.218.

12. План экспедиционных работ университета на 1948 г. (1948). - Державний архів Чернівецької області – Ф.82. – Оп.4. – Спр.79.

13. План работы комплексной экспедиции ЧГУ на лето 1951 года. - Державний архів Чернівецької області – Ф.82. – Оп.4. – Спр.153.

14. План работы комплексной экспедиции по изучению Карпат и Прикарпатья университетом и докладная записка о предварительных результатах 1951 г. - Державний архів Чернівецької області – Ф.82. – Оп.4. – Спр.163.

15. Протоколы заседаний факультета и кафедр (август – декабрь 1948 г.). - Державний архів Чернівецької області – Ф.82. – Оп.9. – Спр.110.

16. Протокол заседаний Ученого совета факультета 1947-1948 гг. - Державний архів Чернівецької області – Ф.82. – Оп.9. – Спр.68.

17. Протоколы заседаний Ученого совета и общих собраний факультета 1947-1948 уч. г. - Державний архів Чернівецької області – Ф.82. – Оп.4. – Спр.72.

18. Тематические карточки научно исследовательской работы географического факультета на 1946 – 1950 г. - Державний архів Чернівецької області – Ф.82. – Оп.4. – Спр.14.

19. Учебные планы и программы факультета на 1952 – 1953 уч. г. - Державний архів Чернівецької області – Ф.82. – Оп.4. – Спр.114.

20. Чубрей О. С. Перша комплексна експедиція науковців Чернівецького університету на Прикарпатті / О.С. Чубрей // Питання історії науки і техніки. — 2008. — № 4. — С. 34-37.

## Referenses

1. Dzhaman V. Do pytannya pro rozvytok heohrafichnoyi dumky v Chernivets'komu natsional'nomu universyteti imeni Yuriya Fed'kovycha / V. Dzhaman, Ya. Zhupans'kyu, K. Kilins'ka, V. Rudenko // Istoriya ukrayins'koyi heohrafiyi. Vseukrayins'kyu naukovoto-retychnyy chasopys.- Ternopil': Pidruchnyky i posibnyky, 2002. - Vypusk 1 (5).

2. Kostyshyn S. 1875 – 1995: Storinky istoriyi/S. Kostyshyn, O. Panchuk, V. Botushans'kyu// Chernivtsi: Ruta, 1995. – st. 151 - 172.

3. Materyaly o provedenyy nauchno-ysledovatel'skykh rabot za 1946-1949 hh. – Derzhavnyy arkhiv Chernivets'koyi oblasti – F.82. – Op.9. – Spr.44.

4. Otchet dokladov nauchnykh robotnykov ChHU, predstavlenykh na pervuyu mezhoblastnyu konferentsyyu. – Derzhavnyy arkhiv Chernivets'koyi oblasti – F.82. – Op.4. – Spr.196. Ark. 1-12.

5 Otchet kafedry fizycheskoy heohrafiyi. - Derzhavnyy arkhiv Chernivets'koyi oblasti – F.82. – Op.9. – Spr.31.

6. Otchety o rabote fakul'teta za 1947 – 1948 uch. h. - Derzhavnyy arkhiv Chernivets'koyi oblasti – F.82. – Op.9. – Spr.71.

7. Otchety o rabotefa kul'teta y kafedr za 1948-1949 uch.h. - Derzhavnyy arkhiv Chernivets'koyi oblasti – F.82. – Op.4. – Spr.151.

8. Otchety o rabote fakul'teta y kafedr za 1949 – 1950 uch. h. - Derzhavnyy arkhiv Chernivets'koyi oblasti – F.82. – Op.4. – Spr.115.

9. Otchety rukovodyteley otryadov kompleksnoy ekspedytsyy ChHU 1953 hoda - Derzhavnyy arkhiv Chernivets'koyi oblasti – F.82. – Op.4. – Spr.222.

10. Otchety rukovodyteley otryadov ekspedytsyy o vypolnennykh ekspedytsyonnykh rabotakh (yyul' - sentyabr' 1950 r.). (1950). - Derzhavnyy arkhiv Chernivets'koyi oblasti – F.82. – Op.4. – Spr.127.

11. Plan ekspedytsiyi po kompleksnomu vyvchennyyu movy, kul'tury, ekonomiky ta pryrodnykh resursiv Karpat i Prykarpattya (i rezul'taty vykonannya) na 1953 rik. - Derzhavnyy arkhiv Chernivets'koyi oblasti – F.82. – Op.4. – Spr.218.

12. Plan ekspedytsyonnykh rabot unyversyteta na 1948 h. (1948). - Derzhavnyy arkhiv Chernivets'koyi oblasti – F.82. – Op.4. – Spr.79.

13. Plan raboty kompleksnoy ekspedytsyy ChHU na leto 1951 hoda. - Derzhavnyy arkhiv

Chernivets'koyi oblasti – F.82. – Op.4. – Spr.153.

14. Plan работы комплексной экспедиции по изучению Карпат у Прикарпат'я университетом у докладная записка о предварительных результатах 1951 г. - Derzhavnyy arkhiv Chernivets'koyi oblasti – F.82. – Op.4. – Spr.163.

15. Protokoly zasedaniy fakul'teta y kafedr (avhust – dekabr' 1948 h.). - Derzhavnyy arkhiv Chernivets'koyi oblasti – F.82. – Op.9. – Spr.110.

16. Protokol zasedaniy Uchenoho soneta fakul'teta 1947-1948 hh. - Derzhavnyy arkhiv Chernivets'koyi oblasti – F.82. – Op.9. – Spr.68.

17. Protokoly zasedaniy Uchenoho soveta y obshchikh sobraniy fakul'teta 1947-1948 uch. h. -

Derzhavnyy arkhiv Chernivets'koyi oblasti – F.82. – Op.4. – Spr.72.

18. Tematicheskiye kartochky nauchno issledovatel'skoy работы географического факультета на 1946 – 1950 г. - Derzhavnyy arkhiv Chernivets'koyi oblasti – F.82. – Op.4. – Spr.14.

19. Uchebnyye plany y programmy fakul'teta na 1952 – 1953 uch. h. - Derzhavnyy arkhiv Chernivets'koyi oblasti – F.82. – Op.4. – Spr.114.

20. Chubrey O. S. Persha kompleksna ekspeditsiya naukovtsiv Chernivets'koho universytetu na Prykarpatti / O.S. Chubrey // Pytannya istoriyi nauky i tekhniky. — 2008. — # 4. — S. 34-37.

**Анотация: О. С. Чубрей, А. С. Дусяк. Анализ результатов работы научных экспедиций Черновицкого университета в послевоенный период.**

Рассмотрены главные направления работы экспедиций учёных и студентов географического и геологического факультетов Черновицкого государственного университета 1948 -1953 гг. Проанализированы важнейшие достижения экспедиционных работ первых послевоенных годов. Освещены особенности, ареалы и тематика исследований первых комплексных экспедиций.

**Ключевые слова:** комплексные экспедиции, Черновицкий государственный университет, советский период, выдающиеся учёные, хозяйственный комплекс, Карпатский регион.

**Chubrey O. S., Dusiak A. S. Analysis of the scientific expedition's results of the Chernivtsi University in the post-war period**

After ending of World War II new stage of developing geographical science in Chernivtsy University took place. Researches of Bukovinian geographers were based on studying of natural components such as land form, climate, inland waters, soils etc. The best way of exploration is expedition. In 1948 - 1953 years Chernivtsy geographers and geologists took part in several expeditions, in this number were complex researches of nature and economy. Main detachments of scientists explored Carpathian region. Achievements of famous geographers and geologists in this article are shown.

In this article the post - World War II reconstruction period is characterized not only by the expansion of theoretical research, but also by expeditionary work by geographers and geologists at the Chernivtsy University. The main directions of the work of the geographical expedition were researches in soil science, geomorphology, meteorology, geology and economy of region. Expeditions were organized by well-known scientists: S. Kovalevsky, P. Kanibolotsky, P. Kuchinsky, K. Gerenchuk, G. Van'kov. The materials of the research were published in monographs and reports.

Importance of paleogeographic and geomorphological researches of expedition in 1948 year is shown. The geological expedition in its composition united three groups that differed in scientific goals and localization. The expeditionary work of the first detachment was carried out in the central part of the Carpathians and was devoted to the study of the geological structure of this site.

The scientific work of the geographers and geologists was focused on the solution of applied tasks. The greatest attention was paid to the substantiation of prospects for the development of mineral deposits, assessment of soil fertility to the paleogeographical conditions of past geological eras. The combination of theoretical work with expeditionary work enabled the scientists of the geological and geographical faculties to comprehensively approach the analysis of natural conditions and resources of the Carpathian region and Ukraine in general. These fundamental studies have greatly influenced Ukrainian geographic science and contributed to the development of the land economy.

The value of complex expeditions in 1951 and 1953 consisted of collaborating scholars of diverse perspectives for the purpose of multilateral study of nature and economy, as well as their interaction.

Field studies of the detachment for the study of non-metallic minerals were conducted in the Transdnestrian part of the region. Among the main achievements of expeditionary work was discovery of new localizations of mineral resources such as chalk-stone, manganese, marl, glass sand, rotten-stone etc. Stratigraphy

and lithology of Bukovinian Carpathians were specified. The main areas of field research were the study of the geology of the Chernivtsy region, the selection of exhibits for the exhibition of geological museum.

Important meteorological researches were provided with expeditions of geography department. It makes possible to analyze local features of climate. Hydrological investigations were especially significant for the mountains area. Most of them were about high water, overflow, underground water etc. Biological diversity was explored by geobotanical subdivision. Soils as base of developing of agriculture were attentively examined. As conclusion of natural researches, landscapes of Bukovina were described.

Investigations of economy were well-developed in the post - World War II period too. The main focus of this working group was on the collection and processing of materials on the characteristics of the economy of the forest and steppe regions of Bukovina. Expeditions made a special focus on the agriculture of the steppe regions and mapping it. Besides, an important task of this subdivision was describing and giving practical recommendations for the development of industry and agriculture in collective farms.

The expeditionary work of post-war years had great influence on developing of economy of Chernivtsy region.

**Keywords:** complex expeditions, Chernivtsy University, soviet period, prominent scientists, economy, Carpathian region.

УДК 332.142.4:556

## EVALUATION METHODS OF INTEGRAL WATER RESOURCES POTENTIAL OF THE TERRITORY

Mykola Tsependa, Valerii Rudenko, Olena Maniutina

Water resources capability is the most significant constituent of natural resource potential. The integrated value of water resource potential reflects the worth of all its components, sources and qualities of water resources. The essence and structure of integral water resources potential of the territory concept is presented in the article; the basic components of water resources potential are determined and described; the classification of components and sources of water resources potential of the territory with regard to the ecological limitations, including nonrenewable, renewable, attracted and promising resources is offered. The methods of the assessment of water resources basic components in natural indexes and its integral value calculation on the basis of summarizing index, determined by an economic evaluation of every unit component cost, is offered.

**Keywords:** water resources, water resources potential, water supply potential, assimilation potential, hydropower potential, integral potential

**Introduction.** Water resources potential (WRP) is one of the irrevocable major components of natural-resource potential (NRP). In modern conditions it becomes one of the main factors influencing the development and disposal of productive forces, standards of living increase and the improvement of population health. For centuries the presence of water resources was a determining factor in the processes of population distribution and production development. Today with regard to water resources the productive forces in any country are regulated, developed and placed. Water resources determine the residence comfort, food quality, standards of living, population health and so on. Though, water resources are strategic, irreplaceable resource of an exceptional value, national wealth of every state, one of the original basics of the economic development (Levkivskyi & Padun, 2006).

The essential source and environment for the formation of water resources potential are water objects. Presently there is a need of changeover from the narrowed understanding of 'water resources potential' concept according to which the term is interpreted as 'potentially useful water resources' or 'water accessible for use', to a broader notion, that envisages all values, advantages and profits possessed by water objects to be taken into account.

**Study area, goal and objectives.** As most of methodical approaches to the evaluation of NRP value are based on one component – water used for the water supply of economy and population, other important constituents of water resources potential are not taken into consideration.

Therefore the aim of the article is: 1) to clarify the concept of WRP; 2) to characterize the WRP major components; 3) to contribute to the methodology of WRP assessment; 4) to develop the algorithm of integral WRP evaluation.

**Results and discussions.** Water resources as NRP constituent are determined as 'potential of water resources'. This term was introduced into scientific and economic vocabulary in the second part of the XX century due to the establishment of new field in economic geography - the study of NRP of the territory. Its introduction was predefined by the increase of acute problems in relationship between society and nature, by the necessity to revise the utilitarian attitude to water resources, with regard to all values and possibilities that water objects as basic sources of water resources are provided with to rationalize their use and balanced development.

The theoretical and applied aspects of determination and estimation of WRP were revealed in works by Vendrov (1979), V.P. Rudenko (1999), Vyshnevsky (2000), Korotun (2000), Kozlova (2001), Doroguntsov, Hvesyk & Golovinskiy (2002), Holian (2005), Levkivsky & Padun (2006) and other scientists.

However, in scientific literature the following terms 'water resources', 'water resource potential', 'water potential' and 'potential of waters' are equally used. They are in certain interdependence and interconnection with each other, but do not have unambiguous interpretation. Lion's share of the terms mentioned above defines water resources potential as volumes of water accessible to economic use (first of all, river and

underground waters are meant).

In our opinion, modern understanding of concepts 'water potential', 'water resource potential' must be based on incorporation of all sources, properties, advantages, values and profits of water resources objects (Kozlova, 2001, Tsependa, 2009). It is therefore possible to claim that water resource potential (WRP) is the combination of properties and resources of present water objects, and those that can be mobilized to provide the vital functions of population and satisfy public production needs in the particular period of historical development.

The concept 'water resources potential' unites resources and properties of following six relatively independent structural elements (components): water-supply, assimilatory, hydroenergetic, biological, recreational and transport potential of water objects. Each of the constituents is measured in different units that in its turn complicates the evaluation of WRP. The introduction of concept of integral water resources potential that reflects general potential of all the constituents, calculated by summarizing of their economic value may become a solution of this problem.

The term 'integral water resource potential', in our opinion, is appropriate to use, first of all, in cases of economic evaluation of water resources in a money equivalent or point/score system as one of NRP components.

The algorithm of Water resources potential (WRP) assessment and its integral value determination embraces three successive phases.

**First phase.** The first stage of WRP value determination should include the evaluation of all its components in natural indexes within the methodology presented by Tsependa (2009). Assessment must be conducted with special attention to ecological limitations put forward to the use of every component of WRP with allotment of the following parts in its structure (tab. 1):

1) nonrenewable resources – a share that provides water object functioning as a system and its use is undesirable;

2) renewable resources – a share applicable for the economic use, and its withdrawal does not cause any harm to the ecosystem of the water object;

3) attracted resources – a share of renewable resources, being already used;

4) potential resources – the share of the resources remaining accessible for the use and

those that can be possibly used presently or in the future.

For water-supply potential the nonrenewable resources are ecologically safe drainage for water in lakes, ponds and storage pools (for reservoirs). To the category of nonrenewable resources all water in the lakes is included, as their whole volume, unlike ponds and storage pools, cannot be considered as a source of water resources, for it is impossible to use more of lake water than flows from it (Levkivskyi & Padun, 2006). The peculiarities of household ponds water use usually means complete drainage of their waters for economic needs and it makes impossible to allocate the separate nonrenewable group of resources in the structure of WRP for them. The group of nonrenewable resources of storage reservoir water-supply potential equals their dead-storage volume.

Renewable resources of water supply potential are defined as a volume of possible irrevocable use. For rivers it is a difference between the river flow rate and the environmental river flow, for ponds – their general volume, for storage reservoir – their useful volume.

The attracted resources of water-supply potential are current volumes of water resources being used for economy and population consumption.

The use of WRP classification in relation to assimilatory potential will have certain peculiarities because as it is impossible to distinguish the group of nonrenewable resources. Evidently the volume of waste waters that can be withdrawn into a water object and that is being used as a natural index for description of assimilatory capability cannot be used for determination of nonrenewable resources of assimilatory potential. Therefore, only within the group of renewable resources the calculations will be done.

Renewable resources of assimilatory potential are the share that can be used now and in the future without significant imbalance of water object ecosystem. It is characterized by maximum of acceptable quantity of return water that may be discharged to the water object without any harm to its ecological state. According to estimated ratio of return waters dilution – 1:20 (Kotlyakov, Koronkevich & Chernohaeva, 1995) it constitutes 5% of minimum average monthly river flow during vegetation period, and with 95% probability – fresh water storage that can be used

for dilution of discharged waste waters on the basis of self-purification.

The attracted resources of assimilation potential consist of waste waters discharge volume determined on the basis of official statistical information.

The hydropower potential group within nonrenewable resources scheme can be allotted if, for example, the energy, spent on the internal and external friction, river-bed deformations and

alluviums transporting would be taken into consideration as their characteristic feature. However quantitative determination of these characteristics is extremely complicated. Also this group contradicts generally known and applied hydroenergetic potential classification scheme. Renewable resources as a part of potential water use that can be used at present level of science and technology development can be viewed as technical hydropower potential.

*Tab. 1. Component structure of water resources potential of the territory*

Water supply potential (cubic meters of water per year)	Assimilatory potential (cubic meters of waste water per year)	Hydropower potential (kWh per year)	Biological potential (tons of fish per year)	Recreational potential (recreationist per year)	Transport potential (tonne-kilometres per year)
environmental river flow (minimum monthly average long-term river flow during vegetation period with 95% probability)	-	energy spent on water friction, river-bed deformations and alluviums transportation	general biomass of biological species	-	-
river flow rate and environmental river flow	average monthly river flow of vegetation period with 95% probability	technical hydropower potential	maximum fishing productivity	maximum recreational capacity of water bodies	maximum possible transportation load on basin waterways
actual water consumption	actual discharge of wastewater	operating hydroelectric stations (HES)	actual catch of fish	actual number of recreationists	actual transportation load on basin waterways
the difference between renewable and attracted resources					

Components	Resources	<b>nonrenewable resources</b> (provide for water body functioning as a system)	<b>renewable resources</b> (are being used or can be used, in particular)	<b>attracted resources</b> – the share of renewable resources being already used	<b>potential resources</b> – (part of the potential that will be used)
------------	-----------	--	---	--	--

The attracted resources of hydropower potential are total average annual production of electric power by the operating hydroelectric stations (HES).

Attracted resources of hydropower potential is the sum of annual electric energy produced by hydroelectric stations in operation.

Nonrenewable resources of biological potential are general biomass of biological species of water object that provides the functioning of water object as a system. The economic use of this group is undesirable for ecological and social reasons.

Renewable resources of biological potential are an increase of biomass for vegetation period that is calculated on the basis of fishing industry indexes and can be used without any harm or misbalance to the ecosystem of water object.

The attracted resources of biological potential are actual indexes of the use of bio resource potential (actual fishing).

For recreational and transport potential group a selection of nonrenewable group of resources in the structure of WRP is impossible, as the societal nature of these potentials is taken into account. The renewable resources of recreational potential are referred to as maximum possible recreational loading on a water object, and those of transport potential – as probable transport loading on waterways.

It is suggested that the attracted resources of recreational potential include an actual level of the recreational loading on water objects, and potential resources are made of a difference between renewable and attracted resources.

To define the attracted resources of a transport potential the actual level of a transport loading on water objects can be accepted, that is expressed in the volume of cargo- and passenger flow per waterway length unit.

The potential resources of all water resources potential will be a difference between renewable and attracted resources.

So at this phase of the WRP value

determination with the assessment of all components, the following values are actual:

1) water supply potential, referred to as an amount of water, that can be used for the economy and population needs ( $m^3$ );

2) assimilatory potential, that consist of the hypothetical capability of water object to accept and neutralize harmful influence on hydrobionts of certain discharge volume ( $m^3$ );

3) hydropower potential, as a volume of electric power, that can be produced by the flow power use (kWh per year);

4) biological potential, determined as a volume of bioproducts (fishes), that a water object can 'give' without any loss in its productivity for vegetation period in a year (t);

5) recreational potential as an amount of people, that shore line and water object aquatorium can accept without violation of ecosystem stability (recreationist-days/year);

6) transport potential as maximum passenger and cargo flow calculated as product of transported cargo mass or number of passengers to the length of navigable waterways (tonne-kilometres or passenger-kilometres/year).

**Second phase.** In the second phase of WRP assesment the calculated natural indexes of all water resources potential components should be brought to one summarizing index. Every component value received by economic evaluation is offered here to be used as a common index.

Economic evaluation as monetary value of application characteristics of water objects resources represents their fixed economic value in the certain moment of time. Societal significance of natural resources in a money form can be approximately defined by the comparing the water resources properties and capabilities with the requirements from the society to them.

Today there are plenty of methodical approaches to the economic evaluation of water resources potential. However they represent only some aspects of this problem solution. They can

be generalized within the composition of three characteristics of water resources estimation: expensive, effective and mixed. The problem of economic evaluation of water resources potential is discussed in the works by Loiter (1974), Rudenko (1999), Khvesyk & Zbaherska (2000), Kozlova (2001), Doroguntsov, Khvesyk & Golovinskiy (2000/2002), Young & Loomis (2014), Mandzyk (2014) and other scientists.

Taking into account recent studies of the problem under discussion, it is suggested to carry out the economic evaluation of water-supply potential on the basis of paying norms for the water resources use. The paying norms are established on the basis of rent approach to water resources estimation and serve as the reference-point for the determination of water-supply potential cost.

The economic evaluation of assimilation potential can be conducted with the help of the data on the expenses for substituting the executed self-cleaning functions, artificially recreated on the waste waters cleaning stations, 1 m<sup>3</sup> of waste waters cleaning.

The economic evaluation of hydropower potential can be executed by producer tariff of hydroelectric power stations that represents the cost of produced electric energy on the exit of the station.

The total cost of fish resources potential can be represented by middle market prices on fish products.

The economic evaluation of recreational water resources potential of the territory can be calculated by the monetary equivalent of spare time expenses, as a ratio of gross domestic product measure produced by all employees for a time unit, to the quantity of all population.

The economic evaluation of transport potential can be carried out on the basis of paying norm for the exploitation of cargo self-propelled and non-self-propelled vessels for river (marine) transportations, and also tariffs on passenger transportations by a river (marine) transport.

**Third phase.** The final phase of WRP assessment includes the summing up of all potentials (components) of WRP and determining the integral water resources potential measure.

Obviously, the integral water resource potential is not just a sum of its components. The interconnecting and predetermining factors must be taken into account, so as synergy effect as a result of their complex use. However presently there are no any methods that would take into

account the indicated factors, predetermining the necessity to use the methodology mentioned above.

**Conclusions.** Thus, modern definition of water resources potential concept envisages including all capabilities, supply and resources of water objects. The evaluation of water resources potential includes computation of all its components in natural indexes: water-supply potential, assimilation, biological, hydroenergetic, recreational and transport potentials. To reduce the expected values to a common denominator and to determine the integral water resources potential it is suggested to carry out their economic evaluation in cost indexes.

### References

1. Doroguntsov, S. I., Hvesyk, M. A., & Golovinskiy, I. L. 2000: *Methodological approaches to complex economic assessment of development of water resources potential* Kyiv: RVPS of Ukraine National Academy of Sciences of Ukraine. [Дорогунцов С.І., Хвесик М.А., Головинський І.Л. 2000: *Методологічні підходи до комплексної оцінки господарської освоєності водно-ресурсного потенціалу*. Київ: РВПС України НАН України].
2. Doroguntsov, S. I., Hvesyk, M. A., & Golovinskiy, I. L. 2002: *Water resources of Ukraine (problems of theory and methodology): monograph*. Kyiv: Publishing and Printing Center 'Kyiv University'. [Дорогунцов С.І., Хвесик М.А., Головинський І.Л. 2002: *Водні ресурси України (проблеми теорії та методології): монографія*. Київ: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"].
3. Holian, V.A.: Ecological and economic aspects of assessment of efficiency of water resources potential. *Actual problems of the economy*. 3, 150-159. [Голян В.А. Еколого-економічні аспекти оцінки ефективності господарської освоєності водноресурсного потенціалу / *Актуальні проблеми економіки*. 3, 150-159].
4. Khvesyk, M. A., & Zbaherska, N. V. 2000: *Economic evaluation of natural resources: the basic methodological approaches*. Rivne: Publishing house of RDTU. [Хвесик М.А., Збагерська Н.В. *Економічна оцінка природних ресурсів: основні методологічні підходи*. Рівне: Вид-во РДТУ].
5. Korotun, I.M. 2000: *Natural conditions and resources of Ukraine. Tutorial*. Rivne: Print

- house. Коротун І.М. *Природні умови та ресурси України. Навчальний посібник*. Рівне: Принтхаус.
6. Kotlyakov, V.M., Koronkevich, N.I., & Chernohaeva, H.M. 1995: Geographic and hydrological studies. *Geographica ldirectionsin hydrology. Collection of articles*, 5-10. [Котляков В.М., Коронкевич Н.И., Черногаева Г.М. 1995: Географо-гидрологические исследования. *Географические направления в гидрологии. Сборник статей*, 5-10].
  7. Kozlova, YU. B. 2001: Socio-economic evaluation of ecological and water resources potential of river basin: dissertation 08.00.05. Ekaterinburg. [Козлова Ю.Б. Социально-эколого-экономическая оценка водно-ресурсного потенциала бассейна реки: автореф. дисс. ... канд. экон. наук: 08.00.05. Екатеринбург].
  8. Levkivskiy, S. S., & Padun, M. M. 2006: *Rational use and protection of water resources: tutorial*. Kyiv: Lybid. [Левківський С.С., Падун М.М. *Раціональне використання і охорона водних ресурсів: підручник*. Київ: Либідь].
  9. Loiter, M. N. 1974: *Natural resources and efficiency of capital investments*. Moscow: Nauka. [Лоитер М.Н. *Природные ресурсы и эффективность капитальных вложений*. Москва: Наука].
  10. Mandzyk, V. 2014: Methodological approach to comprehensive economic evaluation of water resources. *Environmental economics and environmental protection*, 76-79. [Мандзык В. Методичні підходи до комплексної економічної оцінки водних ресурсів. *Економіка природокористування і охорони довкілля*, 76-79].
  11. Rudenko, V. P. 1999: *Geography of natural resources potential of Ukraine. In 3 parts: Textbook*. Chernivtsi: Chernivtsi National University. [Руденко В.П. *Географія природно-ресурсного потенціалу України. У 3-х частинах: підручник*. Чернівці: Чернівецький національний університет].
  12. Tsenda, M. M. 2009: Peculiarities of component economic-geographical valuation of water resources potential of a territory. *Scientific Herald of the Volyn National University named after Lesia Ukrainka*, 8, 90-94. [Цепенда М.М. Особливості компонентної економіко-географічної оцінки водно-ресурсного потенціалу території. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки*, 8, 90-94].
  13. Vendrov, S.L 1979: *The issues of transformation of river systems in the USSR*. Leningrad: HIMIZ. [Ведров С.Л. *Проблемы преобразования речных систем СССР*. Л.: ГИМИЗ].
  14. Vyshnevskiy, V.I. 2000: *The rivers and reservoirs of Ukraine. Condition and use: monograph*. Kyiv: Vipol. [Вишневіський В.І. *Річки і водойми України. Стан і використання: монографія*. Київ: Віпол].
  15. Young, R. A., & Loomis, J. B. 2014: *Determining the Economic Value of Water: Concepts and Methods*. Routledge, New York: RFF Press.

#### **Микола Цепенда, Валерій Руденко, Олена Манютіна Методика оцінювання інтегрального водно-ресурсного потенціалу території**

Водно-ресурсний потенціал є одним із найважливіших компонентів природно-ресурсного потенціалу. Інтегральна величина водно-ресурсного потенціалу відображає цінність усіх властивостей, якостей і ресурсів його джерел – водних об'єктів. У даній статті розкрито сутність і структуру поняття інтегрального водно-ресурсного потенціалу території; визначено та охарактеризовано основні компоненти водно-ресурсного потенціалу; описано класифікацію компонентів та ресурсів водно-ресурсного потенціалу території з урахуванням екологічних обмежень, яка включає стаціонарні запаси, відновні, залучені та потенційні ресурси. Запропоновано методику оцінки основних компонентів водно-ресурсного потенціалу у натуральних показниках та його інтегральної величини на основі узагальнюючого показника – вартості одиниці кожного компонента, визначеної шляхом економічної оцінки.

**Ключові слова:** водні ресурси, водно-ресурсний потенціал, потенціал водопостачання, асиміляційний потенціал, гідроенергетичний потенціал, інтегральний потенціал

#### **Николай Цепенда, Валерий Руденко, Елена Манютина Методика оценки интегрального водно-ресурсного потенциала территории**

Водно-ресурсный потенциал – важнейший компонент природно-ресурсного потенциала. Интегральная величина водно-ресурсного потенциала отображает ценность всех свойств, качеств и ресурсов его источ-

ников – водных объектов. В данной статье раскрыты сущность и структура понятия "интегральный водноресурсный потенциал территории"; даны определение и характеристика основных компонентов водноресурсного потенциала; описана классификация компонентов и ресурсов водноресурсного потенциала территории с учетом экологических ограничений, которая включает стационарные запасы, возобновляемые, вовлеченные и потенциальные ресурсы. Предложена методика оценки основных компонентов водноресурсного потенциала в натуральных показателях и его интегральной величины на основе обобщающего показателя – стоимости единицы каждого компонента, определенной путем экономической оценки.

**Ключевые слова:** водные ресурсы, водноресурсный потенциал, потенциал водоснабжения, ассимиляционный потенциал, гидроэнергетический потенциал, интегральный потенциал

УДК 911:338.48(477.85 – 751.3)

## ВПЛИВ ТУРИСТИЧОЇ ТА АНТОРОГЕННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА РОЗВИТОК ХОТИНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ

*Вероніка Грицку, Катерина Грек*

*Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича*

Розглядаються питання туристичного та антропогенного впливу на територію національного природного парку «Хотинський». Здійснений та розрахований (у відсотках) ранжований аналіз видів антропогенної діяльності, саме: вирубки лісів, засмічення лісів та водойм, рибне та лісове браконьєрство, піроманія та рекреаційна дигресія. Запропоновані шляхи покращення екологічного стану парку.

**Ключові слова:** туристична діяльність, національний парк, антропогенний вплив, заказник, браконьєрство, екологічна стежка, етнофауна, водна фауна.

**Актуальність дослідження** зумовлена зростанням впливу людини на природу, а саме на природу національного природного парку «Хотинський» (НППХ), який ще мало досліджений, оскільки був створений тільки в 2010 році. Проте, парк є унікальною заповідною територією, де є значна мережа природно-заповідних об'єктів, які ізольовано та компактно розташовані, є велика кількість видів рослин і тварин, занесених до Червоної книги України, різноманітні ландшафти з унікальними пам'ятками природи та архітектури, що мають велике значення для подальшого розвитку туристичної діяльності в цьому транскордонному регіоні [Romaniv A.S., Romaniv O.Ya, 2007.].

**Аналіз попередніх досліджень.** Питанням про створення Хотинського національного парку займалися багато вчених, громадських діячів та жителів минулих поколінь Хотинщини, але досягнення цієї мети відбулося тільки в 2010 році коли президент України Віктор Ющенко прийняв закон «Про створення національного природного парку «Хотинський»». Розбудова парку почалася лише на початку жовтня 2011 року, коли з'явилося державне фінансування. Дослідженням парку займаються такі науковці як: В.П. Коржик, М.Ю. Марко, Ж.В. Терехова, О.Г. Ярошинська, Л.М. Когут, І.І. Лазар, В.В. [Korzhyk V. P., 2014]. Ткач, більшість з яких є штатними працівниками Хотинського національного парку. Подальше дослідження НППХ, а особливо його екологічного стану, є актуальним та значним. Пропозиції збереження видів рослин та тварин, збереження культурних, архітектурних та природних пам'яток дадуть можливість в майбутньому активно розвивати туристичну діяльність у краї, а отже і покращити економічний

стан місцевих громад [V. P. Korzhyk, 2012.].

**Метою** є розглянути основні проблеми туристичного та антропогенного впливу на територію парку та запропонувати оптимальні та раціональні шляхи для їх вирішення, щоб зберегти та захистити унікальну територію для майбутніх поколінь та для активного розвитку туристичної діяльності в краї.

**Виклад основного матеріалу.** Передані до складу НПП «Хотинський» землі, розміщені у найменш зручних і доступних для господарювання та активного продуктивного використання місцях які з цих причин не мали серйозної утилітарної господарської цінності, хіба що для ведення лісового господарства з водозахисною та ґрунтозахисною метою. Тому протягом тисячолітньої історії життєдіяльності людини в цьому регіоні ці місцевості не зазнавали принципово серйозної трансформації свого компонентного складу та внутрішньої структури і в більшій мірі зберегли свою відносну природність. Але починаючи з кінця ХХ початку ХХІ століття, коли людина дісталась вершини механізації, ці території почали зазнавати потужного негативного впливу [Skil's'kuu I. V., 2012.]. Головними чинниками змін у природних ресурсах та умовах розвитку сільськогосподарської діяльності, є направлений розвиток власне природних компонентів, а також господарська діяльність населення. Останній чинник набув особливої значимості у повоєнні роки під впливом активного промислового та енергетичного будівництва інтенсифікації агропромислової діяльності, збільшення кількості та густоти населення, зростання антропогенного навантаження на природні комплекси в цілому [O.M.Magunuch, 1989.].

Зі створенням греблі Дністерського водосховища на місці річища та низьких терас сфо-

рмувались принципово нові аквальні геокмплекси, які слід відносити до суто антропічних, що існують і функціонують виключно завдяки підтриманню відповідного рівневого режиму у водоймі. Вони є достатньо динамічними, оскільки зазнають відносно швидких примусово еволюційних змін, пов'язаних з замуленням ложа у верхній частині водоймища, поступовим обмілінням, інтенсивною «переробкою» берегів хвильовою та льодовою абразією [Domanchuk A. H., 2008.].

На випуклих ділянках меандр з менш стрімкими схилами (Вороновицька, Макарівська, Грушовецька, Непоротівська меандри), внаслідок активної антропогенної діяльності, первісна лісова рослинність частково була замінена пасовищами, сінокосами, сельбищами та супутніми садово-городніми комплексами, які протягом перипетій історичного розвитку зазнавали територіальних та якісних змін [К. І. Herenchuk, 1978.]. Проте в межах НПП «Хотинський» ці ділянки знаходяться на край обмеженої території і займають лише виположені фрагменти середніх та високих терас Дністра біля нинішніх сіл Кормань, Михалкове, Грушівці та Братанівка у вузькій смузі бровки каньйонного уступу [Litorus, 2014.].

На території НПП «Хотинський» та найближчих територіях, які функціонально суміжні з парком за останнє століття утворені суто антропогенні форми рельєфу. Така особливість як малоосвоєність території в сукупності із багатством різноманітних природних, культурних та історико-архітектурних пам'яток створюють високу атрактивність для подальшого розвитку туристичної діяльності. Підсилюється туристична діяльність у парку ще і вигідним транскордонним його положенням [Natsional'nyu atlas Ukrainy, 2007.].

Суттєвих змін зазнав рельєф в місцях видобування вапняків на будівельні потреби. Кар'єри приурочені до місць природних відслонень біля верхньої кромки схилу каньйону і являють собою фронтальні вертикальні стінки з входами до підземних галерей, а також безсистемні вали і купи відвальної породи, що утворюють штучні тераси. Підземні копальні мають лабіринтовий характер, а довжина коливається від 20 до 100 м. Зафіксовано біля 15 входів, частина з яких знаходиться на терені парку. Такі спотворені природні об'єкти можуть негативно впливати на розвиток туристичної діяльності в парку, а місцевим громадам необхідно проводити в цих

місцях ре культиваційні роботи для окультурення краєвидів [I. I. Chorney, A. I. Tokaryuk, V. V. Budzhak, I. V. Skil's'kyu, 2009.].

До негативного фактору слід також віднести триваючу десятиріччями вкрай небезпечну практику випалювання сухої трави та стерні на полях. Це призводить не лише до масової загибелі ентонофауни та дрібних ссавців, але створює загрозу перекидання вогню на суміжні ділянки лісів НПХ [Meleshchuk L. I., 2006.]. Необхідно проводити активну роботу з школами та з місцевими громадами для усунення цього небезпечного явища.

Інший важливий чинник стосується переробки берегів хвильовою абразією вод Дністерського водосховища та карстовою провокацією. Є відчутним, дошкульним і наочним свідченням негативного впливу людської діяльності на водні об'єкти цієї гідросистеми [Zhupans'kyu Ya.I., 1993]. По своїй суті, Дністерське водосховище є відстійником сміття і забруднюючих речовин з території усього верхнього басейну ріки (Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська, Чернівецька, Хмельницька, Вінницька області). Вся плаваюча пластикова тара (ПЕТ – пляшки в т.ч.) акумулюється по берегах водосховища, переважно затримується прибережною рослинністю. За нашими спостереженнями, під час повені чи нормального рівня води в самій ріці через контрольний спостережний створ щохвилини пропливає до 15-20 ПЕТ-пляшок. Відповідно до вітрового режиму на водосховищі плаваюче сміття мігрує від берегів до берегів і від одних заток до інших, утворюючи плаваючі шари товщиною до 1 м [Hutsulyak V.M., Nakonechny K.P., 2005.].

Важливим фактором антропогенної діяльності також є туристична діяльність. Основною є витоптування вздовж основних стежок (лісові ділянки біля м.Новодністровськ та с.Пригородок) [Terekhova Zh. V., 2013.].

Новітньою формою браконьєрства (і релігійної дигресії) слід вважати самовільну забудову місцевими мешканцями – «патріотами» знакових мальовничих об'єктів природи – скель, горбів. Так, у с.Нагоряни Кельменецького району на одній з мальовничих вершин товтрового останця над Дністром (геологічна пам'ятка природи місцевого значення «Шишкові горби») без усякого погодження з природоохоронними службами збудована вкрай непоказна каплиця, яка спотворила чудовий «дикий» краєвид [Skil's'kyu I., 1999.]. Ця

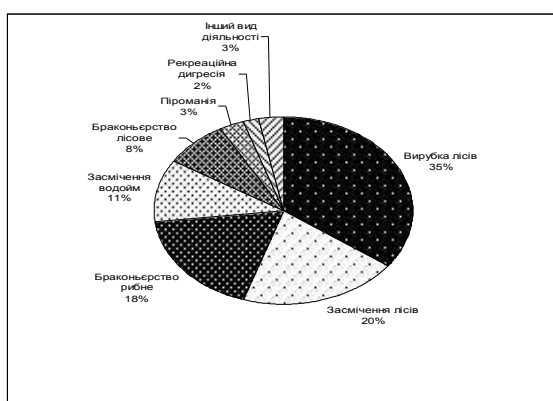
пам'ятка природи запланована для включення до складу НПП «Хотинський». Дві спроби представників НППХ добитись рішення місцевої сільради щодо передачі об'єкту парку успіхом не увінчались [A.T. Tolstoukhova, 2008.].

Залишається відкритим питання про відтворення багатьох видів водної фауни, деякі з них знаходяться на межі зникнення. Так Дністер є однією з небагатьох річок, де збереглась життєздатна популяція стерляді, вирезуба, чопа великого [Nykurs T.D., 2005.]. Лише в Дністерському водосховищі здійснюється промисловий вилов риби. За останнє десятиліття практично не відмічено в умовах такої цінної риби як в'язь, хоча в літературних даних він вважається звичним для цього регіону видом. [Hrytsku V.S., 2002.]. Проблема відновлення водної іхтіофауни також вимагає системного підходу, де одним з намічених заходів є обмеження промислового вилову на ділянках, які мають репродуктивне значення [V.A. Onyshchenka і T.L. Andriyenko, 2012.]. Завдають шкоди відновленню іхтіофауни у Дністрі несанкціоновані вилови риби в літній період, коли на берегах річки відпочивають багато туристів.

Таблиця 1

**Всі види антропогенної діяльності  
взяті за 100% (2016р.)**

№п/п	Вид антропогенної діяльності	Показник впливу, %
1	Вирубка лісів	35
2	Засмічення лісів	20
3	Браконьєрство рибне	18
4	Засмічення водойм	11
5	Браконьєрство лісове	8
6	Піроманія	3
7	Туристична діяльність	2
8	Інші види діяльності	3



Джерело: власна розробка авторів

Отже, для зменшення антропогенного впливу на НПП «Хотинський» необхідно припинити вирубку лісів на території парку, що в свою чергу призведе до суттєвого очищення екологічного стану наявних лісів і до подальшого їх відновлення. Необхідно також зайнятих насадкою лісів на тих ділянках, де була їх браконьєрська вирубка.

Щодо рибного та лісового браконьєрства, то на нашу думку, необхідно посилити адміністративний та поліцейський контроль над цими явищами. Для цього треба в кожному населеному пункті організувати патрулі охорони із місцевих депутатів місцевих рад та місцевого населення.

Засмічення водойм, лісів, а також піроманія можуть бути усунені завдяки пояснювально-роз'яснювальній роботі із місцевим населенням. Для цього необхідно підключити місцеву пресу, радіо та інші засоби інформування населення. Неабияка участь у цій роботі належить працівникам освіти та депутатам місцевих рад. В школах варто запроваджувати виховні заходи щодо охорони навколишнього середовища, а через місцеву пресу пояснювати населення про всю величину шкідливості забруднення довкілля і про значення чистоти ландшафтів для подальшого розвитку багатьох видів туризму в краї, а отже і покращення його екологічного стану [Marynych O.M., Shyshchenko P.H., 2005]. Для підсилення екологічного очищення НППХ, необхідно активізувати туристичну діяльність на цій території, створити більше туристичних маршрутів (на сьогоднішній день їх є тільки 2), дати можливість розвиватися сільському зеленому туризму що в свою чергу призведе до збільшення надходжень до місцевих бюджетів, а отже і до покращення ситуації зайнятості населення, до покращення роботи всього комплексу інфраструктурного забезпечення туристичної галузі. А ці заходи призведуть до зміни відношення місцевого населення до природи парку. Місцеві мешканці, розуміючи що вони мають місце праці та відповідно надходження в сімейний бюджет від туристичної діяльності, з більшою обережністю почнуть відноситись до природи, і в цьому є значний європейський досвід.

**Висновки.** Національний природний парк Хотинський – це унікальна природна територія з багатим історичним минулим. Саме сьогодні постає питання як захистити та зберегти цю унікальність для майбутніх поколінь.

Подальший розвиток будь-якої господарсь-

кої діяльності у Сокирянському, Хотинському та Кельменецькому адміністративних районах і зокрема в зоні впливу національного природного парку «Хотинський» недоцільний. У зв'язку з тим, що територія характеризується високим рівнем збереженості природних ландшафтів, високим різноманіттям рослинного і тваринного світу, а також відрізняється від інших територій своєю екологічною чистотою, тут доцільно надалі припинити вирубування лісів, добування вапняку, випалювання сухої трави а натомість розвивати туристичну діяльність, а саме розвивати народні промисли і виробництво продукції народних умільців з дерева, піску, каміння, а також розвивати різноманітні види туристичних послуг, зокрема зелений сільський туризм, водний туризм, стаціонарну і тимчасову рекреацію. Тому розвиток та дослідження Хотинського національного природного парку є пріоритетним на сьогоднішній день. Має ряд нагальних, невідкладних для розв'язання соціально-економічних проблем, що передбачають розвиток та відновлення НПП «Хотинський».

#### Список літератури.

1. Географічна енциклопедія України: в 3-х томах / Редколегія: О.М.Маринич (відпов. ред.) та ін. — К.: «Українська радянська енциклопедія» імені М.П.Бажана, 1989.
2. Гуцуляк В.М., Наконечний К.П. Медико-екологічна оцінка ландшафтів Чернівецької області Монографія. — Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2010. — 200 с.
3. Грицку В.С. Структурні зрушення та ефективність функціонування регіональних АПК (на матеріалах Чернівецької області) / В.С. Грицку. — Херсон: ХДАУ «Колос», 2002. — 152с.
4. Доманчук А. Г. Національний природний парк «Хотинський»: проблеми створення та завдання подальшого розвитку / А. Г. Доманчук, В. П. Коржик // Заповідна Хотинщина : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої розвитку заповідної справи й екомережі на Хотинщині та 150-річчю заснування Хотинського парку (м. Хотин, 23 грудня 2011 р.) / Ред. В. П. Коржик. — Чернівці : ДрукАрт, 2011. — С. 28–45.
5. Екологічна енциклопедія: У 3 т. /За ред.: А.Т. Толстоухова — К.: ТОВ «Центр екологічної освіти та інформації», 2008.
6. Заповідні урочища північної Буковини та Хотинщини: загальний огляд, рослинність, раритетні флора та фауна / І. І. Чорней, А. І. Токарюк, В. В. Буджак, І. В. Скільський // Заповідна справа в Україні. — 2009. — Том 15, вип. 1. — С. 82-100.
7. Коржик В. П. Водно-болотні угіддя карстових регіонів Буковини // Екологія водно-болотних угідь. — К.: ТОВ «НПВ «Інтерсервіс», 2014. — С. 124–129.
8. Літопис природи Національного природного парку «Хотинський». — 2014. — Т. 3. — 461 с.
9. Маринич О.М., Шищенко П.Г. Фізична географія України: Підручник. — К.: Знання, 2005.- с. 217 – 417.
10. Мелешук Л. І. До вивчення фауни павуків-нідіколів співочого дрозда / Л. І. Мелешук, М. М. Федоряк // Матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 10-річчю природного заповідника “Горгани” [“Збереження та відтворення біорізноманіття Горгани”]. — Надвірна, 2006. — С.145–147.
11. Навчальний посібник Жупанський Я.І. «Географія Чернівецької області». Чернівецька обласна друкарня.Чернівці1993.
12. Національний атлас України. — К.: ДНВП «Картографія», 2007. — 440 с.
13. Никирса Т.Д. Перспективи реорганізації природно-заповідного фонду Хотинської височини // Науковий вісник Чернівецького університету. — Випуск 260. Біологія. — Чернівці: Рута, 2005. — С. 152-158.
14. Природа Чернівецької області / Ред. К. І. Геренчук. — Львів: Вища шк., 1978. — 160 с.
15. Романів А.С., Романів О.Я. Туристичний потенціал національного парку: сутність поняття та методологічні основи оцінки // Географія і туризм: європейський досвід. Матеріали міжнародної наукової конференції. — Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2007. — С. 118-120 (0,1 д.а., особисто здобувачем 0,05 д.а.). Особистий внесок: розроблено декомпозицію структурних елементів туристичного потенціалу.
16. Скільський І. В. Вони підлягають охороні. Тварини з Червоної книги України в Національному природному парку «Хотинський» / І. В. Скільський, Н. А.Смірнов, В. П. Коржик. — Чернівці : Друк Арт, 2012. — 36 с.
17. Скільський І. Озеро Джулин // ІВА території України: території, важливі для збереження видового різноманіття та кількісного багатства птахів. — К.: СофтАРТ, 1999. — С. 282–283.
18. Терехова Ж. В. Созологічна оцінка стану збереження флори на території НПП Хотинський» [Електронний ресурс] / Ж. В. Терехова // Блог відділу науки. — 2013. — Режим доступу :

[http://blognauki.in.ua/naukovi\\_sozolog\\_ocinca.php](http://blognauki.in.ua/naukovi_sozolog_ocinca.php)

19. Хотинська височина / В. П. Коржик [та ін.] ; відповідальний редактор В. П. Коржик . – Чернівці : ДрукАрт, 2012. – 336 с.

20. Фіторізноманіття заповідників і національних природних парків України. Ч.2. Національні природні парки / Колектив авторів під ред. В.А. Онищенко і Т.Л. Андрієнко. – Київ: Фітосоціоцентр, 2012. – 580 с.

## References

1. Географічна енциклопедія України: в 3-х томах / Редколегія: О.М.Маринич (відпов. ред.) та ін. — К.: «Українська радянська енциклопедія» імені М.П.Бажана, 1989.

2. Hutsulyak V.M., Nakonechnyy K.P. Medyko-ekolohichna otsinka landshaftiv Chernivets'koyi oblasti Monohrafiya. — Chernivtsi : Chernivets'kyy nats. un-t, 2010. — 200 s.

3. Hrytsku V.S. Strukturni zrushennya ta efektyvnist' funktsionuvannya rehional'nykh APK (na materialakh Chernivets'koyi oblasti) / V.S. Hrytsku. — Kherson: KhDAU «Kolos», 2002. — 152s.

4. Domanchuk A. H. Natsional'nyy pryrodnyy park «Khotyns'kyy»: problemy stvorennya ta zavdannya podal'shoho rozvytku / A. H. Domanchuk, V. P. Korzhyk // Zapovidna Khotynshchyna : materialy Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi, prysvyachenoyi rozvytku zapovidnoyi spravy y ekomerezhi na Khotynshchyni ta 150-richechu zasnuvannya Khotyns'kohoho parku (m. Khotyn, 23 hrudnya 2011 r.) / Red. V. P. Korzhyk. — Chernivtsi : DrukArt, 2011. — S. 28–45.

5. Ekolohichna entsyklopediya: U 3 t. /Za red.: A.T. Tolstoukhova — K.: TOV «Tsentr ekolohichnoyi osvity ta informatsiyi», 2008.

6. Zapovidni urochyshecha pivnichnoyi Bukovyny ta Khotynshchyny: zahal'nyy ohlyad, roslynnist', rarytetni flora ta fauna / I. I. Chorney, A. I. Tokaryuk, V. V. Budzhak, I. V. Skil's'kyy // Zapovidna sprava v Ukraini. — 2009. — Tom 15, vyp. 1. — S. 82-100.

7. Korzhyk V. P. Vodno-bolotni uhiddya karstovykh rehioniv Bukovyny // Ekolohiya vodno-bolotnykh uhid'. — K.: TOV «NPV «Interservis», 2014. — S. 124–129.

8. Litopys pryrody Natsional'noho pryrodnoho parku «Khotyns'kyy». — 2014. — T. 3. — 461 s.

9. Marynych O.M., Shyshchenko P.H. Fizychna heohrafiya Ukrainy: Pidruchnyk. — K.: Znannya, 2005.- s. 217 – 417.

10. Meleshchuk L. I. Do vyvchennya fauny pavukiv-nidokoliv spivochoho drozda / L. I. Meleshchuk, M. M. Fedoryak // Materialy naukovo-praktychnoyi konferentsiyi, prysvyachenoyi 10-richechu pryrodnoho zapovidnyka “Horhany” [“Zberezhenya ta vidtvorennya bioriznomanittya Horhan”]. — Nadvirna, 2006. — S.145–147.

11. Navchal'nyy posibnyk Zhupans'kyy Ya.I. «Heohrafiya Chernivets'koyi oblasti». Chernivets'ka oblasna drukarnya. Chernivtsi 1993.

12. Natsional'nyy atlas Ukrainy. — K.: DNVP «Kartohrafiya», 2007. — 440 s.

13. Nykyrsa T.D. Perspektyvy reorhanizatsiyi pryrodno-zapovidnoho fondu Khotyns'koyi vysochyny // Naukovyy visnyk Chernivets'kohoho universytetu. — Vypusk 260. Biolohiya. — Chernivtsi: Ruta, 2005. — S. 152-158.

14. Pryroda Chernivets'koyi oblasti / Red. K. I. Herenchuk. — L'viv: Vyshcha shk., 1978. — 160 s.

15. Romaniv A.S., Romaniv O.Ya. Turystychnyy potentsial natsional'noho parku: sutnist' ponyattya ta metodolohichni osnovy otsinky // Heohrafiya i turyzm: yevropeys'kyy dosvid. Materialy mizhnarodnoyi naukovoyi konferentsiyi. — L'viv: Vydavnychyy tsentr LNU im. Ivana Franka, 2007. — S. 118-120 (0,1 d.a., osobysto zdobuvachem 0,05 d.a.). Osobystyy vnesok: rozrobleno dekompozytsiyu strukturnykh elementiv turystychnoho potentsialu.

16. Skil's'kyy I. V. Vony pidlyahayut' okhoroni. Tvaryny z Chervonoyi knyhy Ukrainy v Natsional'nomu pryrodnomu parku «Khotyns'kyy» / I. V. Skil's'kyy, N. A.Smirnov, V. P. Korzhyk. — Chernivtsi : Druk Art, 2012. — 36 s.

17. Skil's'kyy I. Ozero Dzhulyn // IVA terytoriyi Ukrainy: terytoriyi, vazhlyvi dlya zberezhenya vydovoho riznomanittya ta kil'kisnoho bahat'stva ptakhiv. — K.: SoftART, 1999. — S. 282–283.

18. Terekhova Zh. V. Sozolohichna otsinka stanu zberezhenya flory na terytoriyi NPP Khotyns'kyy» [Elektronnyy resurs] / Zh. V. Terekhova // Bloh viddilu nauky. — 2013. — Rezhym dostupu : [http://blognauki.in.ua/naukovi\\_sozolog\\_ocinca.php](http://blognauki.in.ua/naukovi_sozolog_ocinca.php).

19. Khotyns'ka vysochyna / V. P. Korzhyk [ta in.] ; vidpovidal'nyy redaktor V. P. Korzhyk . — Chernivtsi : DrukArt, 2012. — 336 s.

20. Fitoriznomanittya zapovidnykiv i natsional'nykh pryrodnykh parkiv Ukrainy. Ch.2. Natsional'ni pryrodni parky / Kolektyv avtoriv pid red. V.A. Onyshchenka i T.L. Andriyenko. — Kyiv: Fitosotsiotsentr, 2012. — 580 s.

**Вероника Грицку, Катерина Грек. Влияние туристической и антропогенной деятельности на развитие Хотинского национального природного парка**

Рассматриваются вопросы антропогенного влияния на территорию национального природного парка «Хотинский». Создан и рассчитан (в процентах) ранжированный анализ видов антропогенной деятельности, а именно: вырубывание лесов, загрязнение лесов и водных объектов, рибное и лесное браконьерство, пиромания и рекреационная дигрессия. Предложены пути улучшения экологического состояния парка.

**Ключевые слова:** туристическая деятельность, национальный парк, антропогенное влияние, заказник, браконьерство, экологическая тропа, этнофауна, водная фауна.

**Vernika Hrytku, Katerina Grek. Influence of tourist and antropogenic activity on the development of Khotyn National Natural Park**

Khotynsky National Nature Park is a unique natural area with a rich historical past. Today, the question is how to protect and preserve this uniqueness for future generations. The Khotynskyi Park was created only in 2010, and therefore it has not been studied anymore. Lands that can be used in human activities are located here at the least convenient and accessible for management and active productive use of places. So for thousands of years of human history in the region, these lands have not experienced serious fundamentally transforming its component composition and internal structure and largely retained their relative naturalness. But from the end of the twentieth century to the beginning of the 21st century, these territories began to suffer a powerful negative influence. Mainly these changes are due to tourist activity and anthropogenic impact associated with economic activity. The latter factor has become especially important in post-war years under the influence of active industrial and energy construction.

The combination of a variety of natural, cultural, historical and architectural monuments create high attractiveness for further development of tourism. Increasing tourism activity in the park is still profitable for its cross-border position.

Significant negative changes were experienced by the relief on the territory of the park in places where limestone was mined for construction needs. To the negative factor in the development of tourism activities should also include the continuing decades of extremely dangerous practice of burning dry grass in the fields. This leads not only to the mass death of the entomophagy and small mammals, but poses a threat of flaring fire to adjacent forest areas of the national park.

An important factor in anthropogenic activity is also tourism itself. The main thing is trampling along the main paths (forest areas near the city of Novodnistrovsk and the village of Prigorodok). Desirable is the issue of reproduction of many species of aquatic fauna, some of them are on the verge of extinction. So the Dniester is one of the few rivers where a viable population of many rare fish species has survived. Only in the Dniester reservoir is a significant industrial fishing fish. The problem of restoring the water's ichthyofauna also requires a systematic approach, where one of the planned measures is to restrict industrial catches in areas of reproductive significance. In order to strengthen the ecological cleaning of the park, it is necessary to intensify tourism activities in this territory, to create more tourist routes (to date, there are only 2), to give an opportunity to develop rural green tourism, which in turn will lead to an increase in revenues to local budgets, and therefore to improvement of the situation of employment of the population, to improve the work of the entire complex of infrastructure provision of the tourism industry. And these measures will change the attitude of the local population to the nature of the park. Local residents, with the understanding that they have a place of work and, accordingly, receive a tourist budget from the family budget, will become more cautious about nature, and this has a significant European experience.

Further development of any economic activity in the Sokyryanskyi, Khotynskyi and Kelmenetskyi administrative districts and in particular in the zone of influence of the national nature park "Khotynskyi" is inappropriate. Due to the fact that the territory is characterized by a high level of conservation of natural landscapes, a high diversity of flora and fauna, and also differs from other territories in its ecological purity, it is expedient to develop folk crafts and production of folk craftsmen from wood, sand, stones.

Therefore, the development and research of the Khotyn National Nature Park is a priority for today. Has a number of urgent, urgent solutions to socio-economic problems that involve the development and rehabilitation of the NNP "Khotynskyi".

УДК 379.85+502.4 (477)

## РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО СТІЙКОГО РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНОГО ТУРИЗМУ НА ПРИРОДООХОРОННИХ ТЕРИТОРІЯХ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ

*Наталія Габчак**ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Розглянуто особливості розвитку екотуризму на великоплощинних природоохоронних територіях Закарпатської області. Визначено наявність на досліджуваній території потужного природного та історико-культурного потенціалу. Проаналізовано забезпеченість великоплощинних природоохоронних територій краю екотуристичною інфраструктурою. Наводяться її переваги чи недоліки в межах Карпатського біосферного заповідника, трьох Національних природних парків – «Синевир», «Ужанський», «Зачарований край» та двох Регіональних ландшафтних парках – «Притисянський» та «Синяк». Виокремлено існуючі і перспективні форми екотуризму в межах досліджуваної території.

**Ключові слова:** екотуризм, екотуристична інфраструктура, природоохоронні території.

**Вступ.** Екологічний туризм (екотуризм) – це єдиний тип туризму, який придатний для впровадження на територіях з природоохоронним статусом. Він полягає у подорожах добре збереженими природними територіями з пізнавально-освітньою метою, під час яких туристи намагаються ніяким чином не зашкодити природному середовищу, залишити якомога менше ознак свого перебування (так званий принцип «залишай лише сліди»). Окрім того, розвиток екотуризму є добрим шансом на підтримку традиційних поселень, розташованих далеко від цивілізації – тут об'єктами туризму стають історико-культурна спадщина, місцеві традиції та побутовий уклад, і й самі мешканці, для котрих екотуризм може стати головним джерелом заробітку.

**Аналіз попередніх досліджень.** Саме проблемам та шляхам їхнього вирішення щодо питань розвитку екологічного туризму в межах природоохоронних територій Закарпатської області присвячена не значна низка наукових праць, як показав аналіз наукових та інформаційних джерел. На увагу заслуговують праці А. Антал та Ж. Бучко, які здійснили оцінку привабливості Закарпатської області для потреб екотуризму методом бонітету та розробили картосхему територій з різним ступенем насиченості рекреаційними екотуристськими ресурсами. Ю. Зінько, М. Іваник та О. Шевчук проаналізували європейський досвід передумов розвитку геотуризму в низці європейських країн та розглянули перспективи його розвитку в Карпатському регіоні. Н. Габчак здійснила теоретичне обґрунтування суті екотуристичного потенціалу природоохоронних територій Закарпатської області та створила його концеп-

туальну модель. В той же час недостатню увагу приділено дослідженню використання об'єктів ПЗФ для цілей екологічного туризму в межах Закарпатської області.

**Постановка завдання.** Нині у всьому світі спостерігаємо деякі підміни понять і спотворення принципів екотуризму – дуже часто до екологічного туризму зачисляють форми туризму, які не дотримуються головних його принципів, а вплив самих екотуристів на середовище перебування посилюється і стає усе помітнішим. Тому при плануванні розвитку екотуризму на природоохоронних територіях треба добре обмірковувати, які саме форми екотуризму можна впроваджувати у конкретній місцевості без шкоди для довкілля і як забезпечити мінімальний вплив на нього самих екотуристів. Метою статті – є розробка дієвих рекомендацій щодо стійкого розвитку екологічного туризму на природоохоронних територіях Закарпатської області.

**Виклад основного матеріалу.** Великоплощинні природоохоронні території Закарпатської області мають давні традиції розвитку екотуризму і надзвичайно добре надаються для впровадження окремих його форм. Тут наявний потужний природний потенціал (гірський і рівнинний рельєф, цікаві гідрологічні об'єкти, розмаїтий рослинний і тваринний світ), а також добре збережена історико-культурна складова – населені пункти з тривалою історією, безліччю легенд і переказів, добре збереженим традиційним укладом життя і своїми культурно-етнографічними «родзинками». Кожній з цих територій притаманний певний набір екотуристичних занять, різний ступінь підготовленості території до прийому туристів

та інформаційно-освітнього забезпечення.

Для розвитку екотуризму і контролювання туристичного руху на природоохоронних територіях надзвичайно важливе значення мають прокладені і промарковані екологічні стежки і екотуристичні маршрути з відповідно забезпеченою інформаційно-туристичною інфраструктурою територій та окремих

атракційних об'єктів: інформаційні центри і пункти, музеї, зони відпочинку і рекреації, облаштовані оглядові майданчики, встановлені інформаційні стенди та вказівники руху тощо. Не всі природоохоронні території Закарпаття повною мірою забезпечені цими необхідними елементами (табл. 1).

Таблиця 1

**Забезпеченість великоплощинних природоохоронних територій  
Закарпатської області екотуристичною інфраструктурою (розробка автора)**

Елементи екотуристичної інфраструктури	Карпатський біосферний заповідник	НПП «Синевир»	НПП «Ужанський»	НПП «Зачарований край»	РЛП «Притисянський»	РЛП «Синяк»
Екоовітні стежки	++	++	++	+	–	–
Екотуристичні маршрути	++	++	++	+	–	–
Адміністративні пункти (головна садиба, лісництва)	++	++	++	++	–	–
Інформаційні центри і пункти	++	++	++	+	–	+
Музеї (природничі, історико-культурні)	++	++	++	+	–	–
Зони відпочинку і рекреації	++	++	++	+	+	+
Оглядові майданчики	+	+	+	+	–	–
Інформаційні стенди і вказівники руху	++	++	+	+	+	+

Умовні позначення до таблиці 1:

«++» - достатня кількість

«+» - є, але недостатньо

«–» - нема

Як бачимо, найрозвинутішою є екотуристична інфраструктура у Карпатському біосферному заповіднику і раніше створених національних парках «Синевир» і «Ужанський». НПП «Зачарований край» також намагається забезпечити свою територію необхідними елементами, але він є наймолодшим НПП області і для цього потрібен час і ресурси. Іншою є ситуація у регіональних ландшафтних парках «Притисянський» і «Синяк» – ці, як і багато інших українських ландшафтних парків, не мають адміністрації і постійного штату працівників, тому їм важко організувати екотуристичний рух на окреслених територіях, які, окрім усього, належать іншим землекористувачам. Саме для екотуризму потенціал в обох РЛП надзвичайний – тут зосереджені одні із найцінніших заповідних територій області, а у Притисянському – важливі у європейському масштабі території.

Для недавно створених природоохоронних територій (НПП «Зачарований край», обох РЛП) актуальною є проблема передачі у

користування цінних територій і об'єктів. Вкласти зусилля і кошти для розбудови екоосвітніх стежок і екотуристичних маршрутів вони можуть виключно на своїх територіях. У багатьох випадках, за межами їхнього впливу залишаються привабливі для туристів і екскурсантів об'єкти і місцевості, які у комплексі з природними та історико-культурними цінностями цих природоохоронних установ можуть надавати ширші можливості для розвитку екотуризму і створення маркових екотуристичних продуктів.

Наприклад, на думку експертів і працівників НПП «Зачарований край», головною проблемою парку була обмежена територія впливу. За межами парку залишалися частина об'єктів природно-заповідного фонду (6 об'єктів загальною площею 2897,01 га, серед яких загальнозоологічний заказник загальнодержавного значення «Річанський», озеро «Репине», озера на полонині Боржава та інші) та значні площі букових пралісів і старовікових

лісів надзвичайно високої зоологічної цінності, які перебувають у підпорядкуванні Державного підприємства «Довжанське лісомисливське господарство». Негативні наслідки мало і те, що у приграничній зоні за межами парку залишалась більша частина водозбірної території річки Боржава. Задля вирішення цих проблем пропонували розширити територію національного парку до 19529,1 га, приєднавши згадані цінні території площею 13428,1 га. [2] На нинішній день урядом розглянуто і схвалено проект Указу Президента щодо розширення меж НПП «Зачарований край» та долучення до його території нових значних площ букових і старовікових лісів, які є об'єктом всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Проектом указу передбачено розширити територію цього НПП за рахунок долучення 4350,4 га земель, вилучених у ДП «Довжанське лісомисливське господарство» (Іршавський район) і переданих НПП у постійне користування. [3] Розширення території НПП «Зачарований край» матиме не лише виняткове природоохоронне значення, а й збільшить можливості для розвитку екотуризму. Парк зможе розширити мережу своїх стежок і туристичних маршрутів, перелік екотуристичних атракцій та керувати туристичними потоками задля зменшення туристичного навантаження на природні екосистеми і моніторити стан об'єктів.

Ще однією важливою проблемою, яка впливає на розвиток проєкологічних видів туризму на природоохоронних територіях Закарпаття є проблема інтенсивного господарського освоєння цікавих для ведення туристичного бізнесу місцевостей у господарських зонах та біля меж заповідних теренів. З одного боку це дуже добре – інтенсивно розвивається інфраструктура для обслуговування туристів, розбудовуються курорти різного напрямку (гірськолижні, бальнеологічні, кліматичні), малі та середні заклади розміщення, харчування, дозвілля тощо. З іншого боку, не всі новостворені заклади працюють на засадах сталого розвитку і піклуються про збереження довкілля – так чи інакше, вони здійснюють значний різноплановий вплив на середовище. Тут важливо дотримуватися золотієї середини – при розбудові туристичної інфраструктури відразу орієнтувати власників на потребу мінімізувати вплив об'єктів на довкілля.

Суттєвим у дотриманні цієї екологічної рівноваги є збереження «образу місця» – пер-

винного вигляду особливо цінних об'єктів, які справляють враження на відвідувачів. Прикладом зміни такого образу є побудова розважально-готельного комплексу «Чорна Гора» (за 4 км від м. Вигорадів у напрямку смт Королево) біля однойменного відомого заказника загальнодержавного значення, який входить до складу Карпатського біосферного заповідника. Звичайно, комплекс працює і забезпечує обслуговування туристів і відпочиваючих, але первинного вигляду гори, яка, окрім ботанічної, має ще й геологічну цінність (відслонення вулканітів), вже не повернути. Це не поодинокий приклад такого близького сусідства туристичної інфраструктури і природоохоронних об'єктів.

Досвід «екологізації» туристичної інфраструктури мають практично усі карпатські країни – вони створюють національні і міжнародні мережі екологічно сертифікованих об'єктів інфраструктури, які активно просувають на внутрішніх і міжнародних туристичних ринках. Власникам таких закладів дуже вигідно мати один чи кілька «екологічних сертифікатів» (тобто, дотримуватися певних стандартів у своїй роботі), бо це значно збільшує їхні прибутки, забезпечує можливість співпрацювати з природоохоронними установами. Брати участь у різноманітних проєктах щодо сталого розвитку місцевостей, збереження традицій і спадщини, захисту природи тощо. Як правило, власники таких закладів є соціально активними і відповідальними людьми, вони беруть активну участь у формуванні планів розвитку як своєї місцевої громади, своєї країни, так і політики добросусідства у міжнародних масштабах.

Надважливе значення для розвитку екотуризму на природоохоронних територіях має інформаційно-освітнє забезпечення. Так, усі національні природні парки і КБЗ мають свої офіційні web-сторінки, на яких у різній мірі висвітлюють свою діяльність і провадять екоосвітню роботу серед місцевого населення і відвідувачів. На жаль, РЛП «Притисянський» і «Синяк» ще не сворили своїх офіційних сайтів.

Проблеми відсутності адміністрації і правильного управління територіями цих РЛП «Синяк» і «Притисянський» провокують багато інших проблем (природоохоронні, господарські, інформаційні) та можуть призвести до гальмування функціонування цих парків. Якщо у РЛП «Синяк» територія значно менша і адміністрування покладено на комунальне

підприємство «Центр сприяння розвитку туризму «Синяк», то це ліпша ситуація – тут треба допрацювати лише природоохоронну частину (перевірити дотримання природоохоронних вимог) і створити веб-сторінку парку з відповідним інформаційно-освітнім наповненням. Наукову роботу у парку можуть забезпечувати інші установи – Ужгородський університет, різні інституції НАН України та інші, відповідні фахівці яких будуть залучені для здійснення різних напрямів наукової діяльності на території парку. Без ґрунтовних досліджень і створення планів функціонування і розвитку парку на різнотривалу перспективу, функціонування цих територій у складі РДП втрачає сенс. Так само без цього не можуть розвиватися різні форми екологічного туризму – для цього мають існувати чіткі плани туристичного загосподарювання території парку.

Для РЛП «Притисянський» адміністрація обов'язково потрібна, бо до його складу головню входять надзвичайно цінні території європейського значення і його територія займає одне з чільних місць у формуванні природоохоронної мережі Закарпаття.

Нині державні органи Закарпатської області співпрацюють з державними установами та громадськими організаціями Угорщини щодо створення двохстороннього транскордонного природно-заповідного об'єкту. До його складу з української сторони пропонується включити майбутній регіональний ландшафтний парк

(РЛП) «Притисянський» (площею до 30-40 тис. га), а з угорської сторони – ряд природоохоронних об'єктів Сатмар-Берегського району. [4] Цей проект буде практичним втіленням вимог Рамсарської конвенції щодо охорони водно-болотних угідь, яких на основі спільних українсько-угорських досліджень в області пропонується взяти під охорону до 14,0 тис. га вздовж річок Тиса, Латориця та Боржава. Разом із цим, проект розширить можливості інвестування у розвиток туристично-рекреаційного потенціалу. Він повністю відповідає принципам розбудови національної екологічної мережі як складової частини Всеєвропейської екологічної мережі [4].

У майбутньому РЛП «Притисянський» може увійти до міжнародних природоохоронних надбудов (резервати природи) і до Списку світової спадщини ЮНЕСКО. Тому управління цими територіями є надзвичайно важливою проблемою, яка потребує термінового вирішення. Для управління треба створити окрему адміністрацію цього РЛП, а для його інформаційної підтримки – веб-сторінку з відповідним наповненням.

Загалом, підсумовуючи усе вищенаведене, для великоплощинних природоохоронних територій Закарпатської області актуальним є розширення спектру екотуристичних занять. У таблиці 2 подаємо для кожної з територій існуючі і перспективні форми екотуризму.

Таблиця 2

**Існуючі і перспективні форми екотуризму у межах великоплощинних природоохоронних територій Закарпатської області (розробка автора)**

Природоохоронна територія	Форми екотуристичних занять	
	існуючі	перспективні
Карпатський біосферний заповідник (КБЗ)	пізнавальні піші мандрівки, гірські багатоденні подорожі, велосипедні тури, спелеологічні виїзди, етнографічні мандрівки, історико-культурні пізнавальні мандрівки	спеціалізовані (флористичні, фауністичні) мандрівки для спеціалістів і аматорів, геотуризм, кінні подорожі, фото-полювання, різнопланові освітні та природничо-пригодницькі подорожі
НПП «Синевир»	пізнавальні піші мандрівки, гірські багатоденні подорожі, велосипедні тури,	спеціалізовані (флористичні, фауністичні) мандрівки для спеціалістів і аматорів, кінні подорожі, фото-полювання, різнопланові освітні та природничо-пригодницькі подорожі
Ужанський НПП	пізнавальні піші мандрівки, гірські багатоденні подорожі, велосипедні тури, історико-культурні подорожі	спеціалізовані (флористичні, фауністичні) мандрівки для спеціалістів і аматорів, кінні подорожі, фото-полювання, різнопланові освітні та природничо-пригодницькі подорожі
НПП «Зачарований край»	пізнавальні піші мандрівки, гірські багатоденні подорожі	спеціалізовані (флористичні, фауністичні) мандрівки для спеціалістів і аматорів, геотуризм, кінні подорожі, фото-полювання, різнопланові освітні та природничо-пригодницькі подорожі
РЛП «Притисянський»	пізнавальні піші мандрівки, самодіяльні водні сплави	спеціалізовані (флористичні, фауністичні) мандрівки для спеціалістів і аматорів,

		орнітологічний, організовані водні сплави, фото-полювання, різнопланові освітні та природничо-пригодницькі подорожі
РЛП «Синяк»	пізнавальні піші мандрівки, гірські багатоденні подорожі в околицях парку	спеціалізовані (ботанічні і зоологічні) мандрівки для спеціалістів і аматорів, геотуризм, фото-полювання, різнопланові освітні та природничо-пригодницькі подорожі

**Висновки.** Обов'язковими заходами при інтенсивному розвитку екологічного туризму для всіх природоохоронних територій Закарпатської області є посилення освітньо-інформаційної роботи з відвідувачами і місцевим населенням парку та посилення контролю за туристичними потоками (наприклад, обмеження пересування автомобілем у певних цінних ділянках, запобігання пересуванню відвідувачів за межами визначених шляхів і відпочинково-рекреаційних зон). Наразі ці проблеми є найгострішими і в той же час найнагальнішими для вирішення.

#### Література

1. Біляк Б. І. Збереження біорізноманіття регіонального ландшафтного парку «Притисянський» / Б. І. Біляк // Екологія водноболотних угідь і торфовищ (збірник наукових статей) // Головний редактор В.В. Конішук. – Київ: ТОВ «НВП «Інтерсервіс», 2014. – С. 39-40.
2. Клопотання щодо зміни меж (розширення) території національного природного парку «Зачарований край». Лист від 16.12.2014 р. [Рукопис] / Українське Товариство охорони птахів. – Київ, 2014. – 5 с.
3. Національний природний парк «Зачарований край» / Офіційна сторінка [Електронний

ресурс] – Режим доступу: <http://nppzk.info/golovna.html>

4. Поляновський А. О. Формування національної екомережі у Закарпатській області / А. О. Поляновський. – Наукові записки Державного природознавчого музею. – Львів, 2004. – Т. 20. – С. 77-79.

#### References

1. Bilyak B. I. Biodiversity conservation of the regional landscape park "Prytysansky" / B.I. Bilyak // Ecology of wetlands and peatlands (Collection of Scientific Articles) // Chief Editor V.V. Konishchuk - Kyiv: LLC NVP "Interservis", 2014. - p. 39-40
2. A request for changing the boundaries (expansion) of the territory of the National Natural Park "Enchanted Land". Letter dated 16.12.2014 [Manuscript] / Ukrainian Society for the Protection of Birds. - Kyiv, 2014. - 5p
3. National Natural Park "Enchanted Land"/ Official site [Electronic resource] - Access mode: <http://nppzk.info/golovna.html>.
4. Polyanovsky A.O. The formation of the national eco-net in the Transcarpathian region / A.O. Polyanovsky. - Scientific Notes of the State Natural History Museum. - Lviv, 2004. - V. 20. - p. 77-79

#### Габчак Н.Ф. Рекомендации по устойчивому развитию экологического туризма на природоохранных территориях Закарпатской области

В статье рассмотрены особенности развития экотуризма на великоплощинных природоохранных территориях Закарпатской области. Определено наличие на исследуемой территории мощного природного и историко-культурного потенциала. Проанализированы обеспеченность великоплощинных природоохранных территорий края экотуристической инфраструктурой. Приводятся ее преимущества или недостатки в пределах Карпатского биосферного заповедника, трех Национальных природных парков - «Синеvir», «Ужанский», «Зачарованный край» и двух Региональных ландшафтных парках - «Притисянский» и «Синяк». Выделены существующие и перспективные формы экотуризма в пределах исследуемой территории.

**Ключевые слова:** экотуризм, экотуристический инфраструктура, природоохранные территории.

#### Habchak N.F. Recommendations on Sustainable Development of Ecological Tourism in the Protected Areas of the Transcarpathian Region

The article deals with the peculiarities of ecotourism development in the large-scale protected areas of the Transcarpathian region.

The existence of natural historical and cultural potential in the area of study (mountain and plain relief, interesting hydrological objects, diversified flora and fauna) and a well-preserved historical and cultural

component (churches, monasteries, castles, palaces, etc.) have been determined as well.

The analysis of scientific articles on this subject, in particular: A. Antal, J. Buchko, Y. Zin'ka, M. Ivanik, O. Shevchuk, N. Habchak and other scientists who have studied and evaluated the attractiveness of the Transcarpathian region in terms of ecotourism development within protected areas has been carried out.

A certain set of ecotourism classes in each of these territories and different degree of complete services available for the reception of tourists are determined as well as the informational and educational support.

The existence of ecotourism infrastructure in the large-scale protected areas of the region with ecotourism has been analyzed.

The advantages and disadvantages of ecotourism infrastructure within the framework of the Carpathian Biosphere Reserve, three National Natural Parks – «Synevyr», «Uzhansky», «Enchanted Land» and two Regional Landscape Parks – «Pritysansky» and «Syniak» are under consideration.

An important factor affecting the development of pro-ecological types of tourism in the protected areas of Transcarpathia is the problem of intensive economic development of the areas for conducting tourist business in economic zones and near the boundaries of the protected territories.

To minimize the impact of objects on the environment is a necessity in the process of the tourism infrastructure development in the protected areas.

An important factor in the development of ecotourism in protected areas is the provision of information and education. All National Natural Parks have their own official web pages at which they show their activities and conduct eco-education activity among the local population and visitors.

Unfortunately, Regional Landscape Parks «Pritysansky» and «Syniak» have not created their own official sites yet.

A lack of administration and proper management of the territories in the Regional Landscape Parks «Pritysansky» and «Syniak» causes the environmental, economic and informational problems and can cripple the functioning of these parks.

In the Regional Landscape Park «Syniak» the situation is a little bit better as the territory of the park is much smaller and the administration is conducted by the company Tourism Development Promotion Center «Syniak».

Everything they need is only to make corrections in the part concerning the environment: to check the compliance with the environmental requirements and to create a website with relevant information.

The article also highlights the existing and perspective forms of ecotourism within the studied territory.

УДК (373.5.016 : 911) : 81' 373.21

**EXTRA-CURRICULAR WORK AT THE GEOGRAPHY LESSONS***Halyna Khodan, Kristina Melnychuk**Yuriy Fedkovich Chernivtsi National University*

The importance of extracurricular work at the Geography lessons is analysed, as the component of school educational work. The methods of realization of extracurricular work in Geography are lighted up.

**Key words.** Geography, methods, extracurricular work, educational process, after-classes activities.

**Introduction.** Time passes quickly, the society develops, and, thus, democratic processes in the state suggest new public requirements to the education. Modern school has become very progressive. It is a school of self-realization and self-actualization of personality [Kucher T. V., 1990].

The education is effective in case of close relationships with studies, knowledge gaining and according to the certain system.

Extracurricular and out-of-school works are one of the directions of Geography education, where teacher attracts students who show the personal interests to his subject.

Geography may involve the wide variety of topics that are impossible to be covered within the educational process, though they are of an increased interest for students.

Extracurricular work is a necessary part of the school educational work. The main objective of the school educational work is to facilitate independent actions and activity of students, increase their cultural worldview, develop students' skills, increase intellectual capabilities and deepen knowledge, master practical competencies and skills and organization of leisure and smart entertainments of students [Apraksyna O.A., 2007]. Improvements and increase of efficiency of teacher's work with students envisage close unity of all the components of educational process.

Young tourists-researchers proceed to explore native land in the process of excursions, hikes, and trips that are all forms of extracurricular work. In such a way students extend a world view, fasten and deepen the knowledge obtained at the lessons, form the high moral qualities of citizens of Ukraine. Moreover, that is a great opportunity to acquaint children with the history of Motherland, natural treasures, folk customs, and traditions.

Geography lessons enable to generate the intercommunication between a man (by society) and nature, facilitate the establishment of the best moral qualities of child: patriotism, friendship, mutual help, humaneness, sensitiveness, ability to

surmount obstacles and obtain the planned aim, aspiration to profit to society, do the payment in the matter of maintenance and improvement of natural surroundings. Extracurricular, tourist-excursion work of group is in general the universal form of educator's work from patriotic education of student's, because it can provide for and combine the elements of all the parties of educational process and labour for the most result.

Besides, Geography lessons provide an opportunity for every child to develop his/her skills, fantasy, and taste. The latter means that, at least, for a moment a student can imagine himself a traveler or a member of a scientific expedition and visit certain natural zones or landscapes of Ukraine that existed in the geological past or to the protected Ukrainian objects. Later on, they are able to report about feeling, impressions and complement them by own pictures or photos. Additionally, while learning some topics it is possible to use the fragments of works of the Ukrainian writers, folk songs, proverbs and other literature and art sources.

Such forms play a great role in teaching geography at school while providing the highest degree of evidence in studies. They do not only assist in the land exploration and establishment of general knowledge and concepts but also develop interest in environment, economic activity of people, and thus, bring up the sense of patriotism for schoolchildren.

Studying Geography, participating in various extracurricular events, students develop their skills and creativity, they have self-esteem and optimistic attitude to life; they think independently and critically; realize practical application of the obtained knowledge, abilities and skills; develop a flair to generate new ideas; study to be communicative and pin in any situations; combine studies with a creative search; develop organizational flairs; independently work on the development of morality of own standard of culture; apply facilities of information storage, generate the own plan of actions in non-standard situations. All of

these qualities are needed for the young person in future. In fact, the new system of education has been developing in Ukraine that is directed to the implementation into the global education system.

**Analysis of recent publications.** The works of well-known scientists-methodologists L. Vishnikina, M. Vrublevska, H. Dovhal', L. Zharova, I. Lerner, V. Lozova, S.Kobernyk [Barynova Y.Y., 1988], O. Pometun, L. Pyrozhenko [Borozdynov N.M., 1970], O. Stadnyk [Honcharenko S. I., 1997], H. Shchukina, O. Sheveliova, O.Kornus and others were devoted to the questions of educational process on the lessons of geography in schools.

**Results.** We have distinguished several basic directions among extracurricular and out-of-school work in Geography: a) tourist and regional, b) scientific and research, c) cultural and educational, d) labour education, e) museum and design and etc. Each of them has its own features and is of particular interest. Students, visiting groups and sections, are interested in the majority of these directions. It allows them to expand and deepen the knowledge, abilities and skills, enrich a world view. They have a desire to engage in the exploration work, nature protection, and lecturer work. Sense of patriotism and respect to the society, cultures of all the people and nations in Ukraine and in the world are produced [Kobernik S.H., 2000].

The value of extracurricular work in the educational process of general school has been growing with the time. The reasons for that are the following:

- greater possibilities in the of realization of educating functions of every discipline. While not limited in time and on the example of specific science, a teacher can solve the actual tasks of education of schoolchildren;
- the content of school education can't embrace many achievements of scientific, technical and cultural progress, including those that constitute the effective tools of education. Only in extracurricular work with students it is possible to compensate this shortcomings;
- It is possible and necessary to report the students about the newest achievements and yet unsolved problems, to orient them on the tasks of research and creativity that it is needed while involving schoolchildren in the practical activity on thematic evenings, reader conferences, group and optional employments. The future of school is considered in the hands of teachers; otherwise it will be late or will not come quite. In regard to the

maintenance of extracurricular work it means that it must be oriented on the future with support on the newest that is today;

- the programs of general schools are prepared for an average student while more capable schoolchildren need the deeper insight into the study of science fundamentals, and it may be carry out in the process of group and optional involvement;

- the individual approach of teaching and learning of the students is difficult to carry out in the conditions of the modern student overload in classes. Only while loading with tasks the whole group, it is possible to influence successfully on the individual capabilities of each student and to be successful with the development and improvements of higher qualities.

- the educational equipment is tested in the process of extracurricular work and the task of the device construction and evidence making is solved successfully, better classrooms, outside educational facilities and others are made [Reimers N.F., 1990].

The extracurricular work is divided into several levels:

➤ **The I level:** use of extracurricular work for liquidation of gaps in skills and abilities in Geography. At this level, the extracurricular forms of work are created and conducted mainly on behalf of a teacher. The organization of independent activity of students becomes efficient at reproductive level. As a rule, on this stage extracurricular work is conducted unsystematically and episodically.

➤ **The II level:** the wider and deeper selection of material and comparison with the program. It is necessary to develop and support interest of students on a subject. In the process of the organization of events, the individual features of students are considered, combination of mass events and individual commissions is provided, and the part of individual activity of students is increased. The resistant interest to the problem is peculiar for the students. Extracurricular events are held systematically. The number of participants should be maintained permanently.

➤ **The III level:** the students' individual activity in the solving of different problems. Students operate with the available methods of scientific cognition, a teacher carries out a guiding role, pays attention to capture rational methods of cognitive activity. At this level, students can generate experiments, work with the employees of SRI (science and research institutes), and geological

institutions. The students' interest outgrows using socially meaningful motivation.

The following methods enable the realization of extracurricular work in Geography:

1) verbal methods (verbal): lecture, conversation, report, interview. A teacher is the source of knowledge for this group of methods. Conversations, lectures, interviews are conducted by scientists, employees of expedition, workers of state establishments that conduct research of nature of our country and its lands;

2) practical methods carried out during the realization of practical employments that are conducted both with the group of students and with one student (individually). These activities contribute to the students' abilities to work with geographical instruments, devices, laboratory equipment, realize and raise experiments and also carry out nature protection measures;

3) observations which can be used for an exploration of natural phenomena and economic activity of humanity. This method gives an opportunity to study reality in all her displays. Observations can be episodic and permanent. Cognition of essence of the investigated object or phenomenon always lies in their basis in the case of maximal cognitive activity of schoolchildren;

4) experimental is used for the study of natural processes and phenomena. For example, experiments that show formation of siltage, illustrate destructive action of surface processes, demonstrate a device for wells, sluices and etc.;

5) constructions and designs that give an opportunity to make the different types of models, including operating models, devices, instruments, equipment, necessary for the understanding of essence of the investigated geographical phenomena. Models are used for the exploration of morphology of geographical object (river valley, mountain, and ravine) and give a comprehensive idea about the investigated object or phenomenon. It is possible to model the row of the phenomena, the study of which is complicated in reality that students could monitor them. Operating models allow to understand the dynamics of development of processes (weathering, increase of ravines);

6) excursion that enables to study objects and phenomena in nature, on a production unit, on an exhibition, in a museum. Excursions contribute to the increase of interest to the study of geography, create pre-conditions of successful activity of geographical group, allow to increase capabilities and inclinations of students, are of a significant educational, developmental, and educating value;

7) studies of sources that play a pivotal role in the independent work of students. This method is applied on the different stages of studies of geographical objects: during preparation of research, during its realization, and on the final stage;

8) the cartographic method that is of primary importance for Geography and is used for reading and analysis of maps and cartography measurements. A significant part is devoted to the comparison of maps of different periods and also maps with other sources.

The study of additional literature provides the maintenance of extracurricular work in Geography.

The appropriate guidance of home reading requires from a teacher of Geography:

1) knowledge of basic geographical literature that can be recommended to students;

2) applications of the most effective methods of works with a book that would develop the students' interest in literature and ability to use them. Scientific essays of travellers and also stories with geographical descriptions and facts interlaced with the elements of fantasy and adventures are very popular among students. Another important role among books in Geography are devoted to popular scientific monographs about nature and economy of foreign countries.

### Conclusions

The task of a Geography teacher is to teach the students to see the nature, feel it, perceive its harmony, appreciate the nature beauty, and create it around themselves and in themselves. It is necessary to remember that studying Geography is a joint activity of mind and heart.

Realization of a problem takes place on the different structural levels of lesson, but the necessary condition of its realization is an individual approach to studies, a well organized feed-back – a "teacher and a student", work and high professionalism of a teacher, friendly psychological atmosphere in the educational process.

Modern computerization, possibility to display on the computer screen the phenomenon and processes that are studied in Geography, the telecommunication systems extend the scope of the educational discipline. The close integration of Geography with other areas of knowledge allow to conduct the combined lessons that are prepared by three-four teachers under the guidance of a geographer. Consequently, the ecological themes are examined on the combined lesson in support of knowledge in Geography, Biology, Chemistry,

and Social Science; the questions of development of fuel and energy complexes are studied on the integrated lessons of Geography and Physics etc.

To improve the quality of studies and education, in the congruence with the reforms of school educations, it is recommended to combine the work on a lesson with extracurricular work on a subject.

Extracurricular work provides students with the plan of development of their geographical interests, formation of professional orientation, expansion of general world view, development of cognitive independence. Still, one of the primary tasks of extracurricular work is the maximal attention to education of future citizens of country. The issue of maintenance of a subject determines the role of extracurricular work in the matter of education.

The feature of Geography as an educational subject consists of means of this subject while students get an integral idea about the world, in that we live, make sure of the necessity of cognition of geographical conformities to law, careful attitude to nature.

Efficiency of extracurricular work in Geography is high. Present quantitative indice testify that in schools with the well organized extracurricular work and scientifically-methodical level of teaching of Geography, the educational results of students in this subject are much higher. Wide scientific and educational work among schoolchildren and population contributes to the prestige of Geography, attracts attention to its educational possibilities, and awakes the interest in geographical science.

Considerable influence on the state of studies in Geography makes excursions and tourism important forms of geographical study of native land and collection of regional materials. Yet more considerable is the role of research methods in extracurricular work, especially in long-term systematic supervisions with the next treatment, reg-

istration and drawing on results of group activity and lessons.

Successful educational process is the consequence of realization of the following tasks: 1. Continuity of education process, intolerance to spontaneity in education. 2. Harmonic cooperation of universal and national educating principles that is specific to every nation.

3. Maintenance of the individual approach to education of children, paying attention to their age-related features. 4. Unity of requirements of teachers to the pupils, control of their behavior, humanistic attitude to them, and respect of their opinions and etc. 5. Education should be realized by teachers together with family, public and out-of-school establishments.

6. Encouragement of students in the participation in self-government, assistance in the development of their independence, independent actions, initiatives and etc. like that. 7. Engagement of students in the feasible participation in the socially valuable work.

#### References

1. Apraksyna O.A. Pozaklasna robota v shkoli.-K.: Osvita 2007. –130 s.
2. Barynova Y.Y. y dr. Vneurochnaia robota po heohrafyy.- M.: Prosveshchenye, 1988.-157s.
3. Borozdynov N.M. Heohrafycheskye kruzhky v shkole.- M.: Prosveshchenye, 1970.
4. Honcharenko S. I. Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk — K., 1997.
5. Kobernik S.H. ta in. Metodyka vykladania heohrafii v shkoli: Navchalno- metodychnyi posibnyk. - K.: Stafed - 2, 2000. 320s.
6. Kucher T. V. Экологическое образование учащихся в обучении географии. М.: Prosveshchenye, 1990. -127 s.
7. Reimers N.F. Pryrodopolzovanye: Slovar-spravochnyk. – M.: Misl, 1990. – 637s.
8. Semakyn N.K. Vneklassnaia robota po heohrafyy – M.: Prosveshchenye, 1979.-180s.

#### **Галина Ходан, Крістіна Мельничук. Позакласна робота на уроках географії.**

Проаналізовано важливість позакласної роботи на уроках географії, як складової навчально-виховної роботи школи. Висвітлені методи проведення позакласної роботи з географії.

**Ключові слова.** Географія, методи, позакласна робота, навчальний процес, позашкільна робота.

#### **Галина Ходан, Кристина Мельничук. Внеклассная работа на уроках географии.**

Проанализированы важность внеклассной работы на уроках географии, как составляющей учебно-воспитательной работы школы. Освещены методы проведения внеклассной работы по географии.

**Ключевые слова.** География, методы, внеклассная работа, учебный процесс, внешкольная работа.

УДК 911:502.51(477)

## МІСЦЕВІ РИСИ КЛІМАТУ СУЧАВСЬКОГО ПЛАТО ТА ЇХНЯ МІНЛИВІСТЬ

*Дарія Холявчук, Діна Лазурка**Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича*

Досліджено річний розподіл кліматичних характеристик передгірського транскордонного регіону Сучавського плато. Виявлено, що місцевий клімат формується внаслідок трансформації термічних та циркуляційних компонентів складнорозчленованої поверхні плато. Отримано часовий розподіл пересічних річних та місячних температур і опадів. Визначена їхня мінливість у різних часових відтинках. Проведене порівняння сучасних місцевокліматичних рис з кліматом кінця 19 ст. – поч. 20 ст. З'ясовано, що регіон вирізняється як однотипними пересічними характеристиками клімату, так і їхнім однотипним розподілом у часі.

**Ключові слова:** температури повітря, опади, мінливість клімату, Сучавське плато, Східні Карпати

**Вступ.** Пояснення кліматичних змін, як і функціонування кліматичних систем відображено у регіональних кліматичних моделях. Проте, як свідчать міжнародні дослідження, моделювання клімату фізико-географічних областей із складно побудованими поверхнями є найменш об'єктивним і потребує індивідуального місцевокліматичного аналізу [15]. На цьому тлі, передгір'я Східних Карпат залишається найменш вивченими природним регіоном Карпатської фізико-географічної країни. Проте, такі дослідження заслуговують особливої уваги, зважаючи на транскордонний масштаб. З огляду на відсутність стаціонарної мережі метеорологічного моніторингу, клімат південно-східного передгір'я в межах Чернівецької області ще менш висвітлений. Водночас, такий регіон, разом із румунською частиною передгір'я Східних Карпат, вирізняється прохолоднішими та інверсійними умовами порівняно із суміжними теплими і сухими височинами. Все вище зазначене свідчить про актуальність даного дослідження, спрямованого на визначення кліматичного місця плато у гірській фізико-географічній країні та мінливості місцевокліматичних властивостей транскордонного регіону.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Кліматичні описи Буковинських Карпат, і їхнього Передкарпаття зокрема, як частини Австро-Угорської імперії з'являються ще у 60-х рр. XIX ст. у результаті регулярних спостережень на 15 метеостанціях Українських Карпат [8]. Пізніше, на початку XX ст. виконаний детальний кліматичний опис Буковини за період 1882-1910 рр., де можна віднайти і опис клімату Буковинського Передгір'я на основі близько 20 пунктів метеорологічних спостере-

жень, 5 яких стосувались Сучавського плато [14]. У цій праці виявлено, що Сучавське плато – одна природна область із специфічними кліматичними рисами. Тому дані цього кліматичного дослідження використані нами для з'ясування столітньої мінливості основних кліматичних характеристик транскордонного передгірського регіону.

У другій половині XX ст. Передкарпаття, як фізико-географічна область із проявом бар'єрного ефекту Карпат, виступає об'єктом активних ландшафтознавчих і кліматологічних досліджень [4, 7, 9]. М. Рибіним складена схема фізико-географічного районування Карпат на рівні районів, де все ж між українською і румунською частиною досліджуваного регіону проведений штучний фізико-географічний кордон [7].

Про бар'єрні кліматичні властивості Передкарпаття, і Буковинського зокрема, що помітні у режимі зволоження і температурному режимі, йдеться у роботі П. Чернеги [10]. Визначенню орокліматогенних властивостей передгірських ландшафтів присвячені ряд праць О. Киналь [2, 3, 5]. Водночас, у цих працях вказується на труднощі у визначенні місцевокліматичних рис через відсутність постійної мережі стаціонарних спостережень, особливо у східній частині Буковинського Передкарпаття. Дослідження ж кліматичних особливостей румунської частини Сучавського плато базуються на довгих рядах однорідних метеоспостережень [11, 12, 13, 19], що дає можливість використати їх для генерування загальної кліматичної картини означеного простору. Окрім того, авторами у попередній роботі, як і в подібних дослідженнях Румунських Карпат і європейських гірських систем, не виявлено

чіткої столітньої та шестидесятилітньої тенденції у розподілі температур та опадів в регіоні, що спонукає до визначення мінливості місцевокліматичних рис [16, 17, 18, 20].

Відповідно, завдання дослідження полягають у: 1) з'ясуванні чинників місцевого кліматотворення; 2) визначенні особливостей ходу основних метеоелементів, 3) встановленні часових відмінностей температурних характеристик та ходу опадів, 4) ідентифікації місцевокліматичних рис.

**Виклад основного матеріалу.** *Орографічні риси індистилаюча поверхня.* Сучавське плато – передгірська частина фізико-географічних секторів Північнобуковинських і Південнобуковинсько-Молдавських Карпат, що є частиною Зовнішніх Карпат. До них належать Буковинські Карпати, Обчини Буковини, Молдавські гори і відповідна їм на сході смуга передгір'їв у вигляді Присучавської та Примолдавської височин. Ця частина Карпат має переважно середньогірний характер з пересіченими висотами 1200 – 1500 м. Лише масив Чахлеу (1904 м.) виділяється високогірним рельєфом [1].

Відповідно, передгір'явибудоване у Передкарпатському прогині, в якому добре розвинені обидві структурні зони: Зовнішня і Внутрішня. Безпосередньо біля гір вони набувають низькогірного і пасмово-горбистого вигляду з висотами до 450 – 650 м. По периферії переважають алювіальні рівнини, обширні котловини і структурні плато висотою до 300 – 400 м. Сучавське плато займає переважаючу частину цього передгір'я у Румунії. У межах України, і зокрема Чернівецької області, відроги Сучавського плато представлені у вигляді Тарашанського пасма або ж Буковинського підгір'я [6, 7]. Пасмо розташоване на південь від м. Чернівці і на південний захід від Герцаївського горбогір'я у прикордонні з Румунією. Тарашанське пасмо – горбиста височина з максимальними абсолютними висотами до 450 м. Вона є продовженням Чернівецької височини, тому Тарашанський вододільний, котловинно-пасмовий лісочуний природний район за багатьма ландшафтними рисами нагадує сусідній Чернівецький [2]. Для цієї території властиві пасмово-хвилястий рельєф і лісочуний ландшафт.

*Циркуляційні особливості.* Область розташована на верхніх терасах р. Сірет, що утворює міждержавний природний коридор між Молдавськими Карпатами і Молдавським пла-

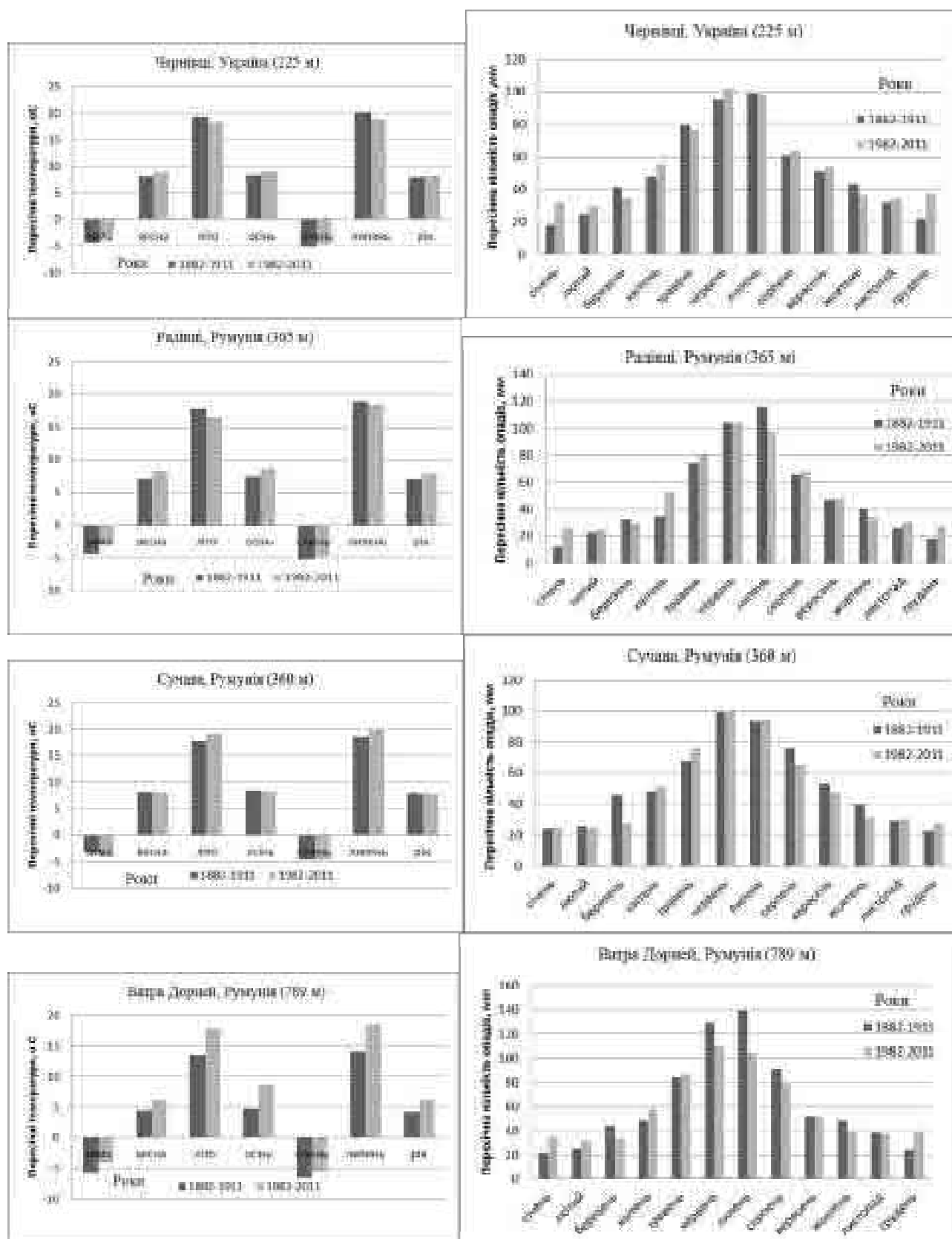
то. Добре виражений розвиток терас і схилових поверхонь додає регіону депресійних кліматичних рис і виступає підставою для виокремлення регіону у транскордонний місцевокліматичний регіон.

Високі тераси та вододіл сприяють стабілізації повітряних мас над регіоном у холодний період року і у нічні частини доби, і, як результат, формування зони затишшя [13]. Горбисто-височинні поверхні лівобережної частини долини р. Сірет є розчленованішими і вищими, що надає цьому коридору рис аеродинамічної труби, подібно до долини р. Прут у Новоселицькій улоговині. Такий аеродинамічний ефект є виразним за умов, коли атмосферні циркуляційні потоки спрямовані з півночі на південь із модифікацією на північний захід в українській частині. Водночас, орографічна роза, витягнута з північного заходу на південний схід у долинах Сучавського плато, що характерна і для м. Чернівці, вище 350 м є не вираженою [13]. Натомість, переважаючою стає північна складова приземної атмосферної циркуляції.

Блокування холодних північних-східних і східних мас у холодний період над плато, особливо при стійких антициклональних погодах, призводить до стійких умов підвищеного зволоження із морозними і туманними днями. За таких умов, порівняно з передгірськими пасмами, низькогір'яє теплішими і сонячнішими [19].

*Термічний режим.* Означені вище місцеві чинники кліматотворення на тлі зонального радіаційного чинника, відображені у особливостях розподілу температурних характеристик. Радіаційний і регіональний циркуляційний чинники є визначальними у розподілі пересічних річних і місячних температур повітря. Географічний розподіл середніх річних значень температури повітря є відносно впорядкованим з тенденцією до однорідності на переважаючій частині плато. Найвищі температури, які перевищують +8,4 °С, є широтнообрунтовними і характерними для південно-східного краю плато, а найнижчі – близько +7 °С – на північному заході – широкій Радівецькій котловині (Рис. 1).

Підвищення пересічної річної температури повітря відбувається із заходу на схід (від +7,5 °С – у Сучаві до 8,8 °С у – Ботошанах) та з півночі на південь північ (від +7,1 °С у



*Рис. 1. Річний режим опадів і температур на обраних станціях Сучавського плато і суміжних територій*

Радівцяхдо  $+8,4^{\circ}\text{C}$  у Романі). Для порівняння – у сусідніх західних низькогірних регіонах (Східні Карпати) пересічна річна температура на  $2^{\circ}\text{C}$  нижча, а у Молдавському плато на  $0,5-1,0^{\circ}\text{C}$  вище, ( $+8,4^{\circ}\text{C}$  – Дорохой і  $+8,9^{\circ}\text{C}$  – Ботошані). Пересічні річні температури в Сучавському плато зменшувалися до  $+5,7^{\circ}\text{C}$  у Сучаві в 1956 році і збільшувалися до  $+10,3^{\circ}\text{C}$  в Романі у 2000 році [12].

Відмінності у ході температур повітря північного заходу і південного сходу Сучавського плато – суттєві і пояснюються переважно широтними й висотними закономірностями, хоча у ході місячних температур, особливо перехідних метеорологічних сезонів, виявлений вплив гірської споруди Східних Карпат. Майже у всіх випадках у межах Сучавського плато пересічні річні температури занижені в Радівцях, що пов'язано із депресійним впливом рельєфу. Водночас, на тлі низькогірних схилів і долин, така котловина, як і долина р. Сучави, є теплішою, особливо у теплий період року (Див. Рис. 1). Тобто, місцевокліматичні риси плато можна виявити, аналізуючи режим температур упродовж року. Зокрема, дані метеостанцій Сучавського плато і навіть прилеглих територій Буковинського Передгір'я (Чернівці) і Молдавського плато (Ботошани) свідчать про однотипний хід температур повітря упродовж року із максимальною різницею в  $1^{\circ}\text{C}$ , що відмінний від низькогір'їв (Див. Рис. 1). Пересічні температури січня у Сучавському плато коливаються від  $-5,2^{\circ}\text{C}$  у Радівцях до  $-4,2^{\circ}\text{C}$  – у Фальтичанах [11].

Найвиразніше про місцевокліматичні особливості свідчать екстремальні температури. Абсолютні максимальні місячні температури повітря в плато Сучава, формуються як під дією антициклону (особливо в теплу пору), такі в циклонічній системі (особливо в холодні місяці). Абсолютний максимум  $+38,8^{\circ}\text{C}$  в Сучавському плато був зафіксований 20 липня 1960 року. Абсолютні мінімальні температури повітря переважно є наслідком дійсних антициклонів. Абсолютний мінімум за всю історію спостережень досягнув  $-34,2^{\circ}\text{C}$  і був зафіксований 28 грудня 1996 року в Радівцях [12]. Це свідчить про те, що найбільш виражені теплові інверсії в Сучавському плато зустрічаються в долині Сірету і в западині Радівці, хоча можуть зустрічатися у високих областях плато, що є долинними відносно до низькогір'я. Теплові інверсії є місцевокліматичним феноменом Сучавському плато, що виражені і

в українській частині плато. Абсолютні інверсії є найчастішими у зимовий сезон, а відносні – восени.

*Режим зволоження.* Пересічна річна кількість атмосферних опадів у Сучавському плато складає  $593,4$  мм, що загалом відповідає показниками помірно-континентального клімату або ж помірно-холодного із рівномірним розподілом опадів упродовж року (Dfb за класифікацією Кеппена). У просторовому розподілі опадів знову ж таки простежуються регіональні циркуляційні риси, пов'язані із інтенсивністю північно-західних атлантичних повітряних мас.

Вище уже згадувалося, що регіональні циркуляційні риси модифікуються чергуванням широких платоподібних поверхонь та долинних коридорів. Тому можна спостерігати значні територіальні відмінності у розподілі опадів у Сучавському плато – від  $475$  мм за рік у Міховенідо  $767$  мм за рік – у Сучевіца – на північному заході регіону. Тобто, атмосферні опади зменшуються із заходу на схід через зниження висоти у цьому напрямку або ж через частіше вторгнення застою над плато ще відносно вологих повітряних мас у західній частині. Після цього, такі повітряні маси переважно атлантичного походження, рухаючись на схід поступово перетворюються в аридні повітряні маси, що може призводити до екстремально засушливих або зливових подій на півдні плато.

У вище описаних синоптичних ситуаціях додається і відкритість рельєфу на сході і південному сході, що сприяє швидкому проникненню континентальних повітряних мас, які часто приходять сухими або з невеликими кількостями опадів. Відповідно, можна виокремити пункти з великою річною кількістю опадів (Сучевіца –  $767$  мм) та ареали з невеликою кількістю опадів (Міховани –  $475$  мм). Окрім того, такі контрасти підсилюються висотним чинником, який є особливо значимим у поясі передгір'я і низькогір'я до висоти  $1000$  м, де відбувається загострення і реалізація атмосферних фронтів. Проте, такі особливості найпомітніші у теплий період року і свідчать про сезонні і риси місцевого клімату.

Зокрема, для регіону притаманний ступінчастий розподіл опадів упродовж року із максимумом у червні-липні та поступовим зниженням упродовж осені і наступним зростанням із середини метеорологічної весни (Див. Рис. 1). Річні гістограми опадів є згладжені-

шими порівняно із гістограмами, характерними для низькогірних метеостанцій, хоча у відносних западинах регіону, наприклад Радівецькій, можуть мати схожі, як і у гірських долинах, піки внутрімасових опадів у липні (Див. Рис. 1). Виявлено також, що річний режим опадів в регіоні є подібним до ходу у Чернівцях, що підтверджує схожість передгірського клімату Східних Карпат із проявом континентальних рис, що стають виразнішими при розгляді міжрічної та десятирічної кліматичної мінливості.

*Кліматична мінливість.* Клімат плато є специфічним не лише у розподілі пересічних кліматичних характеристик, але й у короткочасовій динаміці, що об'єктивніше свідчить про місцевокліматичні особливості природного регіону. Попередні дослідження авторів вказують на відмінні прояви кліматичної мінливості у передгірських та височинних регіонах, де виразні тенденції присутні лише у тридцятирічному циклі ходу температур повітря [17]. Відповідно, на всіх станціях Сучавського плато теплова тенденція упродовж 1982-2011 рр. має додатній характер, підтверджуючи загальну тенденцію потепління помірно-континентального клімату.

Пересічні місячні відхилення температур нижчим теплий період року, коли атмосферна циркуляція слабкіша. У холодну пору року, коли циркуляція повітряних мас є динамічнішою, сприяючи активній адвекції, пересічні місячні відхилення є більшими. Таку особливість підтверджують і дані за попереднє століття, коли температури зимових місяців були нижчими (Див. Рис. 1). Проте, виявлено, що у центрі плато (на прикладі м. Сучава) відмінності у ході місячних температур на зламі двох століть, на відміну від гірсько-долинних місцевостей, є не суттєвими.

Хоча у столітньому, кількадесятилітньому розподілі опадів спостерігається зниження опадів, вони є статистично не значимими. Зокрема, у 100-літньому циклі вказують на зниження опадів на 20 мм у рік, у 50-літньому – на несуттєве зниження лише у зимовий і весняний періоди року і відсутність будь-яких тенденцій у десятирічному циклі [16, 17, 12]. Порівнюючи із попереднім століттям, також не виявлено суттєвих відмінностей у річному ході опадів, хоча дещо сухішими стали березень і жовтень, а вологішими – зимовими місяці. Загалом, гістограми двох часових відтинків (1882-1911 і 1982-2011 рр.) свідчать про те,

що клімат Сучавського плато вирізняється з-поміж прилеглих гірських і височинних регіонів однотипною динамікою кліматичних елементів.

**Висновки.** Клімат Сучавського плато відображає результат поєднання впливу субмеридіально витягнутої орографічної споруди Східних Карпат, переважаючої регіональної північно-західної атмосферної циркуляції та мозаїки платоподібних, котловинних і долинних форм рельєфу. Наслідки місцевих проявів цих чинників відображені у теплових інверсіях, сезонності розподілу екстремумів опадів і температур. Річний хід температур і опадів є однотипним для всього регіону і відрізняється від суміжних низькогірних та рівнинних височинних регіонів. Різничасові зміни клімату також є специфічними для плато. Найвиразнішим є зростання температур повітря упродовж останніх тридцяти років. Решта змін є статично незначимими. Часовий розподіл місячних сум опадів у регіоні є наймінливішим. З'ясовано, що характер мінливості і розподілу опадів упродовж року є практично незмінним за останні два століття. Виявлені місцевокліматичні особливості плато як інверсійного регіону вказують на потребу у щільній мережі метеорологічного моніторингу та короткотривалих мікрокліматичних польових спостереженнях у різних формах рельєфу.

#### Список літератури.

1. Бриндуш К. Тазлеуське Передкарпаття. Геоморфологічне дослідження / К. Бриндуш. – К.: Видавничий Дім «КМ Академія», 1998. – 135 с.
2. Киналь О. Гідрокліматичні особливості зволоження територій. / Киналь О., Крогулець Е. – Кам'янець-Подільський: ПП Мошинський В.С., 2009. – 108 с.
3. Киналь О.В. Мезокліматичні властивості ландшафтів Українських Карпат / Киналь О. // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. – Серия «География». – Том 21 (60). – 2008. – № 3. – С. 176-187.
4. Кожуріна М.С. Вивчення несприятливих природних явищ у Буковинських Карпатах. / Кожуріна М.С., Раковська Е.М., Рибін М.М., Токмаков О.І. // Фізична географія та геоморфологія. – К.: Вид-во Київського університету, 1970. Вип. 1.
5. Моргоч О.В. Гірські ландшафти та їх мезокліматичні властивості (на прикладі Укра-

- їнських Карпат): Автореф. дис... канд. геогр. наук. 11.00.01 / О.В. Моргоч, НАН України. Ін-т географії. – К., 2001. – 19 с.
6. Природа Українських Карпат /За ред. проф. К.І. Геренчука. – Львів: Вид-во Львів, ун-ту, 1968.– 265 с.
  7. Рибін М. М. Фізико-географічні райони Карпат / М. М. Рибін. Чернівці: ЧДУ, 1973. – 56 с.
  8. Сергеева Т.М. Невідомі Чернівці: нариси з історії метеорології та сейсмології / Т. М. Сергеева. – Чернівці, 2015. – 120 с.
  9. Токмаков А.И. Осадки в Украинских Карпатах / А. И. Токмаков. – Черновцы: 1974. – 67 с.
  10. Чернега П. І. Передгірні комплекси як особливий клас ландшафтів. /Чернега Петро //Вісник Львів. ун-ту. – Серія географічна. – 2004. – Вип. 31. – С. 230–234
  11. Apostol L., 2000. Precipitații atmosferice din Subcarpații Moldovei. Editura Universității “Ștefan cel Mare”, Suceava.
  12. Apostol L., 2004. Clima Subcarpatilor Moldovei. Editura Universitatii Suceava.
  13. Apostol L., Sfica L., 2011. Influence of the Siret River corridor on wind conditions. Prace I Studia Geograficzne, T. 47, 483–491.
  14. Conrad V. Klimatographieder Bukowina. Wien.: Gerold.- 1917. 42 p.
  15. Kovats, et al., 2014: Europe. In: Climate Change 2014: Impacts, Adaptation, and Vulnerability. Part B: Regional Aspects. Contribution of Working Group II to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change [Barros, V.R., C.B. Field, D.J. Dokken, M.D. Mastrandrea, K.J. Mach, T.E. Bilir, M. Chatterjee, K.L. Ebi, Y.O. Estrada, R.C. Genova, B. Girma, E.S. Kissel, A.N. Levy, S. MacCracken, P.R. Mastrandrea, and L.L. White (eds.)]. Cambridge University Press, Cambridge, United Kingdom and New York, NY, USA, pp. 1267-1326
  16. Kholiavchuk D., Cebulska, M., 2016. Variability of the highest monthly precipitation in the area of Ukrainian and Polish Carpathian Mountains in the years 1984-2013. Future of the Carpathians: Smart, Sustainable, Inclusive. Conference abstracts. Forum Carpathicum 2016, September 28 – 30, 2016, Bucharest, Romania. pp. 99-100
  17. Kynal O., Kholiavchuk D., 2016. Climate variability in the mountain river valleys of the Ukrainian Carpathians. Quatern Int 415: 154–163. <https://doi.org/10.1016/j.quaint.2015.12.053>
  18. Micu D. M., Dumitrescu A., Cheval S, Birsan M. V., 2014. Climate of the Romanian Carpathians. Variability and trends. Springer Verlag. ISBN: 978-3-319-02885-9.
  19. Piticar A., Ristoiu D., 2013. Spatial distribution and temporal variability of precipitation in Northeastern Romania. Riscuri Și Catastrofe, NR. XII, 13(2), 35-46.
  20. Spinoniet al., 2014. Climate of the Carpathian Region in the period 1961–2010: climatologies and trends of 10 variables. Int. J. Climatol. doi: 10.1002/joc.4059

## References

1. Bryndush K. Tazleuske Peredkarpattia. Neomorfolohichnedoslidzhennia / K. Bryndush. – K.: Vydavnychi Dim «KM Akademia», 1998iu. – 135 s.
2. Kynal O. Hidroklimatychniosoblyvostizvolozhenniaterytorii. / Kynal O., Krohulets E. – Kamianets-Podilskyi: PPMoshynskyi V.S., 2009. – 108 s.
3. Kynal O.V. MezoklimatychnivlastyvoilandshaftivUkrainskykhKarpatah / Kynal O. // UchenyiezapyskyTavrycheskohonatsyonalnohounyversytetaym. V.Y. Vernadskoho. – Seryia «Heohrafiya». – Tom 21 (60). – 2008. – № 3. – S. 176-187.
4. Kozhurina M.S. Vyvchennianespryatlyvykhprirodnykhyavysheh u BukovynskykhKarpatakh. / Kozhurina M.S., Rakovska E.M., Rybin M.M., Tokmakov O.I. // Fizychnaheohrafiia ta heomorfolohiia. – K.: VydvoKyivskohouniversitytetu, 1970. Vyp. 1.
5. Morhoch O.V. Hirskiilandshafty ta yikhmezoklimatychnivlastyvoisti (naprykladUkrainskykhKarpatah): Avtoref. dys... kand. heohr. nauk. 11.00.01 / O.V. Morhoch, NAN Ukrainy. In-t heohrafi. – K., 2001. – 19 s.
6. PryrodaUkrainskykhKarpatah / Za red.prof. K.I. Herenchuka. – Lviv: Vyd-voLviv, un-tu, 1968.– 265 s.
7. Rybin M. M. Fyzyko-heohrafichni raiony Karpatah. Chernivtsi: ChDU, 1973. – 56 s.
8. Sierhieieva T.M. NevidomiChernivtsi: narysy z istoriimeteorolohii ta seismolohii / T. M. Sierhieieva. – Chernivtsi, 2015. – 120 s.
9. Tokmakov A.Y. Osadki v UkrainiskikhKarpatakh / A. Y. Tokmakov. – Chernovtsy: 1974. – 67 s.
10. Cherneha P. I. Peredhirkompleksy yak osoblyvyiklaslandshaftiv. / Cherneha Petro // VisnykLviv. un-tu. – Seriaheohrafichna. – 2004. – Vyp. 31. – С. 230–234

11. Apostol L., 2000. Precipitațiile atmosferice din Subcarpații Moldovei. Editura Universității “Ștefan cel Mare”, Suceava.
12. Apostol L., 2004. Clima Subcarpatilor-Moldovei. Editura Universității Suceava.
13. Apostol L., Sfica L., 2011. Influence of the Siret River corridor on wind conditions. Prace I Studia Geograficzne, T. 47, 483–491.
14. Conrad V. Klimatographie der Bukowina. Wien.: Gerold.- 1917. 42 p.
15. Kovats, et al., 2014: Europe. In: Climate Change 2014: Impacts, Adaptation, and Vulnerability. Part B: Regional Aspects. Contribution of Working Group II to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change [Barros, V.R., C.B. Field, D.J. Dokken, M.D. Mastrandrea, K.J. Mach, T.E. Bilir, M. Chatterjee, K.L. Ebi, Y.O. Estrada, R.C. Genova, B. Girma, E.S. Kissel, A.N. Levy, S. MacCracken, P.R. Mastrandrea, and L.L. White (eds.)]. Cambridge University Press, Cambridge, United Kingdom and New York, NY, USA, pp. 1267-1326
16. Kholiavchuk D., Cebulska, M., 2016. Variability of the highest monthly precipitation in the area of Ukrainian and Polish Carpathian Mountains in the years 1984–2013. Future of the Carpathians: Smart, Sustainable, Inclusive. Conference abstracts. Forum Carpaticum 2016, September 28 – 30, 2016, Bucharest, Romania. pp. 99-100
17. Kynal O., Kholiavchuk D., 2016. Climate variability in the mountain river valleys of the Ukrainian Carpathians. Quatern Int 415: 154–163. <https://doi.org/10.1016/j.quaint.2015.12.053>
18. Micu D. M., Dumitrescu A., Cheval S., Birsan M. V., 2014. Climate of the Romanian Carpathians. Variability and trends. Springer Verlag. ISBN: 978-3-319-02885-9.
19. Piticar A., Ristoiu D., 2013. Spatial distribution and temporal variability of precipitation in Northeastern Romania. Riscuri Și Catastrofe, NR. XII, 13(2), 35-46.
20. Spinoni et al., 2014. Climate of the Carpathian Region in the period 1961–2010: climatologies and trends of 10 variables. Int. J. Climatol. doi: 10.1002/joc.4059

**Дарія Холявчук, Дина Лазурка. Местные черты климата Сучавского плато и их изменчивость**

Исследовано годовое распределение климатических характеристик предгорного пограничного региона Сучавского плато. Выявлено, что местный климат формируется в результате трансформации термических и циркуляционных компонентов сложно расчлененных поверхностей плато. Получено временное распределение средних годовых и месячных температур воздуха и осадков. Определена их изменчивость в разных временных промежутках. Произведено сравнение современных местных климатических черт с климатом конца 19 в. – нач. 20 в. Регион выделяется как однотипными средними характеристиками климата, так и их однотипным распределением во времени.

**Ключевые слова:** температура воздуха, атмосферные осадки, изменчивость климата, Сучавское плато, Восточные Карпаты

**Dariia Kholiavchuk, Dina Lazurka. Local features of climate of Suceava Plato and its variability**

Climate of Suceava Plato is a result of combination of influence regional and local climate factors. It is formed by the dominant influence of submeridionally stretched structure of Eastern Carpathians, prevailing regional north-western atmospheric circulation, and the mosaics of convex, concave and valley relief forms. Local manifestations of geographic controls are reflected in thermal inversions, seasonality of extreme temperature and precipitation distribution. Thermal inversions are observed in both the Romanian and Ukrainian part of Plato and are the most developed in the cold period of year. They are the most apparent in the Siret River Valley and Radau lowland and are reflected in the diurnal and monthly temperature extremes.

The annual distribution of monthly temperatures and precipitation is specific for the whole region and differs from the neighbouring areas of low mountains of Eastern Carpathians and uplands of Moldavian Plato. Climate changes of different time scales are also specific for the region. The increase of average annual air temperatures is the most apparent in the last thirty years in the region. Other changes in the temperature and precipitation distribution are insignificant.

Temporal distribution of monthly sums of precipitation is the most variable. Insignificant decrease of annual precipitation is detected in the centennial context, insignificant decrease of precipitation in winter and spring – in a 50-year time period and absence of any trends – in a decade scale. The variability and the annual distribu-

tion type of precipitation are found to be homogeneous in the last two centuries. The changes of annual sums of precipitation in two time spans (1882-1911 and 1982-2011) are similar, though March and October are found to be dryer and winter months – more humid in the last time period. Local climate features of Suceava Plateau as the climate with the strong inversions point to the need of the dense network of transboundary meteorological monitoring and short-term microclimatic field surveys in different types of landforms.

**Key words:** air temperature, precipitation, climate variability, Suceava Plateau, Eastern Carpathians

УДК 556.537:551.435.13(477.85)

**ГОРИЗОНТАЛЬНІ ПЕРЕФОРМУВАННЯ РУСЛА РІКИ ПРУТ НА  
ВІДРІЗКУ С.ТАТАРІВ – СМТ.ДЕЛЯТИН***Людмила Костенюк, Василь Косован**Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича*

Виділено та описано ОДд гірської частини основного стовбура р.Прут від с.Кремінци (Татарів) до смт.Делятин. На основі співставлення карт за різний період (1948 – 2016), проаналізовано горизонтальні переформування русла Прута за досліджуваний період.

**Ключові слова:** Однорідні ділянки днищ долин (ОДд), однорідні ділянки русел та заплав (ОДРЗ), горизонтальні деформації, максимальні темпи горизонтальних деформацій.

**Вступ.** Горизонтальні деформації в залежності від умов руслоформування бувають направлені та періодичні. Направленість горизонтальних деформацій полягає в плановому зміщенні русла в одному напрямку на протязі тривалого періоду часу. Такий вид деформацій проходить на значних ділянках ріки, і частіше проявляється в місці обмежувачого впливу на русла одного з корінних берегів. Періодичні горизонтальні деформації показують тимчасові зміни у формі русла і залежать від розвитку макроформ русла чи проходження руслоформуєчих паводків. Прикладом періодичних горизонтальних деформацій є постійний розвиток та спрямлення вільних звивин, перемінний розвиток рукавів у розгалуженому руслі, тощо (Chalov, 2008).

Даний вид деформацій залежить від гідравлічної структури потоку, місцевих змін його сили та транспортуєчої здатності, з ним пов'язане утворення меандруючих, розгалужених та відносно прямолінійних русел. Визначені типи русла передбачають певні стандартні схеми планових деформацій. Горизонтальні деформації загального характеру проявляються на значних відрізках русла ріки, а в межах окремих макроформ такі деформації є місцевими.

Швидкість горизонтальних деформацій визначається насамперед водністю ріки та стійкістю її русла на даній ділянці. Лишень в умовах обмеженого розвитку руслових деформацій швидкість розвитку врізаних форм русла майже не помітна і морфологічний ефект горизонтальних деформацій проявляється тільки в геологічному масштабі часу.

Отже, для гірських і напівгірських русел річок прояв горизонтальних деформацій прямо залежить від літології, тектоніки та типу гірських порід з одного боку та гідрологічного режиму річок, стоку наносів, особливостей

розвитку ерозійних та денудаційних процесів на водозборі з іншого боку. Тому розвиток горизонтальних деформацій в конкретних природних умовах, що відрізняються визначеним поєднанням тих чи інших природних факторів, супроводжується виникненням притаманного для них набору руслових форм різних порядків, а також специфікою їх розвитку на конкретних річках (Чалов, 2008).

Переформування русла, що проходить в результаті горизонтальних деформацій, супроводжуються локальними проявами вертикальних деформацій, які спричинені місцевими трансформаціями питомої енергії в поперечному перерізі потоку (Chalov, 2008).

**Аналіз попередніх досліджень.** Сучасний етап досліджень руслових процесів на річках України, та Українських Карпат зокрема, в основному пов'язаний із розробками науковців Київського національного університету імені Тараса Шевченка (О.Г. Ободовський, Є.С. Цайтц, В.В. Онищук, О.С. Коноваленко, З.В. Розлач), Львівського національного університету імені Івана Франка (І.П. Ковальчук) та Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (Ю.С. Ющенко, В.Г. Смирнова, В.Г. Явкін, М.В. Цепенда, А.О. Кирилюк, О.В. Паланичко); дослідниками таких установ як Інститут гідротехніки та меліорації УААН, Інститут гідромеханіки АН України, Український науково-дослідний гідрометеорологічний інститут, та ін.

Новий напрям геогідроморфологічного аналізу територіальних структур днищ долин річок пов'язаний із розробками молодих науковців кафедри гідроекології, водопостачання та водовідведення під керівництвом Ю.С. Юшенка (Кирилюк А.О., Паланичко О.В., Пасічник М.Д.).

**Завданням** нашого дослідження є

виділення, опис та детальний аналіз горизонтальних переформувань русла Прута на відрізьку гірської частини його основного стовбура, від с.Кремениці (Татарів) до смт.Делятин.

**Виклад основного матеріалу.** Для характеристики руслових деформацій річки Прут, на ділянці від с.Татарів до м.Делятин ми використали дві методичні градації: координатну систему Гауса Крюге відповідно до масштабу карти 1:25000 та геоморфологічний поділ на ОДд та ОДРЗ запропоновану Ю.С.Ющенком, А.О.Кирилюком та Л.В.Костенюк в роботах (Yshenko, 2005; Kurulyuk, 2008; Kostenyuk, 2012). Це дозволило нам проаналізувати динаміку руслових процесів за період з 1948 по 2016 роки. В першому випадку нами використано накладання русла р.Прут за даними 3-х періодів (1978р. карта 1:100 000, 1948р. карта 1:25 000, та космознімки датовані 2016 роком) в системі ArcGIS 9.3 з урахуванням координатної сітки, що дозволило з досить високою точністю прослідкувати планові руслові деформації (зміщення русла протягом досліджуваного періоду).

Отже, співставлення цих двох градацій дозволяє більш комплексно описати зміни русла в межах досліджуваного періоду і навіть робити деякі прогнози на майбутнє.

Першою ОДд, визначеною за методикою

Ю.С.Ющенка для р.Прут по основному стовбуру, що гідрографічно починається з місця впадіння р.Пихи і є **Яблуницька**. Дана ділянка відповідає відносно прямолінійному типу русла з вимушеними та адаптованими звивинами, в межах досить широкого днища долини, як алювіальної улоговини сформованої в результаті впадіння відносно великих приток р.Прут (р.Пихи і р.Прутець Яблуницький). В межах даної ОДд сформована одна відповідна **Яблуницька** ОДРЗ, межі ОДРЗ значно вужчі за ОДд. Розширення спостерігається тільки в районі впадіння р.Прутець Яблуницький. Дане розширення означає про можливу активізацію планових руслових деформацій проте вони носять тимчасовий характер як зона затоплення або формування тимчасових руслових відгалужень в період паводків та під час весняного водопілля. Прослідковуючи динаміку між картою 1:25 000 1948 року та космознімком 2016 року ми можемо відзначити значну стабільність русла за цей період, а також підтвердити, що названі нами вище адаптовані та вимушені звивини мають врізаний характер і є стабільними відносно тривалий період часу. Описана нами **Яблуницька** ділянка відповідає квадратам У5-Т5-Т4-С4-С3(рис.1).

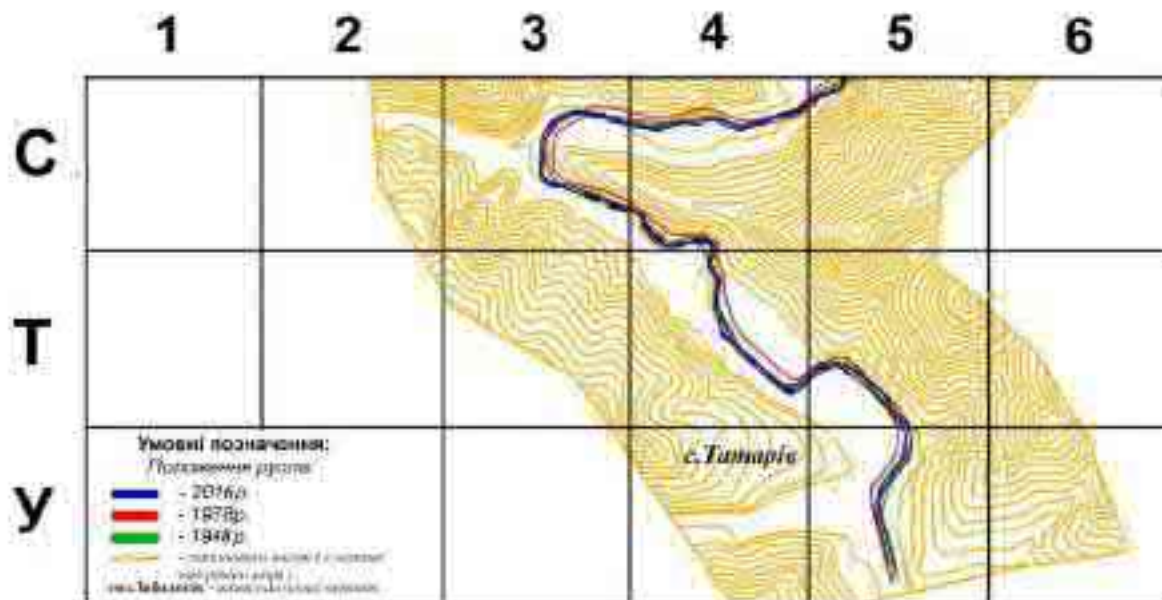


Рис.1 Суміщені положення русла р.Прут - с.Кремениці (Татарів).

Основні характеристики ділянки: максимальна ширина днища 900 м, середні ширини русла становлять 80-100 м, русло адаптоване, по черзі прилягає то до одного то до другого

корінного берега, що свідчить про переважання врізаного, поріжно-водоспадного типу русла на цій ділянці.

Наступна ОДд **Женецька** відповідає ділянці

падіння р.Женець до початку с.Микуличин, і характеризується відносно невеликою шириною днища долини, прямолінійним типом русла, швидше за все поріжно-водоспадного типу, з переважаючим приляганням то до одного корінного берега то до іншого. Дана ОДд включає 3 ОДРЗ (які виділені на основі геоморфологічного аналізу).

Ця ділянка ОДд, так само як попередня характеризується відносною стабільністю та невеликими плановими деформаціями в межах 10-30 м вправо чи вліво, що є природним для прямолінійного типу русла в межах відносно широкого днища долини. Описана нами ділянка в межах С3-С4- Р5-С5 (Рис.2.)

Таблиця 1

**Максимальні горизонтальні деформації р.Прут - с.Кременці (Татарів)**

Точки визначення горизонтальних деформацій	Період переформувань русла	Напрямок деформацій зміщення	Максимальна величина зміщень на місцевості, м	Темпи максимальних деформацій, за даний період м/р
У-5	1948-2016	л	60	0,96
Т-5	1948-2016	л	48	0,77
Т-4	1948-2016	п	57	0,91
С-4	1948-2016	п	50	0,8
С-3	1948-2016	п	30	0,48

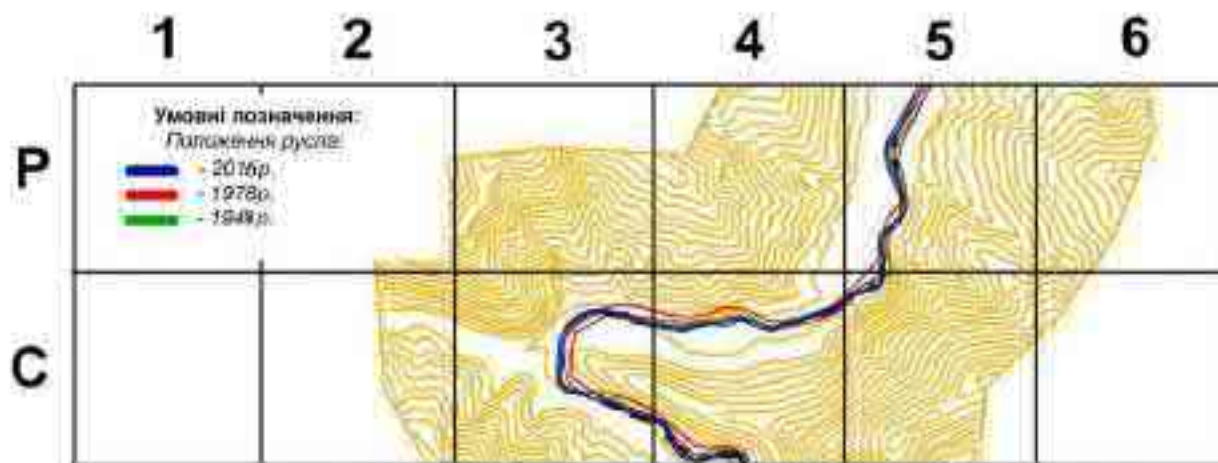


Рис 2. Суміщені положення русла р.Прут на ділянці впадіння р.Женець

Таблиця 2

**Максимальні горизонтальні деформації р.Прут на ділянці впадіння р.Женець**

Точки визначення горизонтальних деформацій	Період переформувань русла	Напрямок деформацій зміщення	Максимальна величина зміщень на місцевості, м	Темпи максимальних деформацій, за даний період м/р
С-3	1948-2016	п	30	0,48
С-4	1948-2016	п	50	0,8
С-5	1948-2016	п	52	0,83
Р-5	1948-2016	л	66	1,06

**Микуличинська** ОДд, на відміну від двох попередніх, характеризується складнішими переформуваннями, оскільки припадає на улоговинне розширення днища долини поблизу впадіння р.Прутєць Чемиговський (Рис.3.).

В даній улоговині розміщена основна частина с.Микуличин, русло характеризується чергуванням прямолінійних та звивистих діля-

нок, а також розгалуженнями та зміною поріжно-водоспадного типу на алювіальне. Спостерігаються також чималі переформування за досліджуваний період, утворення осередків та островів, а також планові зміщення від корінного правого берега вліво, через розмив низької заплави. Максимальні планові деформації сягають близько 300 метрів, а середні

деформації відповідають зміщенню русла на 100-150 метрів. За досліджуваний період в межах квадратів П5, ТА, О5 спостерігається зміна типу русла з розгалуженого (дворукавного) на прямолінійне осередкового типу. Описані вище планові деформації в основному пов'язані з відносно вільними умовами русло

формування (до 2000 м), завдяки улоговині, та наявністю заплави і навіть часткових уривків терас. А також, в результаті надходження додаткових мас наносів від притоки р.Прутець Чемигівський. Дана ділянка відповідає квадратам П5-О5-О4-Н4 (таблиця 3).

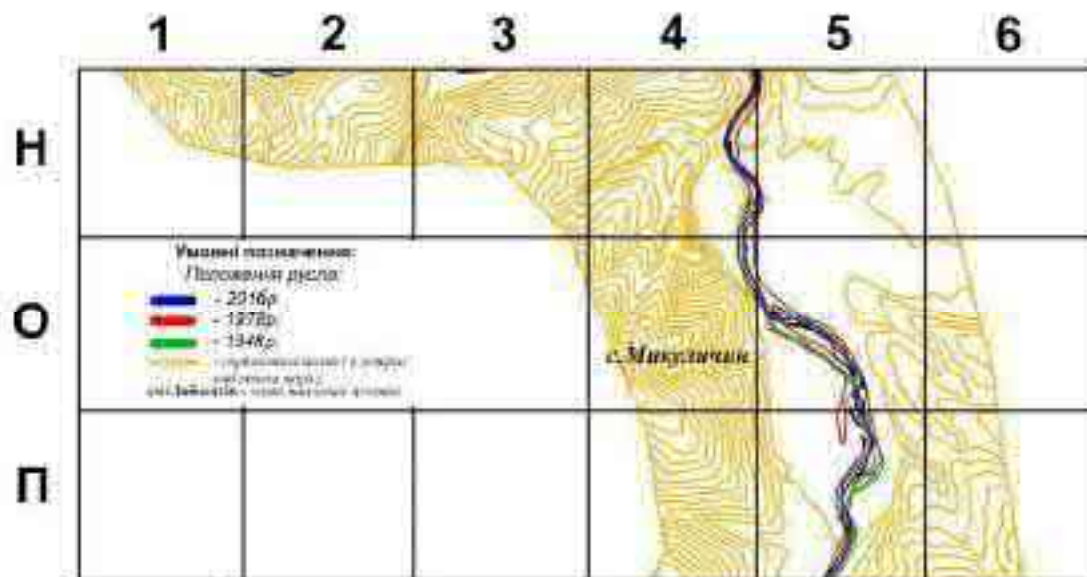


Рис.3. Суміщені положення русла р.- с.Микуличин

Таблиця 3.

**Максимальні горизонтальні деформації р.Прут - с.Микуличин**

Точки визначення горизонтальних деформацій	Період переформування русла	Напрямок деформації зміщення	Максимальна величина зміщень на місцевості, м	Темпи максимальних деформацій, за даний період м/р
П-5	1948-2016	л	250	4
О-5	1948-2016	л	142	2,2
О-4	1948-2016	п	50	0,8
Н-4	1948-2016	п	142	2,2

Наступна, досить довга **Ямненська** ОДд, (Рис.4) кардинально відрізняється від попередньої різким звуженням днища долини 200-400 метрів та значним впливом геологічних умов на цьому відрізку русла.

Вона характеризується улоговинним типом та виходом гірських порід, в результаті значного впливу відрогів гірських хребтів Скибових Горган. Вона поділена на 3 ОДРЗ, які відрізняються між собою поділом русла на ділянки відносно прямолінійні та з адаптованими звивинами, що відповідають квадратам Н4-М4-М3-М2-М1.

Наступна, **Яремчанська** ділянка є останньою для гірського русла р.Прут (рис 5). Вона

досить протяжна і починається від впадіння р.Жонка до м.Делятин. Дана ділянка характеризується розширенням днища долини, у порівнянні з попередньою, до 1500-1600 метрів та почерговим приляганням русла то до одного корінного берега то до іншого. Вона включає в себе 2 ОДРЗ.

Русло р.Прут на цій ділянці більш алювіальне, і характеризується певними змінами що і спостерігаємо на співставленні карт та космознімків. Вцілому можна простежити направлене зміщення русла до лівого берега на 90-100 метрів. Ця ділянка відповідає квадратам М2-Л2-К2-Й2-Й3-І3-І3.

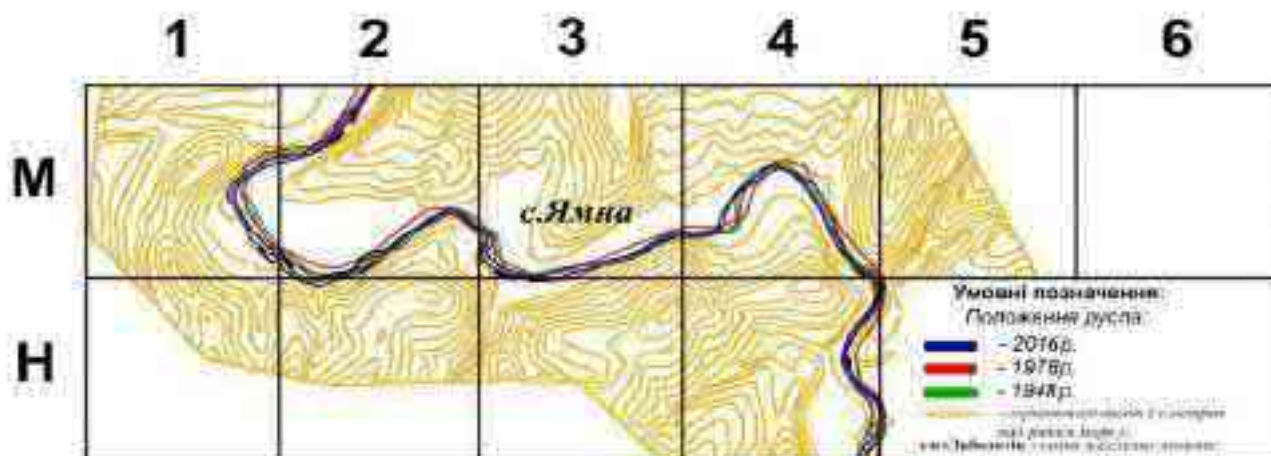


Рис. 4 Суміщені положення русла р.Прут - с.Ямна

Таблиця 4

**Максимальні горизонтальні деформації р.Прут - с.Ямна**

Точки визначення горизонтальних деформацій	Період переформувань русла	Напрямок деформацій зміщення	Максимальна величина зміщень на місцевості, м	Темпи максимальних деформацій, за даний період м/р
Н-4	1948-2016	п	142	2,2
М-4	1948-2016	п	200	3,2
М-3	1948-2016	л	138	2,2
М-2	1948-2016	л	107	1,7
М-1	1948-2016	л	150	2,4

Таблиця 5

**Максимальні горизонтальні деформації р.Прут – м.Яремча**

Точки визначення горизонтальних деформацій	Період переформувань русла	Напрямок деформацій зміщення	Максимальна величина зміщень на місцевості, м	Темпи максимальних деформацій, за даний період м/р
М-2	1948-2016	л	107	1,7
Л-2	1948-2016	л	122	1,9
К-2	1948-2016	л	137	2,2
Й-2	1948-2016	л	32	0,5
Й-3	1948-2016	л	78	1,2
Ї-3	1948-2016	л	84	1,35
І-3	1948-2016	п	63	1

**Делятинська** ділянка однорідного днища долини є перехідною між гірською та передгірною частинами басейну Пруту. Вона припадає на улоговинне передгірне розширення долини, що відповідає перехідній зоні від гірського типу русла до напівгірського, і співпадає з межею гірської структури Карпат і Передкарпаття (рис. 6).

Ця особлива ділянка характеризується насамперед поєднанням зміни умов руслоформування в результаті різкого розширення днища долини та переходом від обмежених умов руслоформування до відносно вільних. Це складна, у геоморфологічному відношенні ділянка,

добре терасована та детально описана в географічній літературі (Gerenchuk, 1968; Kravchuk, 2005). Вона давно цікавила географів дослідників, за рахунок свого поєднання добре розчленованих і чітко виражених терас у відносно обмеженому днищі долини. Така цікава ділянка повинна би була характеризуватись змінами руслових форм річки Прут через різку зміну впливу геологічної обмеженості долини, проте навіть при співставленні карт різного періоду (1948-2016 рр.) ми спостерігаємо типове гірське русло сформоване в обмежених умовах. Тільки на деяких старих картах (польська 1: 100 000 –

1933 року, та деякі більш старіші), а також при натурному обстеженні на рівні першої-другої тераси помітні сліди розгалуженого русла (за-

плавна багаторукавність), яка прослідковується і після значних паводків.



Рис.5. Суміщені положення русла р.Прут - м.Яремча.

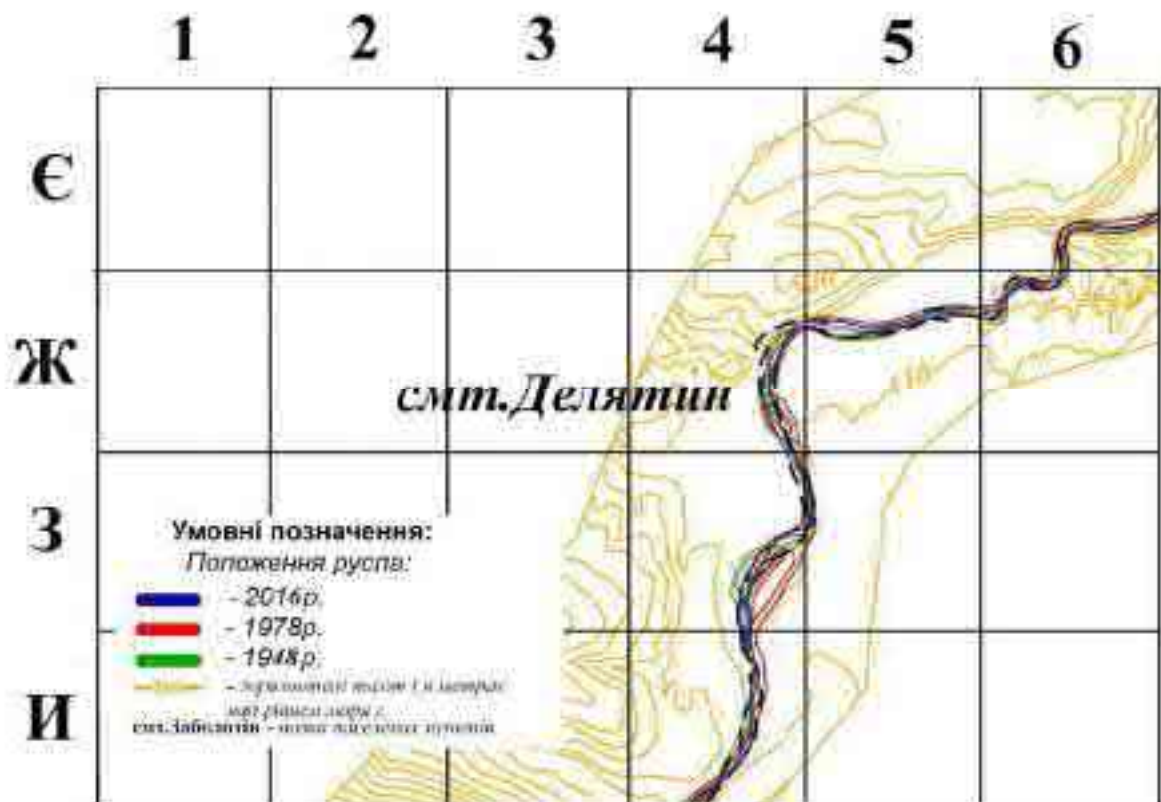


Рис. 6. Суміщені положення русла р.Прут - сmt.Делятин

Отже, тут спостерігається зміна умов руслоформування, яка водночас, мало відбивається на зміні самого русла. При ширині долини близько 2 км, русло залишається в межах ОДРЗ, 100-160 метрів шириною, не змінюючи

форму плавної дуги, в напрямку від півночі на північний-схід. Дана ділянка хоч і складна за геоморфологічною будовою і сильно розчленована, проте не поділена на окремі ОДРЗ.

Таблиця 6

**Максимальні горизонтальні деформації р.Прут - смт.Делятин**

Точки визначення горизонтальних деформацій	Період переформувань русла	Напрямок деформацій зміщення	Максимальна величина зміщень на місцевості, м	Темпи максимальних деформацій, за даний період м/р
<i>И-4</i>	1948-2016	<i>п</i>	120	1,8
<i>З-4</i>	1948-2016	<i>л</i>	200	3,1
<i>Ж-4</i>	1948-2016	<i>л</i>	80	1,25
<i>Ж-5</i>	1948-2016	<i>л</i>	140	2,1
<i>Ж-6</i>	1948-2016	<i>л</i>	80	1,25
<i>Є-6</i>	1948-2016	<i>л</i>	70	1

**Висновки.** Детальний аналіз горизонтальних переформувань русла Прута на відрізку гірської частини його основного стовбура (с.Кремінці (Татарів) до смт.Делятин), показав тісний зв'язок між типом русла та зовнішніми обмеженнями, тобто шириною днища долини. Цей зв'язок прослідковується на всіх описаних ОДд окрім Делятинської. Остання, є перехідною між гірською та передгірною частинами басейну і відзначається максимальним розширенням та на відносно вільними умовами руслоформування. Та попри це, русло Прута тут залишається досить стабільним з відбитком більш давніх, заплавлених переформувань.

**Список літератури:**

1. Чалов Р.С. Русловедение: теория, география, практика. Т.1: Русловые процессы: факторы, механизмы, формы проявления и условия формирования речных русел / Чалов Р.С. – М. : Издательство ЛКИ, 2008. – 608 с.
2. Ющенко Ю.С. Геогідроморфологічні закономірності розвитку русел / Ющенко Ю.С. – Чернівці : Рута, 2005. – 320 с.
3. Кирилюк А.О. Геогідроморфологічний аналіз розвитку русла та заплави Верхнього Пруту : дисер. на здобуття наук.о ступеня канд. геогр. наук / Кирилюк А.О. – Чернівці, 2008 р. – 315 с.
4. Костенюк Л.В. Закономірності руслоформування у річковій системі Верхнього Пруту: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук : спец. 11.00.07 „Гідрологія суші, водні ресурси, гідрохімія” / Л.В. Костенюк. –

Чернівці, 2012. – 20 с.

5. Природа Українських Карпат : [ред. К.І. Геренчук]. – Львів : Вид-во Львівського ун-ту, 1968. – 265 с.

6. Кравчук Я.С. Геоморфологія Скибових Карпат / Кравчук Я.С. – Львів: видав. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2005. – 232 с.

**References**

1. Chalov R.S. Ruslovedenie: teoriya, geografiya, praktika. T.1: Ruslovedenie: faktor, mexanizmu, formu proyavleniya i usloviya formirovaniya rechnux rusel / Chalov R.S. – M. : Izdatelstvo LKI, 2008. – 608 s
2. Yshenko Y.S. Geogidromorfologichni zakonomirnosti rozvytku rusel / Yshenko Y.S.– Chernivtsi : Ryta, 2005. – 320 s.
3. Kurulyuk A.O. Geogidromorfologichni analiz rozvytku rusla ta zaplavu Verxnyuogo Prutu : dys. na zdobuttya nauk. stupenya kandyd. geogr. nauk / Kurulyuk A.O. – Chernivtsi, 2008. – 315 s.
4. Kostenyuk L.V. Zakonomirnosti rysloformuvannya v richkoviy systemi Verxnyuogo Prutu: avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kandyd. geogr. nauk : spec. 11.00.07 „Gidrologiya sushy, vodni resursy, gidroximiya” / L.V. Kostenyuk. – Chernivtsi, 2012. – 20 s.
5. Pruroda Ukrainskux Carpat : [red. K.I. Gerenchuk]. – Lviv : vudav Lvivskogo un-tu, 1968. – 265 s.
6. Kravchuk Y.S. Geomorfologiya Skybovyx Karpat / Kravchuk Y.S. – Lviv: vudav. centr LNU imeni Ivana Franka, 2005. – 232 s.

**Людмила Костенюк, Василий Косован. Горизонтальные переформирования русла реки Прут на отрезке с. Татаров – пгт. Делятин**

Представлено описание ОДд горной части главного ствола р.Прут от с. Татаров до пгт. Делятин. На основании совмещения русел данной реки за разный период (1948 – 2016) проанализировано горизонтальные переформирования русла Прута за данный отрезок времени. Этот анализ показал тесную связь между типом русла главной реки и внешними факторами воздействия, а именно шириной днища долины. Эта связь прослеживается на всех представленных ОДд, кроме заключительной Делятинской. Она является переходной между горной и предгорной частями бассейна Прута и выделяется максимальной шириной и относительно свободными условиями руслоформирования. Но вопреки этому, русло реки Прут на протяжении последний 68 лет остается стабильным, со следами более давних пойменных переформирований.

**Ключевые слова:** однородные участки днищ долины, однородные участки русел и пойм, горизонтальные деформации, максимальные темпы деформаций.

**L. Kostenyuk., V. Kosovan. The horizontal reformation of the channel of the Prut on the section of Tatariv village - the town of Delyatin.**

The territorial division of the modern river-valley systems is an urgent task both theoretically and practically. On the basis of the homogeneous sections of the river valleys bottoms as well as homogeneous sections of the river-beds and flood-lands, the landscapes, ecosystems and social-natural geo-systems are developing.

The systems of river-valley bottoms are central and most important components of the basin systems where different natural and anthropogenic pressures are concentrated.

In modern conditions, the question the formation of appropriate geo informational systems, the usage of the GIS method in the research, the development of supervision and cadaster is raised

A channel way-knowledge-geomorphologic (geo-hydro-morphologic) GIS-based technique to divide present-day river-lowland systems into distinctive components was suggested and tested; major components of present-day river-lowland system of the Upper Prut were outlined and described.

Methods to outline and analyze homogeneous areas of river valley bottoms for different geomorphologic conditions (mountainous part of the Upper Prut basin, piedmont low-hill terrains and heights, left-bank plains and heights) were improved; collected information systematized and generalized.

Homogeneous areas of channel ways and high-water beds of major rivers within the Upper Prut system were outlined and characterized. Channel way-knowledge analysis of the homogeneous areas of channel ways and high-water beds' inner structure and the processes of their elements' development was conducted.

Data base for the Upper Prut basin territorial units of the bottoms of low lands, channel ways and high-water beds was developed.

That is why the given object is interesting for the investigation of the conditions of the river-bad formation processes. Besides, the Upper Prut is a transboundary river, whose middle and low currents are situated on the border with the European Union. The river-beds and flood-beds of the Upper Prut system are exposed to a significant anthropogenic influence. Therefore, the investigation of their changes is rather impotent in the practical sense. The latter is mostly connected with the danger of catastrophic floods, problems of technical and housing functioning, systems of water-supply and drainage, organization of ecological network, development of nature reserves as well as objects of recreation and tourism.

The basin of the Upper Prut, especially its mountain part, has a complicated structure and history of formation of its hydrographic network. From the point of view of hydrology and river-bed research, the investigation of the hydrographic network is very important, because the changes in the number and of the tributaries change the quantity of the main factors of river-bed formation: water flow and drift, and the information about the abandoned ancient valleys of water flow will determine the character and conditions for the formation of river-beds.

**Key words:** present-day river-lowland system, channel way-knowledge analysis, territorial division of river valley bottoms, homogeneous areas of river channel ways and high-water beds.

УДК 523.4-83

## РЕКОНСТРУКЦІЯ ГЕОЛОГО-ГЕОМОРФОЛОГІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ *ARISTARCHUS* ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ АКСІОМАТИЧНОГО МЕТОДУ

*Сергій Кирилюк, Олена Кирилюк*

*Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича*

Розглянуто застосування аксіоматичного методу при ідентифікації ландшафтів місячної поверхні, що уможливило реконструювати основні типи поверхні в межах регіону *Aristarchus*, який розташований в межах видимої півкулі Місяця та простежити його історію формування в геолого-геоморфологічному аспекті. Розроблено модель ідентифікації ландшафтів місячної поверхні, яка складається з трьох основних позицій: доводиться, що образ місячної поверхні є постійним, з стійкими властивостями геометричних фігур на ній та сформованими ними вузлами, тобто інваріантним; відділено ландшафтні властивості від його геометричної форми – перейдено від конкретного до абстрактного; обґрунтовано фундаментальність елементарної форми на поверхні Місяця й ототожнено їх з простими геометричними фігурами (коло, квадрат, трикутник) для виявлення інваріантів та їх вузлів.

**Ключові слова:** аксіоматичний метод, місячна поверхня, ландшафтний комплекс.

**Вступ.** Регіон *Aristarchus* практично повністю розташований в межах океану Бурі на північному-заході видимої півкулі Місяця. Більша частина регіону представлена морськими відмінами з практично повним набором морфологічних відмін поверхні, притаманним морським басейнам. Чітко вирізняється в межах регіону плато *Aristarchus*, яке значною мірою поширене в сусідньому регіоні *Seleucus* на захід від регіону *Aristarchus*.

**Матеріали та методи.** В науковій літературі можна віднайти чимало абстрактних інтерпретацій місячної поверхні. На жаль, єдиним, що об'єднує увесь спектр цих робіт – це два їх аспекти – геохронологічний та літологічний. Безпосередньо місячним ландшафтам, у їх дефініційному змісті, як географами так і астрофізиками не надано належної уваги, однак є певна кількість робіт, які привертають увагу своєю своєрідною ландшафтною інтерпретацією, серед них вирізняються праці Gilbert, (1893); Baldwin, (1949); McCauley, (1967); Greeley, (1994, 2013); Wlasuk (2000); Bell (2009). Опорними працями стосовно геохронологічного аспекту місячної поверхні, які вирізняються деякими відголосками до ландшафтного різноманіття Місяця, є роботи: Green, (1962); Hartmann, Kuiper, (1962); Quaide, (1965); Fielder, (1965); McCord, (1969); Mackin, (1969); Stuart-Alexander, Howard (1970); Ronca, Green, (1970); Lowman, 1970; Pohn, Offield, (1970); Strom, (1971). Серед опорних праць щодо літологічних відмінностей місячної поверхні, які певною мірою торкаються ландшафтної інтерпретації місячної поверхні вирізняємо роботи Lindsay, (1976); Markov, ed. (1962); McCallum, at al. (1975); Kesson, Lindsley, (1976); O'Sullivan, at al. (2011); Nemchin, at al. (2012).

Важливими роботами, які пояснюють деякі аспекти формування окремих деталей рельєфу місячної поверхні, особливо кратерів – найбільш поширеніших морфоструктур на нашому супутнику, з позицій морфометрії та її значенні для розуміння ступеня еволюції конкретних морфоструктур є роботи (Williams et al., 2014; Daubar et al, 2014; Xiao, Werner, 2015; Fassett, 2016; Mahanti et al., 2018).

Для проведення безпосередньої реконструкції розвитку ландшафтів регіону *Aristarchus* нами були використані серії топофотопланів та геохронологічних інтерпретацій Місяця (Moore, 1965; Lunar topophotomaps of Krieger, Angstrom, 1973; Prinz, Vaisala, Fedorov, Delisle, Diophantus, Artsimovich, 1974; Brayley, 1975; Mons Vinogradov, 1980).

Для проведення безпосередньої реконструкції розвитку ландшафтів регіону *Aristarchus* нами були використані серії топофотопланів та геохронологічних інтерпретацій Місяця (Moore, 1965; Lunar topophotomaps of Krieger, Angstrom, 1973; Prinz, Vaisala, Fedorov, Delisle, Diophantus, Artsimovich, 1974; Brayley, 1975; Mons Vinogradov, 1980).

Детальна методика проведення реконструкції ландшафтної структури місячної поверхні відображена нами в праці, присвяченій розробці ряду концепцій вивчення ландшафтної структури Місяця з позицій аксіоматичного методу (Kyryliuk, Kholiavchuk, 2017). В нашому випадку це виділення елементарних форм поверхні Місяця та їх ландшафтна інтерпретація. Іншими словами, розробка абстрактної моделі та подальшої роботи дослідника згідно неї, при виділенні ЛК на поверхні Місяця шляхом узагальнення його геометричного малюнка

ку. Дана модель містить три основні позиції, і ми зупинимося лише на їх визначенні:

1. Довести, що образ місячної поверхні є постійним, з стійкими властивостями геометричних фігур на ній та сформованими ними вузлами, тобто інваріантним.

2. Відділити ландшафтні властивості від його геометричної форми, тобто зробити найважливіше в науковому пізнанні – перейти від конкретного до абстрактного. На початковому етапі пізнання ландшафтної структури Місяця головне не якість ЛК, а ті форми та вузли, які вони формують. Тобто, у процесі абстрагування відбувається перехід (сходження) від чуттєво сприйнятих конкретних об'єктів місячної поверхні (з усіма їх властивостями, сторонами тощо) до абстрактних уявлень про них, відтворених у мисленні.

3. Усвідомити фундаментальність елементарної форми на поверхні Місяця й ототожнити їх з простими геометричними фігурами (коло, квадрат, трикутник) для виявлення інваріантів та їх вузлів. Рухаючи ці фігури в просторі стає можливим відтворювати цілісні образи, іншими словами геосистеми. Згідно теорії симетрії, кількість таких рухів вкрай обмежена. Що сприяє швидкому виявленню всіх груп рухів та формуванню їх комбінацій.

Запропонована методика була застосована й до інших регіонів Місяця, а саме: місячних кратерів Pomortsev (Dubiago P), Yerkes, Picard, Menelaus, Timocharis and Lambert; Montes Apenninus and Mare Serenitatis, де запропонований метод виявився ефективним щодо ідентифікації та подальшої ландшафтної інтерпретації місячної поверхні (Кирилюк, Кирилюк, 2017). Слід зауважити, що запропонований метод було апробовано і в умовах Землі, де він показав значно нижчі результати, окрім геоморфологічної складової інтерпретації. Ми вважаємо, що погані результати спричинені полікомпонентною структурою земної поверхні, якій притаманна різка динаміка поверхні, наприклад сезонні зміни рослинного покриву, гідрологічні явища різного генезису, геодинамічні процеси тощо. Така ситуація нівелює цілий ряд запропонованих позицій аксіоматичного методу, наприклад фундаментальності елементарної форми на поверхні Місяця.

**Результати. Імбрійська система.** В межах регіону *Aristarchus* імбрійська система представлена двома серіями *Apenninian* і *Archimedian*, а також океанічною групою відмін, які в даному регіоні поширені повсюдно.

Відповідно до прийнятих стратиграфічних маркерів *Apenninian* серія представляє нижній імбрійський період а *Archimedian* – верхній; океанічна група, переважно, приурочена до пізнього імбрійського періоду і відміни, які формувались в цих межах корелюються із серією *Archimedian*.

*Apenninian* серія в межах регіону дуже одноманітна і, у переважній більшості, представлена відмінами під загальною назвою «утворення Фра-мауро» (**If**). Це, переважно, фрагменти покривних викидів із стародавніх басейнів, які збереглися на сучасній поверхні Місяця у вигляді крутосхилих пагорбів з хаотичним, невпорядкованим рельєфом. Найбільша концентрація утворень притаманна південно-східній та північно-західній частинам регіону.

До *Archimedian* серії приурочені групи невеликих та середніх за розмірами імбрійських кратерів, найбільшими з яких є кратери *Herodotus*, та *Krieger* на північному заході регіону (рис. 1.). Відміни цієї серії часто проявляють себе фрагментарно і в межах конкретного кратера можуть представляти тільки одну із його структурних частин. Так у кратерів *Herodotus*, *Aristarchus F* та *Krieger* відміни *Archimedian* серії проявляються тільки в межах його зовнішніх обрамлення, в той час як у інших кратерів їх можна спостерігати лише в межах днищ. Це пояснюється тим фактом, що всі інші структурні частини даних кратерів були модифіковані в межах наступних геологічних періодів (переважно коперніканського). Чітко вирізняється в центральній частині синус *Prinz*. Його південно-західні вали та зовнішні обрамлення повністю зруйновані і заповнені відмінами океанічної групи. До *Archimedian* серії відноситься також утворення *Diophantus*, представлене в даному регіоні двома відмінами (**Idcr**) та (**Idcf**). Відміни **Idcr** поширені, здебільшого, в межах кратерних днищ, а відміна **Idcf** являє собою покривні викиди із цих кратерів. Найбільшими кратерами цього утворення є кратери *Delisle* та *Diophantus* (рис. 2.), які розташовані на північному-сході регіону.

Відмінами океанічної групи, як вже згадувалося, зайнята більша частина регіону. Переважно це відміна **Ipm**, яка на поверхні представлена вулканічними потоками, фрагментарно перекритими уламковим матеріалом, викинутим із великих кратерів, як в межах даного регіону так і з сусідніх. Також, повсюдно спо-

стерігаються нещільні покриви променевих систем, які, здебільшого, належать кратеру *Aristarchus*, розміщеного на заході території. Особливу увагу привертають до себе відміни **Ipd**, які являють собою вулканічні куполи з вираженими лавовими потоками. Їх обрамлення, ймовірно, складаються із базальтів. Концентрація цих відмін спостерігається в районі кратерів *Delisle* та *Diophantus* та на південно-сході регіону *Aristarchus*. Характерною особливістю океанічної групи є достатньо складна будова поверхні. Переважно це системи грабенів та уступів, які мають відмінну

літологію, яка виражається в різній кількості колювального матеріалу та у присутності/відсутності покривних викидів з великих кратерів, а також в системі тектонічних тріщин та лінеаментів.

**Ератосфенська система.** В межах регіону *Aristarchus* дана система представлена, здебільшого, невеликими та середніми кратерами з рівномірним поширенням, а також утворенням *Harbinger*. В межах цієї системи, очевидно сформувалася і система рим *Aristarchus*, на захід від синуса *Prinz* (рис. 3.).



а

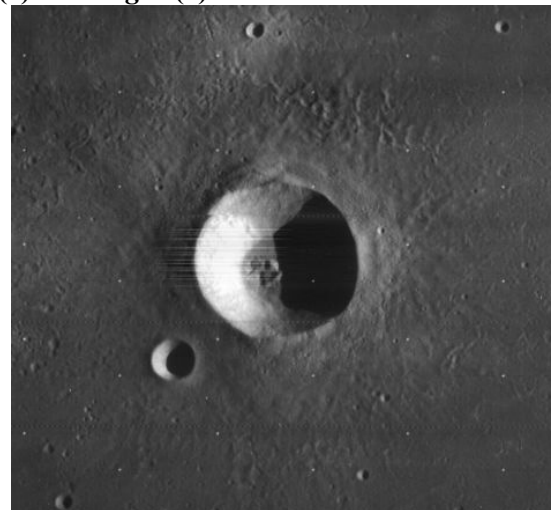


б

Рис. 1. Кратери *Herodotus* (а) та *Krieger* (б)



а



б

Рис. 2. Кратери *Delisle* (а) та *Diophantus* (б)

Ератосфенських кратерів, які б зберегли свою первинну морфологічну будову в регіоні *Aristarchus* практично не збереглося. Переважна їх більшість модифікована в коперніканський період і особливо найбільшій трансформації зазнали їх внутрішні кратерні схили. Найбі-

льшими серед них є кратери *Wollaston*, *Angstrom*, *Diophantus A*, *Brayley* та *Besserion A, B* і *C*.

Утворення *Harbinger* приурочене до синуса *Prinz* і поширене на північний-захід від нього. З цим утворенням пов'язана також система

рим *Aristarchus*. Відміни *Harbinger* являють складний комплекс сильно деформованих валів, вулканічних куполів та лавових потоків. Також тут спостерігаються значні накопичення колювального матеріалу в улоговинах та западинах і фрагментарні, нещільні покриви брекчієвидним матеріалом.

**Коперніканська система.** У регіоні *Aristarchus* відмін, які сформувалися в цей період небагато. Представляють систему, переважно, дрібні кратери, які рівномірно і досить щільно вкривають всю територію регіону. Також в цей період відбулися деформації та трансформації більшої частини ератосфенських кратерів, про що вже йшлося.

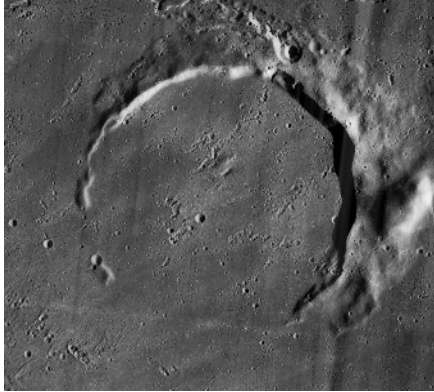


Рис. 3. Синус *Prinz*

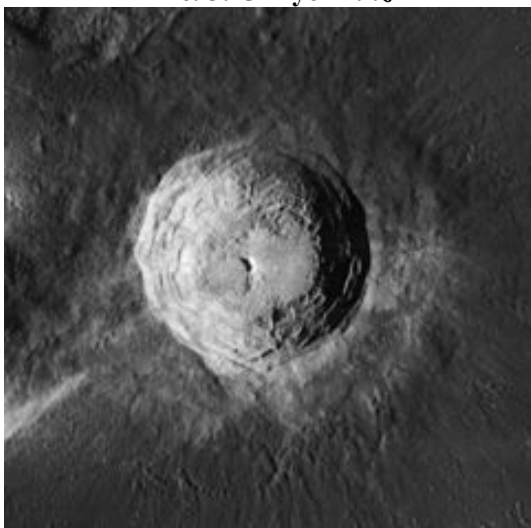


Рис. 4. Кратер *Aristarchus*

Найбільшим утворенням коперніканського періоду є кратер *Aristarchus* (рис. 4.), розташований в західній частині регіону. Він володіє всіма морфологічними структурними частинами, які характерні великим кратерам, це зовнішні покривні відклади, які горбисто-хвилястими шлейфами обрамлюють кратер; чіткі вали; терасовані внутрішні кратерні схили та центральна гірка. Характерною особливістю кратера *Aristarchus* є складна променева

система, яка поширена в межах всього регіону.

**Висновки.** Система реконструкції історії геолого-геоморфологічного розвитку, отримана шляхом застосування аксіоматичного методу, містить, з одного боку, всі морфологічні категорії денної поверхні, з іншого – включає кілька особливих одиниць, а також помітно відрізняється від набору одиниць, виявлених в роботах інших авторів. Спроба зіставлення уявлень з цього питання свідчить, що знімати з порядку денного розробку аксіоматичного методу для ідентифікації місячних ландшафтних комплексів передчасно, оскільки він, на наше переконання, все ще залишається недостатньо розробленим та потребує значно більшої напрацьованої емпіричної бази. Тим не менше, існуючі очевидні успіхи дають можливість з оптимізмом передбачити позитивні зрушення у розвитку та удосконаленні запропонованого методу та висвітлених концепцій.

#### Список літератури

1. Кирилюк, С.М., Кирилюк, О.В., 2017, Ландшафти ударних кратерів Місяця, Фізична географія та геоморфологія, Вип..3 (87), С.15–26. [Kyryljuk, S.M., Kyryljuk, O.V., 2017, Landšafty udarnyx krateriv Misjacija, Fizyčna heohrafija ta heomorfolohija, Vyr..3 (87), S.15–26].
2. Baldwin, R.B., 1949, The face of the Moon: Chicago, Chicago Univ. Press, 239 p.
3. Bell, J., 2009, Moon 3-D: the lunar surface comes to life: New York, Sterling Publishing Co., 160 p.
4. Daubar, I.J., Atwood□Stone, C., Byrne, S., McEwen, A.S., Russell, P.S., 2014, The morphology of small fresh craters on Mars and the Moon, Journal of Geophysical Research: Planets, Vol. 119(12), p. 2620-2639, DOI: 10.1002/2014JE004671.
5. Fassett, C.I., 2016, Analysis of impact crater populations and the geochronology of planetary surfaces in the inner solar system, Journal of Geophysical Research: Planets, Vol. 121(10), p.1900-1926, DOI: 10.1002/2016JE005094.
6. Fielder, G. 1965, Lunar geology: Chester Springs, Pa., Dufour Editions, 184 p.
7. Gilbert, G.K., 1893, The Moon's face – A study of the origin of its features: Phil. Soc. Wash. Bull., V.12, p.241-292.
8. Greeley, R., 1994, Planetary Landscapes, Springer, 288 p.
9. Greeley, R., 2013, Introduction to Planetary Geomorphology, Arizona State University, 252 p.

- 10.Green, J., 1962, The geosciences applied to lunar exploration, in Kopal, Zdenek, and Mikhailov, Z.K., eds., The Moon-Intemat. Astron. Union Symposium 14, Leningrad 1960, Proc.: New York, Academic Press, p. 169-257.
- 11.Hartmann, W.K., Kuiper, G.P., 1962, Concentric structures surrounding lunar basins: Arizona Univ. Lunar and Planetary Lab. Commun., v. 1, no. 12, p. 51-66.
- 12.Kesson, S.E., Lindsley, D.H., 1976, Mare basalt petrogenesis – a review experimental studies: Reviews of Geophysics and Space Physics, v.14, p. 361-373.
- 13.Kyryliuk, S., Kholiavchuk, D., 2017, Geographic envelope of the Moon and the identification of Moon landscapes with the use of the axiomatic method, Open Astronomy, Vol. 26 (1), p. 48-61, DOI: 10.1515/astro-2017-0010.
- 14.Lindsay, J.F., 1976, Lunar stratigraphy and sedimentology: Amsterdam, Elsevier, 302 p.
- 15.Lowman, P.D., Jr, 1970, The geologic evolution of the Moon: Greenbelt, Md., Goddard Space Flight Center, X-644-70-381, 44 p.
- 16.Lunar topophotomap of Krieger, 1973: NASA, Edition 1, sheet LTO39A1 (250)
- 17.Lunar topophotomap of Angstrom, 1973: NASA, Edition 1, sheet LTO39A2 (250)
- 18.Lunar topophotomap of Prinz, 1974: NASA, Edition 2, sheet LTO39A3 (250)
- 19.Lunar topophotomap of Vaisala, 1974: NASA, Edition 2, sheet LTO39A4 (250)
- 20.Lunar topophotomap of Fedorov, 1974: NASA, Edition 1, sheet LTO39B1 (250)
- 21.Lunar topophotomap of Delisle, 1974: NASA, Edition 1, sheet LTO39B2 (250)
- 22.Lunar topophotomap of Diophantus, 1974: NASA, Edition 1, sheet LTO39B3 (250)
- 23.Lunar topophotomap of Artsimovich, 1974: NASA, Edition 1, sheet LTO39B4 (250)
- 24.Lunar topophotomap of Brayley, 1975: NASA, Edition 1, sheet LTO39C1 (250)
- 25.Lunar topophotomap of Mons Vinogradov, 1980: NASA, Edition 1, sheet LTO39C2 (250)
- 26.Mackin, J.H., 1969, Origin of lunar maria: Geol. Soc. America Bull., v. 80, p. 735-748.
- 27.Mahanti, P., Robinson, M.S., Thompson, T.J., Henriksen, M.R., 2018, Small lunar craters at the Apollo 16 and 17 landing sites-morphology and degradation, Icarus, Vol. 299, p.475-501, DOI: 10.1016/j.icarus.2017.08.018.
- 28.Markov, A.V., ed., 1962, The Moon – a Russian view: Chicago, University of Chicago Press, 391 p.
- 29.McCallum, I.S., Okamura, F.P., Ghose, S., 1975, Mineralogy and petrology of sample 67075 and the origin of lunar anorthosites, Earth and Planetary Science Letters, Vol. 26, No. 1, p. 36-53.
- 30.McCauley, J.F., 1967, The nature of the lunar surface as determined by systematic geologic mapping, in Runcorn, S.K., ed., Mantles of the Earth and terrestrial planets: London, John Wiley&Sons – Intersci. Publishers, p. 431-460.
- 31.McCord, T.B., 1969, Color differences on the lunar surface: Jour. Geophys. Research, v. 74, no. 12, p. 3131-3142.
- 32.Moore, H.J., 1965, Geologic map of the Aristarchus region of the Moon, USGS Map I-465 (LAC-39), scale 1:1000000
- 33.Nemchin A.A., Grange M.L., Pidgeon R.T., Meyer C., 2012, Lunar zirconology. Australian Journal of Earth Sciences 59-2, p.277 –290.
- 34.O’Sullivan K.M., Kohout T., Thaisen K.G., and Kring D.A., 2011, Calibrating several key lunar stratigraphic units representing 4 billion years of lunar history within Schrödinger Basin. In Recent Advances in Lunar Stratigraphy, D.A. Williams and W. Ambrose (eds.), pp. 117–128, Geological Society of America Special Paper 477, Boulder, CO.
- 35.Pohn, H.A., Offield, T.W., 1970, Lunar crater morphology and relative age determination of lunar geologic units, Part 1. Classification, in Geological Survey research 1970: USGS Prof. Paper 700-C, p. C153-C162.
- 36.Quaide, W.L., 1965, Rilles, ridges and domes – Clues to maria history: Icarus, v.4, no. 4, p. 374-389.
- 37.Ronca, L.B., Green, R.R., 1970, Statistical geomorphology of the lunar surface: Geol. Soc. America Bull., v. 81, p. 337-352.
- 38.Strom, R.G., 1971, Lunar mare ridges, rings and volcanic ring complexes: Modern geology, v. 2, p. 133-157.
- 39.Stuart-Alexander, D.E., Howard, K.A., 1970, Lunar maria and circular basins – a review, Icarus, Vol. 2, p. 440-456.
- 40.Williams, J.P., Pathare, A.V., Aharonson, O., 2014, The production of small primary craters on Mars and the Moon, Icarus, Vol. 235, p. 23-36, DOI: 10.1016/j.icarus.2014.03.011.
- 41.Wlasuk, P.T., 2000, Observing the Moon: London, Springer-Verlag, 1-st edition, 182 p.
- 42.Xiao, Z., Werner, S.C., 2015, Size-frequency distribution of crater populations in equilibrium on the Moon, Journal of Geophysical Research: Planets, Vol. 120 (12), p. 2277-2292, DOI: 10.1002/2015JE004860.

**Сергей Кирилук, Елена Кирилук. Реконструкция геолого-геоморфологического развития региона Aristarchus с использованием аксиоматического метода**

Рассмотрено применение аксиоматического метода при идентификации ландшафтов лунной поверхности, что позволило реконструировать основные типы поверхности в пределах региона *Aristarchus*, который расположен в пределах видимого полушария Луны и проследить его историю формирования в геолого-геоморфологическом аспекте. Разработана модель идентификации ландшафтов лунной поверхности, которая состоит из трех основных позиций: доказываемся, что образ лунной поверхности является постоянным, с устойчивыми свойствами геометрических фигур на ней и сформированными ими узлами, то есть инвариантным; отделены ландшафтные свойства от их геометрической формы – осуществлен переход от конкретного к абстрактному; обоснованно фундаментальность элементарной формы на поверхности Луны и отождествлено ее с простыми геометрическими фигурами (круг, квадрат, треугольник) для выявления инвариантов и их узлов.

**Ключевые слова:** аксиоматический метод, лунная поверхность; ландшафтный комплекс.

**Kyryliuk S., Kyryliuk O. Reconstruction of geological and geomorphological development of the Aristarchus region with the use of the axiomatic method**

**Imbrian system.** Within the Aristarchus region, the Imbrian system is represented by two series of Apenninian and Archimedian, as well as an Procellarum group of material, which are widespread throughout the region. According to accepted stratigraphic markers, the Apenninian series represents the lower imbrian period and the Archimedian – the upper; The Procellarum group is mainly confined by the late Imbrian period, and the material formed within these borders correlates with the Archimedian series.

The Apenninian series within the region is very monotonous and, in the vast majority, is represented by materials under the general title «Fra Mauro Formation» (If). These are mainly fragments of covered ejecta from ancient basins that have been preserved on the modern surface of the Moon in the form of steep hills with a chaotic, disorderly relief. The largest concentration of formations is peculiar of the south-eastern and north-western parts of the region.

The Archimedian series is related to groups of small and medium sized imbrian craters, the largest of which are the Herodotus craters, and Krieger in the north-west of the region (Fig. 1). The materials of this series often show themselves fragmentarily and within a particular crater can represent only one of its structural parts. So in the craters of Herodotus, Aristarchus F and Krieger, the materials of the Archimedian series is manifested only within its outer borders, while in other craters they can be observed only within the bottom. This is due to the fact that all other structural parts of the craters data have been modified within the following geological periods (mostly Copernican). The crater Prinz clearly stands out in the central-eastern part of the region. Its south-west ascending swells and outer crater slopes are completely had been destroyed and filled up by the Procellarum group's materials. The Archimedian series also includes the Diophantus formation, represented in this region by two materials (Idcr) and (Idcf). Materials of Idcr are commonly found, mostly within crater bottoms, and the materials of Idcf represents the covered ejecta from these craters. Delisle and Diophantus craters are the largest craters of this formation (Fig. 2), and located in the north-east of the region.

The materials of the Procellarum group, as already mentioned, occupy much of the region. Mainly, it is the material Ipm, which on the surface, is represented by volcanic flows. It fragmentarily overlapped by covered ejecta of large craters, both within the region and from neighboring ones. Also, compact covered of radial systems are commonly observed, which mostly belong the Aristarchus crater, located in the west of the territory. Particular attention is attract to the material Ipd, which are volcanic domes with pronounced lava flows. Their outer slopes are probably consist of basalts. The concentration of these materials is observed in the area of craters Delisle and Diophantus and in the south-east of the Aristarchus region. A characteristic feature of the Procellarum group is a quite complex structure of the surface. In most cases, these are systems of grabens and ledges have different lithology, which is expressed in different amounts of colluvial materials and in the presence / absence of covered ejecta from large craters, as well as in the system of tectonic fault and lineaments.

**Eratosthenian system.** Within the Aristarchus region, this system is represented, for the most part, by small and medium-sized craters with even distribution on surface, as well as Harbinger's formation. The system of the Aristarchus rim, to the west from Prinz obviously formed in the borders of this system (Fig. 3).

Eratosthenian craters practically not preserved, in their original morphological structure in the Aristarchus

region . The vast majority of them were modified during the Copernican period and, especially, the greatest transformation had been getting it within their internal crater slopes. The craters Wollaston, Angstrom, Diophantus A, Brayley and Besserion A, B and C are largest among them.

The Harbinger formation is timed to the Prinz sinus and is distributed to the north-west of it. With this formation, the Aristarchus system is also related. Materials of Harbinger formation represents a complex of highly deformed ascending swells, volcanic domes and lava flows. Also, there are significant accumulation of coluvial material in the basins and depressions, and non-compact coverages with breccia material widespread fragmentary.

**Copernican system.** In the region of Aristarchus, the materials that were formed during this period are few. Represent the system, preferably small craters, which evenly and fairly densely cover the entire territory of the region. Also during this period there were deformations and transformations of most of the erathsonian craters, as has already been mentioned.

The largest formation of the Copernican period is the Aristarchus crater (Fig. 4), located in the western part of the region. It has all the morphological structural parts that accord the large craters. Mainly feature of the Aristarchus crater is a complex radial system, which is distributed throughout the region.

**Key words:** axiomatic method, lunar surface; landscape complex.

УДК 528.235:911.6

## ОБҐРУНТУВАННЯ ПРОЕКЦІЙ І МАСШТАБУ КАРТ ГЕОСОФІЧНОЇ РЕГІОНАЛІЗАЦІЇ ЗЕМЛЕСВІТУ

*Юрій Кисельов, Сергій Кононенко*

*Уманський національний університет садівництва*

Поставлено питання про обґрунтування математичної основи для карт геософічної регіоналізації, зокрема їхніх проекцій і масштабів. Відзначено, що карту Землесвіту найдоцільніше створювати у проекції Меркатора. Для більшості основних землесвітів найпридатнішими є псевдоциліндричні, поліконічні або азимутальні проекції Ламберта. Масштаби карт геософічної регіоналізації можуть бути від 1:20 000 000 до 1:75 000 000. Особливу увагу приділено проблемі створення карти Євразії – землесвіту, до якого належить більша частина території України.

**Ключові слова:** геософічне картографування, Землесвіт, основні землесвіти, картографічна проекція, масштаб.

**Постановка проблеми.** Геософічна регіоналізація людського простору має, крім суто «софійної», ще й технічну сторону, пов'язану з картографуванням виділених просторових структурних одиниць. Раніше одним з авторів були представлені спроби геософічного картографування Землесвіту (загальнопланетарного людського простору) та України [1; 2; 3]. Проте, наявний у цих працях картографічний матеріал представлений, в основному, картосхемами, що неминуче звужує можливості його сприйняття. Тому ми вважаємо за доцільне створення серії карт геософічної регіоналізації Землесвіту, що, на наше переконання, підвищить вагу геософічних досліджень у цілому. Реалізація цієї ідеї обов'язково передбачає створення математичної основи майбутніх карт, починаючи з вибору проекції й масштабу.

Наголошуємо, що за охопленням (обрисами) території деякі із зазначених карт мають стати унікальними, що увиразнює актуальність порушеної нами теми.

**Огляд попередніх публікацій.** Як ми відзначили вище, спроби проведення регіоналізації земної поверхні з геософічних позицій містяться в попередніх публікаціях одного з авторів [1; 2]. Ним же вперше поставлено й проблему геософічного картографування [3].

**Метою** статті є обґрунтування оптимальної математичної основи для карт основних землесвітів – геософічних просторових структурних одиниць вищого порядку.

**Завданнями** статті є:

- постановка питання про необхідність геософічного картографування;
- аналіз територіальної композиції та мате-

матико-географічного положення землесвітів;

- обґрунтування оптимальних картографічних проекцій для різних основних землесвітів;

- обґрунтування масштабів карт різних землесвітів;

- демонстрація прикладу математичної основи карти одного із землесвітів (Євразії).

**Виклад основного матеріалу.** Геософічне осмислення людського простору потребує візуалізації, що – як і в будь-якому аспекті географічного пізнання – має відобразитися у картографуванні. Просторовий незбіг геософічних регіонів (кожен з яких являє собою частину материка або навіть складається з частин різних материків, відокремлених океаном) із традиційно прийнятими в географії (материка й океани, частини світу, зональні й азональні структури тощо) створює певну новизну в питанні їх картографічного зображення. Тому важливе значення має обґрунтування вибору математичної основи карт геософічної регіоналізації, зокрема їхніх масштабів і проекцій.

Відповідно до запропонованої нами схеми, в межах Землесвіту виділено 9 основних (Євразія, Північна Євразія, Великий Степ, Афразія, Транссахара, Латинська Америка, Пацифіка, Субарктика, Океанія) і 8 перехідних (Балканський, Кавказький, Індостанський, Ефіопський, Капський, Мадагаскарський, Кордильєрський, Техасько-Флоридський) землесвітів [2].

Загальносвітова геософічна картосхема була складена на базі карти світу, створеної в нормальній циліндричній рівнокутній проекції Меркатора (рис. 1).

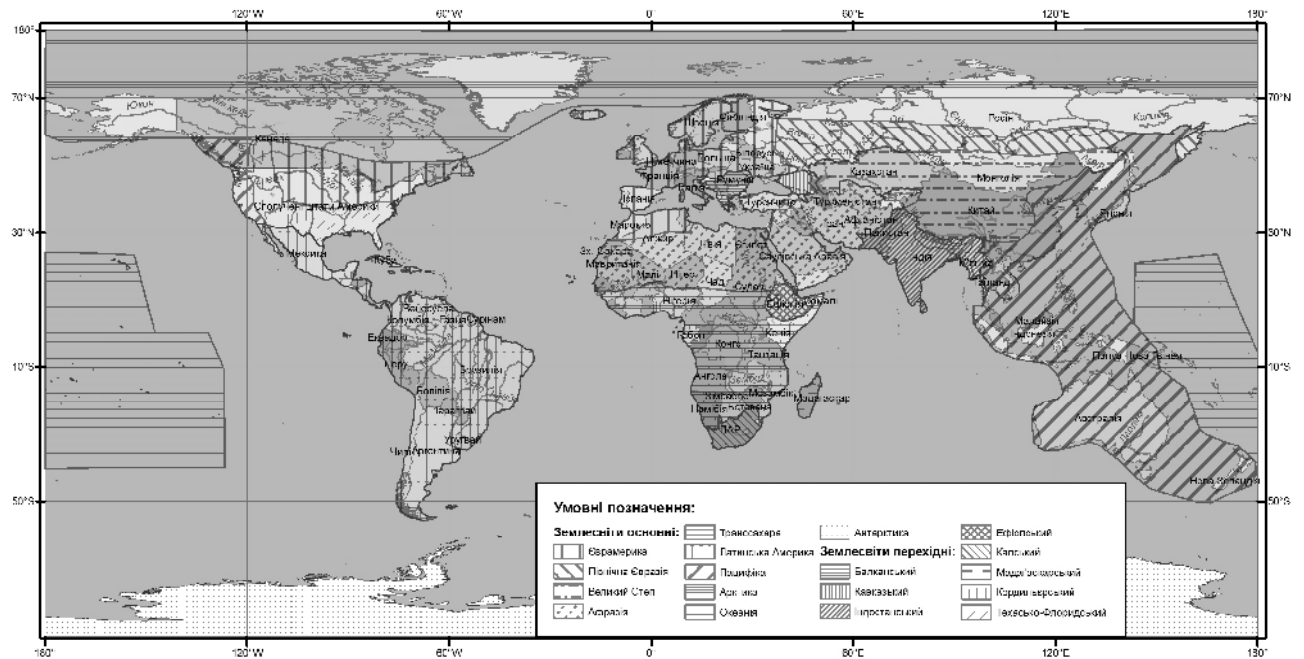


Рис 1. Землесвіт у проекції Меркатора

У контексті вдосконалення цієї схеми зазначимо, що в подальшому доцільним буде створення геософічної карти Землесвіту у згаданій вище проекції та масштабі 1:75 000 000 (на аркуші розміру А3) або 1:150 000 000 (на аркуші А4). Тому ми в даному разі не бачимо необхідності створення принципово нової (з точки зору математичної основи) карти.

По-іншому виглядає справа з картографуванням окремих основних землесвітів. Зокре-

ма, особливістю Євразії є те, що вона охоплює фрагмент геопростору в північній півкулі в межах двох материків – Євразії й Північної Америки – та двох фізико-географічних поясів – помірного й субтропічного (рис. 2). Вважаємо, що оптимальним масштабом для карти Євразії має бути 1:50 000 000 (при зображенні на аркуші формату А4) або 1:30 000 000 (на аркуші А3).

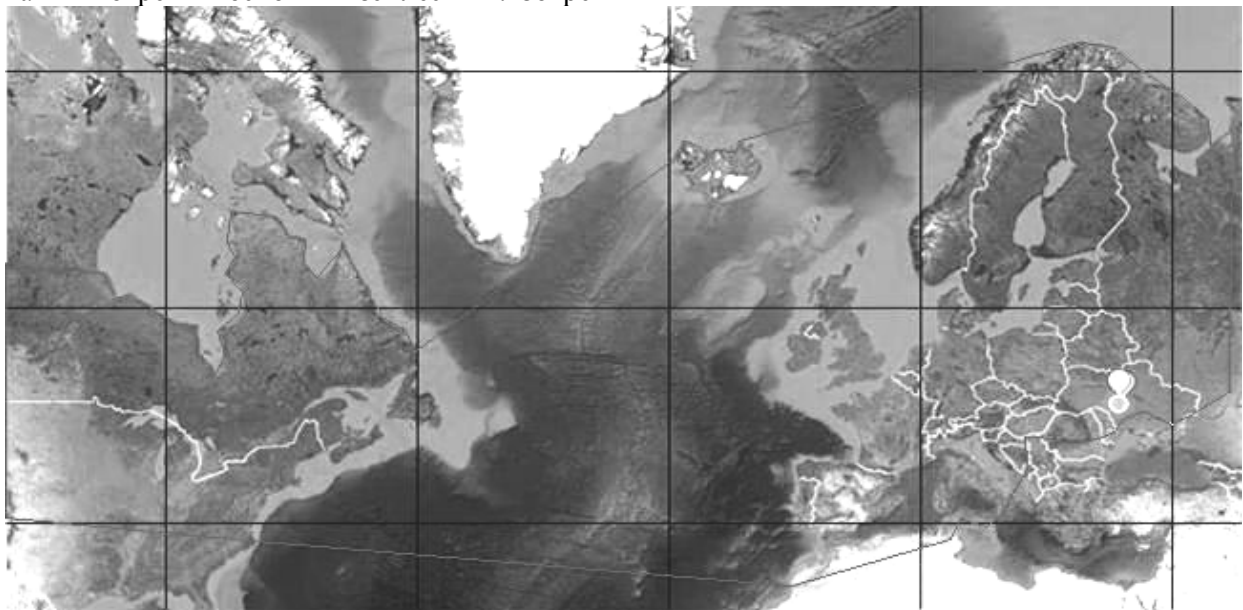


Рис 2. Карта Євразії у проекції Меркатора

На нашу думку, згаданий вище характер локалізації цього землесвіту спонукає до зображення його у проекції Меркатора (як у нашому прикладі), або в одній із псевдоциліндричних, поліконічних або косих конічних проекцій. Лінія найменших спотворень проходить близько середньої паралелі. Наявність океану в середній частині такої карти (навколо середнього меридіана) робить недоцільним застосування в даному разі як нормальних конічних, так і азимутальних проекцій. Навпаки, нормальні конічні проекції (зокрема, рівнопроміжні проекції Птолемея, Каврайського або Красовського) є вельми до речними при зображенні Північної Євразії, що, з погляду геопросторової композиції, також являє собою довгу субширотну смугу, але континуально континентальну (в межах території Російської Федерації, цілком в північній і східній півкулях у помірному поясі). Лінії нульових спотворень довжин будуть приурочені до паралелей, що лежать близько північної та південної меж цього землесвіту. Масштаб карти землесвіту Північна Євразія, на нашу думку, також має бути 1:50 000 000 і 1:30 000 000 при зображенні на аркушах A4 і A3 відповідно.

Землесвіт Великий Степ, приурочений переважно до середніх широт, доцільно зображати в поперечній рівновеликій азимутальній проекції Ламберта через значну геософічну диференційованість територій із заходу на схід і відповідну потребу в чіткішому відображенні площ і відстаней. Найменші спотворення довжин мають бути на середній паралелі біля точки дотику. Великий Степ охоплює великі

площі в межах середньої смуги Євразії (повністю в північній та східній півкулі в помірному й субтропічному поясах, а також деяких областях висотної поясності).

Афразія розташована на південному заході Азії й на півночі Африки і являє собою приклад поєднання в одному землесвіті фрагментів різних континентів та фізико-географічних поясів – від помірного до тропічного (див. рис. 1). Місцезнаходження в порівняно низьких широтах спонукає до думки про доцільність зображення цього землесвіту у проекції Меркатора. Афразія повністю розташована в північній півкулі. Водночас, більша її частина знаходиться у східній, але крайній західний фрагмент розташований у півкулі західній. Оптимальним масштабом для карт землесвітів Великий Степ і Афразія мав би бути 1:30 000 000 (для зображенні на аркуші формату A4) і 1:20 000 000 (для аркуша формату A3).

Для зображення Транссахари (переважно центральної частини Африки), яка повністю розташована в низьких широтах обох півкуль, найдоречнішим є вибір поліконічної проекції. Лінія найменших спотворень довжин пролягатиме близько центральної частини цього землесвіту. Геопростір, який займає Транссахара, досить компактний, а її протяжність у субширотному й субмеридіональному напрямках майже однакова (рис. 3). Вважаємо, що при картографуванні Транссахари оптимальними масштабами, як і для Великого Степу та Афразії, також були б 1:30 000 000 і 1:20 000 000 при зображенні на аркушах A4 і A3 відповідно.

**Рис 3. Транссахара у поліконічній проекції**



Щодо Латинської Америки, яка розташована як у північній, так і в південній півкулі (переважно в південній, де представлені всі фізико-географічні пояси від екваторіального до помірного), то її картографічне зображення як землесвіту не несе в собі практично жодної новизни через граничну її подібність із однойменним історико-географічним регіоном, що неодноразово був об'єктом соціально-економічного та суспільно-географічного картографування. Доцільним є застосування косой

рівновеликої азимутальної проекції Ламберта з лінією найменших спотворень довжин близько субмеридіональної осі зображуваної території. Масштаб карти має становити 1:30 000 000 (для аркуша розміру А4) та 1:20 000 000 (аркуш розміру А3).

Чи не найбільшу картографічну цікавість викликає проблема зображення Пацифіки як землесвіту, розташованого на значно віддалених один від одного різних материках обабіч Тихого океану (рис. 4).

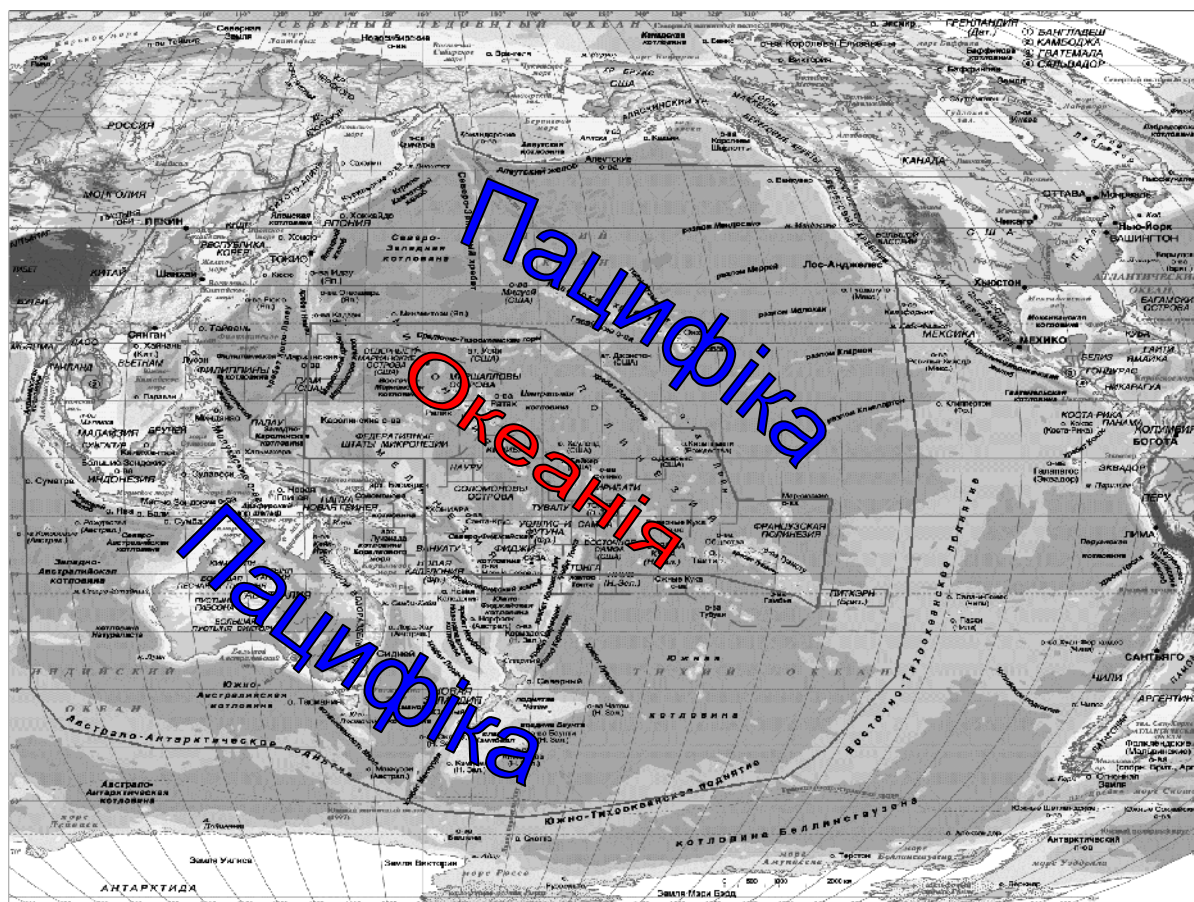


Рис. 4. Пацифіка і Океанія у псевдоциліндричній проекції

Але й тут ми бачимо аналог у вигляді традиційно створюваних карт цього ж таки Тихого океану, де можуть застосуватися різні проекції, зокрема Меркатора, псевдоциліндрична або поліконічна довільна проекція Гінзбурга.

Лінії нульових спотворень тяжітимуть до приекваторіальних районів, що є доречним при створенні саме такої карти. Масштаб карти землесвіту Пацифіка ме бути 1:75 000 000 (для аркуша формату А4) та 1:50 000 000 (формат А3).

Для картографування землесвітів Океанія та Субарктика доцільно використовувати псевдоциліндричну або азимутальні проекції, традиційно вживані при зображенні

фрагментів геопростору, приурочених до низьких широт і циркумполярних областей. Так, землесвіт Океанія локалізований у центральній частині Тихого океану (являє собою ексклав, з усіх сторін оточений Пацифікою). Тому ми вважаємо за доречне застосування псевдоциліндричної проекції (так само, як і для Пацифіки). В середній частини характеризованої геоторії має знаходитися лінія найменших спотворень довжин.

Субарктика охоплює фрагменти геопростору на півночі Євразії та Північної Америки, зайняті тундровими й близькими до них ландшафтами. При її картографуванні має бути

доцільним застосування косої азимутальної проекції Постеля з центральною точкою близько 60° або 65° пн. ш. Масштаб карт Океанії та Субарктики має бути 1:30 000 000 при зображенні на аркуші розміру А4 та 1:20 000 000 для аркуша А3.

Як приклад обґрунтування математичної основи для геософічних карт, наведемо картографування Єврамерики. Як ми зазначали вище, весь її простір приурочений до північної півкулі, переважно до помірного поясу. Протяжність геоторії із заходу на схід становить близько 7000 км, із півночі на південь – приблизно 3000 км. Отже, площа дорівнює близько 20 000 – 22 000 км<sup>2</sup>, наближаючись до території колишнього СРСР, карти якого найчастіше створювалися в нормальних рівнопроміжних конічних проекціях. Проте, як ми зазначали вище, недоліком використання конічної проекції в цьому разі є поширення океанічного простору навколо середнього меридіана. Тому вважаємо за більш доцільне застосування проекції Меркатора або псевдоциліндричної. Як наголошувалося вище, оптимальний масштаб для карти Єврамерики може бути (залежно від величини аркуша – А3–А4) в межах 1:20 000 000 – 1:30 000 000.

**Висновки та перспективи подальших досліджень.** Відносна новизна геософічних досліджень і, зокрема, геософічної регіоналізації вказує на значну актуальність проблеми геософічного картографування. Для кращої наочності зображень геософічних регіонів доцільним є створення замість картосхем справжніх карт з усією властивою їм математичною основою. Проекція та масштаб карт геософічної регіоналізації Землесвіту продиктовані особливостями математико-географічного положення й геопросторової композиції окремих землесвітів. Зокрема, для цілого Землесвіту та землесвітів Афразія й Пацифіка оптимальним є застосування циліндричної проекції, для Єврамерики – циліндричної або псевдоциліндричної, для Північної Євразії – конічної, для Транссахари – поліконічної, Пацифіки – псевдоциліндричної, для решти головних землесвітів – різних азимутальних проекцій.

#### **Киселёв Ю.А., Кононенко С.И. Обоснование проекций и масштаба карт геософической регионализации Землемира.**

Поставлен вопрос об обосновании математической основы для карт геософической регионализации, в частности их проекций и масштабов. Отмечено, что карту Землемира целесообразнее всего создавать в проекции Меркатора. Для большинства основных землемиров наиболее пригодны псев-

Масштабы карт геософічної регіоналізації можуть варіювати в межах від 1:20 000 000 до 1:75 000 000.

Як один із можливих напрямів подальших досліджень у галузі геософічного картографування, можна відзначити створення карт окремих землепросторів і землесмуг (просторових структурних одиниць геософічної регіоналізації другого й третього рангів відповідно), а також карти геософічної регіоналізації України.

#### **Список літератури**

1. Кисельов Ю.О. Основи геософії: проблеми теорії та методології / Ю.О. Кисельов. – Луганськ : ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2011. – 208 с.
2. Кисельов Ю.О. Суспільно-географічні основи теоретичних та прикладних геософічних досліджень в Україні / Кисельов Ю.О. // Автореф. дис. ... д-ра геогр. наук. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2013. – 38 с.
3. Кисельов Ю.О. Досвід геософічного картографування Землесвіту / Ю.О. Кисельов // Актуальні проблеми управління територіальним розвитком: Збірник тез доповідей Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції (м. Умань, 13–14 квітня 2017 р.). – Умань, 2017. – С. 82–85.

#### **References**

1. Kyselov Yu.O. Osnovy heosofii: problemy teorii ta metodologii / Yu.O. Kyselov. – Luhansk : DZ „LNU imeni Tarasa Shevchenka”, 2011. – 208 s.
2. Kyselov Yu.O. Suspilno-heohrafichni osnovy teoretychnykh ta prykladnykh heosofichnykh doslidzhen v Ukraini / Kyselov Yu.O. // Avtoref. dys. ... d-ra heohr. nauk. – Lviv : Vydavnychiy tsentr LNU imeni Ivana Franka, 2013. – 38 s.
3. Kyselov Yu.O. Dosvid heosofichnoho kartohrafuvannia Zemlesvitu / Yu.O. Kyselov // Aktualni problemy upravlinnia terytorialnym rozvytkom: Zbirnyk tez dopovidei Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi Internet-konferentsii (m. Uman, 13–14 kvitnia 2017 r.). – Uman, 2017. – S. 82–85.

доцилиндрические, поликонические и азимутальные проекции Ламберта. Масштабы карт геософической регионализации могут быть от 1:20 000 000 до 1:75 000 000. Особое внимание уделено проблеме создания карты Еврамерики – землемира, куда входит большая часть территории Украины.

**Ключевые слова:** геософическое картографирование, Землемир, основные землемиры, картографическая проекция, масштаб.

**Kyselov Yu.O., Kononenko S.I. Substantiation of projections and scales of geospherical regionalization maps of the Earthworld.**

Geospheric comprehension of the human space requires visualization, which as in any aspect of geographic knowledge should be reflected in the mapping. Spatial mismatch of the geospheric regions (each of which is part of the continent or even consists of parts of different continents separated by the ocean) with traditionally accepted in geography (continents and oceans, parts of the world, zonal and azonal structures, etc.) creates a certain novelty in the question of their cartographic image. Therefore, it is important to substantiation of the choice of mathematical basis of the geospheric maps regionalization, in particular their scale and projection.

Boundaries of the Earthworld divided into nine major (Euramerica, Northern Eurasia, Great Steppe, Afrasia, Transsahara, Latin America, Pacifica, Oceania, Subarctica) and 8 intermediate (Balkan, Caucasian, Hindustan, Ethiopian, Cape, Madagascar, Cordillera, Texas-Floridian) earthworlds in accordance with the proposed scheme. World geospheric mapping was compiled on the basis of the world map created in the normal cylindrical, flattened projection of Mercator. It is advisable to create in this projection a geospheric map of the Earthworld.

Different projections are required for mapping individual major earthworlds. The feature of Euramerica is that it covers a fragment of geospace in the northern hemisphere within two continents Eurasia and North America in particular. This character of its localization prompts the image of Euramerics in the normal cylindrical, flattened projection of Mercator. Normal, evenly-intermediate conic projections are appropriate in the depiction of Northern Eurasia. From the point of view of the geospatial composition it is a long continuum continental sublatitudinal band (entirely in the northern and eastern hemispheres).

The Great Steppe is confined mainly to the middle latitudes is expedient to transverse Lambert's equilibrium azimuthal projection due to the considerable geospheric differentiation of the territories from the west to the east. This earthworld is completely located in the northern and eastern hemisphere.

Afrasia is situated completely in the northern hemisphere and, the same time, its greater part is situated in the eastern hemisphere, but the westernmost fragment of Afrasia - in the western. This earthworld is situated in relatively low latitudes. Therefore, the Mercator's projection may be optimal for its mapping.

The most appropriate choice for the image of Transsahara, which is completely located at low latitudes of both hemispheres, is the choice of a polyconic projection.

It is expedient to use the oblique equilibrium azimuthal projection of Lambert for Latin America, which is located partly in the northern part, but mostly in the southern hemisphere.

The most appropriate choice for the image of Pacifica, which is located in the fragments of different continents situated around of the Pacific Ocean, different projections such as the normal cylindrical, flattened projection of Mercator or the pseudocylindrical projection may be used (we used the pseudocylindrical projection).

To mapping the earthworlds of Oceania and Subarctic it is expedient to use the pseudocylindrical or azimuthal projections which are traditionally used when depicting fragments of geospace which are confined both to low latitudes and to circumpolar regions.

Oceania is localized in the central Pacific in the side of the equator. That's why it is appropriate to apply a transverse equal-dimensional azimuthal projection of Lambert or a pseudocylindrical projection.

Subarctic covers fragments of geospace in northern Eurasia and North America which are occupied by tundra and landscapes close to them. When it is mapped, it should be expedient to apply the oblique azimuthal projection of Postel.

Scale of geospheric regionalization maps can range from 1:20 000 000 to 1:75 000 000. For landslides covering larger areas along with oceanic expanses smaller scale should be used (from 1:50 000 000 or less); for medium size – 1:50 000 000 – 1:30 000 000; for the smallest in the area of the main Earthworld – scale 1:30 000 000 – 1:20 000 000.

**Key words:** geospheric mapping, Earthworld, major earthworlds, cartographical projection, scale.

УДК 911.5:001.4

**ПРОБЛЕМА АНТРОПОГЕННОГО ПЕРЕТВОРЕННЯ ЛАНДШАФТІВ:  
ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ****Юрій Мулько***Уманський національний університет садівництва*

Висвітлено ідеї та концепції сучасного ландшафтознавства, пов'язані з проблемою антропогенного перетворення ландшафтів. Схарактеризовано комплекс наукових дисциплін, що з конструктивно-географічних та екологічних позицій досліджують ландшафт. Проаналізовано деякі синонімічні терміни, що виражають фундаментальні поняття ландшафтознавства. Викладено авторську точку зору на проблему антропогенних змін ландшафту. Наголошено на необхідності уніфікації системи понять і термінів конструктивної географії та геоекології.

**Ключові слова:** ландшафт, антропогенне перетворення, геосистема, поняттєво-термінологічний апарат.

**Постановка проблеми.** Питання антропогенно перетворених ландшафтів є одним із найактивніше розроблюваних і обговорюваних у географії та екології впродовж останніх півстоліття. Дотепер тривають суперечки між представниками різних наукових шкіл, що відстоюють ту чи іншу концепцію перетвореного ландшафту. Крім того, розбіжності в поглядах учених зумовили й відмінності в застосуванні еколого-ландшафтознавчої термінології. Ця проблема є досить актуальною на даному етапі розвитку ландшафтно-екології та конструктивної географії, і на ній ми концентруємо свою увагу.

**Огляд попередніх публікацій.** Проблеми антропогенізованих ландшафтів присвячені праці К. Тролля [11], Ф.М. Мількова [7], А.Г. Ісаченка [3], Г.І. Денисика [2], А.В. Мельника [6] та інших зарубіжних та українських науковців. Питанням термінології ландшафтознавства значну увагу приділяє В.М. Пашенко [8].

**Мета статті** – аналіз наявної в сучасному науковому вжитку термінології з проблеми антропогенного перетворення ландшафтів.

**Завдання статті:**

- висвітлити суть існуючих концепцій антропогенно змінених ландшафтів;
- зіставити поняттєво-термінологічний апарат різних еколого-ландшафтознавчих і конструктивно-географічних концепцій;
- схарактеризувати сучасний стан термінологічного аспекту проблеми антропогенного перетворення ландшафтів;
- окреслити деякі шляхи формування оптимальної еколого-ландшафтознавчої термінології.

**Виклад основного матеріалу.**

Дослідження проблем ландшафтно-екології, яка іноді ототожнюється з геоекологією або антропогенним ландшафтознавством, розпочалися близько вісімдесяти років тому, а одним із найбільш знакових наукових трендів вони стали в 60-х рр. ХХ ст. Основоположником ландшафтно-екологічного напрямку, який започаткував і сам термін «ландшафтна екологія», є німецький учений Карл Тролля [11].

Ландшафтна екологія базується, передовсім, на концепції екосистем, сформульованій А. Тенслі, та ідеї ландшафту, розробленій Л.С. Бергом і розвинутій Г.М. Висоцьким, Г.Ф. Морозовим, Л.Г. Раменським та іншими вченими. Ландшафтна екологія увібрала в себе також елементи вчень В.М. Сукачова про біогеоценози та В.Б. Сочава про геосистеми.

Вищенаведений перелік концепцій та ідей уже свідчить про значний різномір у термінології ландшафтознавства й народженій ним ландшафтно-екології. Зокрема, Ю.О. Кисельов відзначає значеннєву близькість згаданих вище термінів «ландшафт», «біогеоценоз» і «екосистема». Він наголошує, що їхній зміст відрізняється переважно підходами до їх вивчення [4]. Якщо ландшафт, за М.А. Солнцевим [9] та його послідовниками, є ієрархічною категорією зі «старшим» становищем літогенної основи – гірських порід і земної поверхні, – то біогеоценоз передбачає рівнозначну роль усіх компонентів, а екосистема особливого значення надає біотичному компонентіві.

Як зауважує згаданий вище Ю.О. Кисельов, термінологічна неоднозначність присутня й у найменуванні самої науки, що вивчає різні аспекти антропогенного перетворення

довкілля. Зокрема, йдеться про ландшафтну екологію, екологію ландшафту, геоекологію, геосистемологію, антропогенне ландшафтознавство, екологічне ландшафтознавство тощо. Спробуємо з'ясувати деякі нюанси, що дозволяють відокремити об'єктно-предметну сферу одних наук від інших.

Отже, ландшафтна екологія («екологія ландшафту», на нашу думку, є синонімом до ландшафтної екології) – це наука, що акцентує, передовсім, на зв'язках і відносинах між компонентами ландшафту, особливо сукупністю природних та антропогенною складовою. У контексті геоекології в центрі уваги перебувають зв'язки між компонентами живої та неживої природи. Геосистемологія першорядну увагу приділяє питанню системної організації компонентів довкілля. Антропогенне ландшафтознавство спирається на концепцію антропогенного ландшафту як однієї з візій антропогенно перетвореного ландшафту. Екологічне ландшафтознавство являє собою наукову дисципліну, що досліджує, передовсім, компоненти ландшафту в контексті їхніх антропогенних змін [4].

Відсутність єдності в застосуванні науковцями поняттєво-термінологічного апарату проблеми антропогенного перетворення довкілля викликана, зокрема, й різним баченням ними самої цієї проблеми. Все їхнє різноманіття можна звести до трьох основних концепцій. По-перше, це концепція антропогенного ландшафту, сформульована ще в 60-х рр. ХХ ст. Ф.М. Мільковим [7]. Суть її зводиться до визнання антропогенним будь-якого ландшафту, який зазнав хоча б найменших змін, викликаних людиною. Відповідно до такої точки зору, антропогенними є не лише промислові ландшафти, а й навіть такі, як рілля, сади, сіножаті тощо. Серед послідовників Ф.М. Мількова є і українські вчені – продовжувачі ідей антропогенного ландшафтознавства – крім згаданого вище Г.І. Денисика, це О.Д. Лаврик, О.І. Ситник та ін. На нашу думку, характеризується концепція виражає один із крайніх поглядів на проблему антропогенно змінених ландшафтів.

Так само крайньою – але з іншого боку – є точка зору А.Г. Ісаченка, який не визнає антропогенного ландшафту взагалі та наполягає на тому, що будь-який ландшафт є природним [3]. Цей учений обґрунтовує свою позицію тим, що людина навіть за докорінних змін ландшафту не вносить до нього невідомі

природі речовини. Ми зауважимо, що А.Г. Ісаченко стверджував це ще до Чорнобильської катастрофи, одним із наслідків якої стало потрапляння у природне середовище невідомих природі важких радіоактивних металів (зокрема, плутонію). В усякому разі, на нашу думку, не визнавати існування ландшафтів антропогенного походження – це певний анахронізм. Серед українських науковців до прихильників поглядів А.Г. Ісаченка слід віднести, зокрема, А.В. Мельника та В.М. Петліна.

Ми вважаємо найбільш раціональною центристську точку зору, згідно з якою лише частина суттєво перетворених ландшафтів може називатися антропогенними. Її одним із перших сформулював В.Б. Сочава [10]. На його думку, антропогенними лише ті ландшафти, що найбільшою мірою (включно з літогенною основою) піддалися перетворенню людиною. І.П. Ковальчук, розглядаючи цю проблему з геоморфологічних позицій, виділяє антропогенні модифікації природних геоморфосистем, природно-антропогенні та антропогенно-техногенні геоморфосистеми [5]. На нашу думку, такий погляд цілком прийнятний для групування антропогенно перетворених ландшафтів, у різноманітті яких – відповідно до ступеню й компонентного охоплення перетворення – варто виокремлювати:

1) антропогенні модифікації природних ландшафтів, у яких зазнав змін педобіогенний компонент (рілля, пасовища тощо);

2) природно-антропогенні ландшафти, характеризовані змінами педобіогенного й гідрокліматогенного компонентів (урболандшафти, садово-паркові комплекси тощо);

3) антропогенно-техногенні ландшафти, де всі компоненти, включно з літогенним, піддані антропогенним змінам (яскравим прикладом є гірничопромислові ландшафти).

Вважаємо, що навколо викладеного вище центристського погляду на саму проблему антропогенно перетвореного ландшафту і варто вибудовувати систему термінів і понять науки, що досліджує його. Зокрема, сам змінений людиною ландшафт – незалежно від ступеню перетвореності – ми пропонуємо називати «антропогенізованим». Така назва одночасно і вказує на наявність антропогенного впливу, і заперечує виключну причетність людини до його формування. Цілком очевидно, що антропогенізованими є переважна більшість сучасних ландшафтів Землі.

У науковому дискурсі іноді виникає плутанина у тлумаченні понять «антропогенний ландшафт» і «культурний ландшафт». Ми вважаємо недоречним їх ототожнення, помилково викликане загалом логічним протиставленням культурного природному. Не в усьому погоджувачись із трактуванням «антропогенного ландшафту» послідовниками Ф.М. Мількова, ми все ж визнаємо далеко не позитивний характер більшості викликаних людиною змін при формуванні природно-антропогенних та антропогенно-техногенних ландшафтів. Ідеться, передовсім, про промислове виробництво як головний чинник антропогенізації ландшафтів. Натомість, протилежні за характером змін приклади пов'язані з функціонуванням садово-паркового господарства. Саме воно є практичним виявом ідеї гармонізації взаємин людини і природи та вдосконалення людського «буття-в-ландшафті» (термін М.Д. Гродзинського [1]). Отже, садово-паркові ансамблі (визначне місце серед яких належить уманському Дендропарку «Софіївка» НАН України) і є виразними проявами саме культурного ландшафту.

Загалом, ми переконані, що наукова термінологія, прийнята в будь-якій галузі знань, має бути чіткою, уніфікованою, в ній не повинно бути двозначностей. Тому ми, вслід за Ю.О. Кисельовим, і вважаємо згадані вище науки близько спорідненими між собою, але все ж не синонімічними назвами однієї науки [4]. Маючи спільний об'єкт дослідження, ці науки мають розбіжності у предметі.

Уніфікованою має бути й система понять і термінів наук, що досліджують геосистеми, екосистеми та ландшафти. Недопустимі довільно створювані відмінності; вони можуть бути продиктовані лише значеннєвими нюансами окремих термінів, що виходять або із самої суті об'єктів або явищ, або неоднаковістю їх сприйняття з позицій різних наук. Наприклад, ландшафтний еколог може говорити про ландшафт, еко- або геосистему залежно від того, який компонент довкілля ставить у центр своєї дослідницької уваги.

**Висновки.** Аналіз наявної наукової літератури довів існування трьох основних концепцій ландшафтознавства, що враховують незаперечний факт антропогенного перетворення практично всіх сучасних ландшафтів Землі – антропогенного ландшафтознавства (Ф.М. Мільков), яке визнає переважну більшість ландшафтів сьогодення антропоген-

ними; традиційного ландшафтознавства (А.Г. Ісаченко), з позицій якого будь-який ландшафт є у своїй основі природним; центристської (В.Б. Сочава), яка фактично є поєднанням двох попередніх концепцій.

Відповідно до основних ідей, закладених у кожную концепцію, відмінним є вживаний у них поняттєво-термінологічний апарат ландшафтознавства. Зокрема, цілком закономірним є неоднакове тлумачення «антропогенного ландшафту» та «антропогенних модифікацій природних ландшафтів». Водночас термінологічне різноманіття не завжди є виправданим і доцільним. Це стосується, зокрема, «екології ландшафту» і «ландшафтної екології», які являють собою, по суті, одне й те саме.

Одним із шляхів оптимізації сучасної ландшафтознавчої термінології ми вважаємо ширше вживання терміну «антропогенізований ландшафт» як такого, що є всеохопним щодо різних виявів перетворення ландшафтів людиною та одночасно нейтральним щодо «антропогенного ландшафту» й «антропогенних модифікацій природних ландшафтів».

#### Список літератури

1. Гродзинський М.Д. Пізнання ландшафту : у 2 т. / М.Д. Гродзинський. – К., 2005. – Т. 2. – 400 с.
2. Денисик Г.І. Антропогенна географія і антропогенне ландшафтознавство / Г.І. Денисик // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Географія. – Вінниця, 2001. – Вип. І. – С. 5–14.
3. Ісаченко А.Г. Ландшафтоведение и физико-географическое районирование / А.Г. Ісаченко. – М. : Высш. шк., 1991. – 366 с.
4. Кисельов Ю.О. Деякі термінологічні аспекти проблеми антропогенного перетворення ландшафтів / Ю.О. Кисельов // Екологія – шляхи гармонізації відносин природи та суспільства. Збірник тез VI Міжвишівської науково-практичної Інтернет-конференції (Умань, 20 жовтня 2017 року) / За ред. д. е. н. О.О. Непочатенко. – Умань: Ред.-вид. відділ УНУС, 2017. – С. 12–14.
5. Ковальчук І.П. Регіональний еколого-геоморфологічний аналіз / Іван Ковальчук. – Львів : Ін-т українознавства, 1997. – 440 с.
6. Мельник А.В. Основи регіонального еколого-ландшафтознавчого аналізу / А.В. Мельник. – Львів, 1997. – 229 с.

7. Мильков Ф.Н. Человек и ландшафты / Ф.Н. Мильков. – М. : Мысль, 1973. – 222 с.

8. Пашенко В.М. Методологія постнекласичного ландшафтознавства : монографія. / В.М. Пашенко. – К. : [б. в.], 1999. – 284 с.

9. Солнцев Н.А. Учение о ландшафте (избранные труды) / Н.А. Солнцев. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 2001. – 384 с.

10. Сочава В.Б. Введение в учение о геосистемах / В.Б. Сочава. – Новосибирск : Наука, 1963. – 320 с.

11. Troll C. Luftbildplan und ökologische Bodenforschung : Ihr zweckmäßiger Einsatz f. d. wissenschaftl. Erforschg u. prakt. Erschließg wenig bekannter Länder / Carl Troll. – Jena, 1939. – 58 S.

### References

1. Hrodzynskiy M.D. Piznannia landshaftu : u 2 t. / M.D. Hrodzynskiy. – K., 2005. – Т. 2. – 400 s.

2. Denysyk H.I. Antropohenna heohrafiia i antropohenne landshaftoznavstvo / H.I. Denysyk // Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Seriya: Heohrafiia. – Vinnytsia, 2001. – Vyp. I. – S. 5–14.

3. Ysachenko A.H. Landshaftovedenye y fizyko-heohrafycheskoe raionirovaniye / A.H. Ysachenko. – M. : Vyssh. shk., 1991. – 366 s.

4. Kyselov Yu.O. Deiaki terminolohichni

aspekty problemy antropohennoho peretvorennia landshaftiv / Yu.O. Kyselov // Ekolohiia – shliakhy harmonizatsii vidnosyn pryrody ta suspilstva. Zbirnyk tez VI Mizhvyshivskoi naukovo-praktychnoi Internet-konferentsii (Uman, 20 zhovtnia 2017 roku) / Za red. d. e. n. O.O. Nepochatenko. – Uman: Red.-vyd. viddil UNUS, 2017. – S. 12–14.

5. Kovalchuk I.P. Regionalnyi ekolohoheomorfologichnyi analiz / Ivan Kovalchuk. – Lviv : In-t ukrainoznavstva, 1997. – 440 s.

6. Melnyk A.V. Osnovy rehionalnoho ekoloholandschaftoznavchoho analizu / A.V. Melnyk. – Lviv, 1997. – 229 s.

7. Mylkov F.N. Chelovek y landshafty / F.N. Mylkov. – M. : Мысль, 1973. – 222 s.

8. Pashchenko V.M. Metodolohiia postneklasychnoho landshaftoznavstva : monohrafiia. / V.M. Pashchenko. – K. : [b. v.], 1999. – 284 s.

9. Solntsev N.A. Uchenye o landshafte (yzbrannyye trudy) / N.A. Solntsev. – M. : Yzd-vo Mosk. un-ta, 2001. – 384

10. Sochava V.B. Vvedenye v uchenye o heosystemakh / V.B. Sochava. – Novosybyrsk : Nauka, 1963. – 320 s.

11. Troll C. Luftbildplan und ökologische Bodenforschung : Ihr zweckmäßiger Einsatz f. d. wissenschaftl. Erforschg u. prakt. Erschließg wenig bekannter Länder / Carl Troll. – Jena, 1939. – 58 S.

### Юрий Мулько. Проблема антропогенного преобразования ландшафтов: терминологический аспект.

Освещены идеи и концепции современного ландшафтоведения, связанные с проблемой антропогенного преобразования ландшафтов. Охарактеризован комплекс научных дисциплин, с конструктивно-географических и экологических позиций исследующих ландшафт. Проанализированы некоторые синонимичные термины, выражающие фундаментальные понятия ландшафтоведения. Изложена авторская точка зрения на проблему антропогенных изменений ландшафта. Обращено внимание на необходимости унификации системы понятий и терминов конструктивной географии и геоэкологии.

**Ключевые слова:** ландшафт, антропогенное преобразование, геосистема, понятийно-терминологический аппарат.

### Mulko Yu. V. On the issue of anthropogenic transformation of landscapes: terminological aspect.

The issue of anthropogenic transformation of landscapes is one of the most topical for the modern geography and ecology. Disputes between representatives of various scientific schools, defending this or that concept of the transformed human landscape, are going on. Differences in the views of different scholars have led to divergencies in the usage of landscape-geo-scientific, constructive-geographic and geo-ecological terminology.

The study of anthropogenically transformed landscapes has an underdeveloped conceptual and terminology apparatus. In particular, the terms "landscape", "biogeocoenosis" and "ecosystem" are very close in meaning. At the same time, terminological ambiguity is present in the name of the science itself, which studies various aspects of anthropogenic transformation of environment. In particular, it is about landscape ecology,

geoecology, geosyntheology, anthropogenic landscape studies, ecological landscape studies, etc.

In the author's opinion, landscape ecology is a science that emphasizes ties and relationships between the components of the landscape. In the context of geoecology, the focus is on the links between the components of living and inanimate nature. Geosystemology pays the utmost attention to the issue of the systematic organization of the components of the environment. Anthropogenic landscape studies are grounded on the concept of anthropogenic landscape as one of the visions of anthropogenically transformed landscape. Ecological landscape science is a scientific discipline that explores the components of the landscape in the context of their anthropogenic changes.

The lack of generally accepted terminology in the science of anthropogenically altered landscape is due to the existence of its three contradictory concepts, in particular the concept of anthropogenic landscape by Fedir Milkov and concepts of anthropogenic modifications of natural landscapes by Anatolii Isachenko. There are proponents of each of these concepts among the modern Ukrainian scholars.

The most rational is the centrist point of view, according to which only a part of the transformed landscapes can be called anthropogenic. Such a view is quite acceptable for their grouping, in the diversity of which it is necessary to distinguish anthropogenic modifications of natural landscapes, which underwent changes in pedobiogenic component (arable land, pastures); natural and anthropogenic landscapes, characterized by changes in pedobiogenic and hydroclimatic components (urban landscapes, garden complexes); anthropogenic-technogenic landscapes, where all components, including lithogenic, are subjected to anthropogenic changes (mining landscapes).

It is appropriate to build a system of terms and concepts of science that explores it around the above mentioned centrist view of the very problem of anthropogenically transformed landscape. The man-changed landscape is called "anthropogenized". Among the anthropogenized landscapes, it is worth allocating anthropogenic modifications of natural landscapes, natural-anthropogenic and anthropogenic-technogenic.

It is inappropriate to identify the notions of anthropogenic and cultural landscapes. Anthropogenic landscape is characterized by the negative character of changes caused by man, first of all, by industry. With a cultural, in particular gardening landscape, some positive anthropogenic changes are associated. It is the cultural landscape that is a practical expression of the idea of harmonizing the relationship between human and nature and the improvement of humane "being-in-the-landscape".

Conceptual and terminology apparatus of sciences exploring geosystems, ecosystems and landscapes must be unified. Synonymy can be caused only by the nuances of the meanings of individual terms coming from either the very essence of objects or phenomena, or from the unevenness of their perception from the standpoint of various sciences.

The optimization of landscape science terminology should help to establish the term "anthropogenized landscape" as such that covers all changes in landscapes by a person and at the same time is neutral in relation to "anthropogenic landscape" and "anthropogenic modifications of natural landscapes".

**Key words:** landscape, anthropogenic transformation, geosystem, notion and term apparatus.

УДК 910.3(477.85)

## ГЕОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ТОПОНІМІВ ГЛИБОЦЬКОГО РАЙОНУ ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

*Олександра Чубрей, Тетяна Марчук, Діана Мальцева*

*Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича*

Розглянуто поняття топонімів, подано їх класифікацію. Вивчено місцеві назви об'єктів Глибоцького району з точки зору топонімії (ойконіми, гідроніми, ороніми), здійснено їх систематизацію. Розглянуто вплив географічних, історичних, культурних, соціальних умов на їх виникнення.

**Ключові слова:** топонім, ойконім, гідронім, оронім, антропонімічна назва, географічний об'єкт, географо-краєзнавче дослідження.

**Постановка проблеми:** Дослідження та вивчення географічних назв, зокрема ойконімів, гідронімів, оронімів, дає можливість проаналізувати, як на житті, діяльності місцевого населення відзначився вплив і роль природних умов, ресурсів, також історія заселення та розвиток території. Завдання дослідження: розкрити походження назв населених пунктів району, показати зв'язок топонімічної системи з фізико-географічними та соціально-економічними умовами досліджуваної території.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій:** Питання топоніміки розглядалися у працях з історії, географії, мовознавства від глибокої давнини і до наших днів. Топоніміка фактом свого відокремлення як окремої галузі науки зобов'язана практичним потребам географії.

З кінця XIX ст. інтерес до топоніміки різко зріс, особливо це стосується картографії. Велике значення мають топонімічні дослідження для картографії і сьогодні. Першим дослідником народної ландшафтної термінології в Україні був П. Тутковський. Ним упорядковано словник геологічної термінології, до якого увійшло 5000 українських наукових термінів. Народну мову він вважав "живим організмом" і зазначав: "Природнича термінологія існує в народній мові, у ній є дуже гарні і яскраві вирази, необхідно лише не полінуватися – ознайомитися з цими скарбами і по-науковому критично вивчити їх" (Tutkovskij, P.A. 1923). Тутковський вказував на необхідність створення української наукової термінології в галузях інших наук: ботаніки, зоології тощо. Для дослідників-топонімістів кожна з праць ученого містить важливу інформацію щодо місцевих географічних назв (Vasylyuk, L.L. 1997).

Дослідженню топонімії Дніпропетровської

та Полтавської областей присвятив свої праці К. Цілуйко. Назви населених пунктів Закарпаття стали предметом кандидатської дисертації К. Галаса, Львівщини – Є. Черняхівської (Taganova, N. 2006), докторська дисертація Ю. Карпенка була присвячена дослідженню топонімії Чернівецької області, вчений займався як регіональною топонімією, так і загальними питаннями її теорії і методології (Karpenko, Yu.O. 1973).

Таким чином, використовуючи дані науки топоніміки в географічних дослідженнях, отримуємо відомості про минуле, природу, економіку краю, міграційні рухи населення, назви давніх племен та народів, які тут проживали, їхній побут, світогляд, міфологію.

**Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми:** Незважаючи на широкий діапазон географічно-топонімічних вивчень, теоретичних досліджень топонімів, всі вони проводилися в основному за певними територіями, найчастіше – за окремими адміністративними одиницями (областями), а вивчення топонімів невеликих територій, зокрема Глибоцького району, практично не відбувалося.

**Виклад основного матеріалу:** Правильно пояснити ту чи іншу назву, розкрити її смислове значення і походження – означає отримати важливу інформацію про минуле свого краю: його природні умови, економіку, етнічний склад населення, історичні події тощо. Ця особливість географічних назв використовується в історичних та географічних дослідженнях, для реконструкції ландшафтів минулого, вивчення особливостей освоєння території, виявлення зниклих ареалів рослин чи тварин. Але щоб одержати таку поглиблену інформацію, потрібно досліджувати їх сукупність, сформовану під впливом характерних географічних або історичних умов.

На численних прикладах дослідження території переконаємося, наскільки географічні назви, пов'язані з особливостями місцевості, відображають її характер, при тому не лише у фізичному, а й економіко-географічному плані.

Отже, топоніміка – наукова дисципліна, яка поруч із вивченням власне географічних назв (топонімів), їх смислового значення, походження, функціонування, вивчає природні та соціальні умови минулого, за яких вони виникли. Тому вивчається цілим рядом наук: історією, археологією, географією, народознавством, етнографією, мовознавством, ботанікою, зоологією тощо.

Топоніми розрізняють за видами об'єктів. Кожен з них (наприклад, міста, річки, гори) має свою назву. Топоніми, які позначають назви населених пунктів (міст, селищ, сіл), називають ойконімами; для назв водних об'єктів (річок, джерел, водоспадів, потоків, струмків) використовують термін гідронім; для об'єктів рельєфу (гір, хребтів, горбів, долин, плато, низовин) – термін оронім (Gnatyshyn, O. 2015).

Будь-яка географічна назва (ойконім, оронім, гідронім тощо) зберігає у собі певний зміст. Вони відображають природні особливості місцевості, її поверхню, рослинний і тваринний світ, корисні копалини та ін. Але, звичайно, не лише географічне середовище визначає характер місцевих назв, їх форму і зміст завжди зумовлюють суспільно-історичні чинники. Географічні назви Глибоцького району пройшли складний шлях розвитку й утворення. Значна їх частина успадковувала топонімічну систему цілого ряду епох, починаючи від доісторичної і закінчуючи нашим періодом. У структуру назв географічних об'єктів залучаються не тільки терміни українського (слов'янського) походження, а також відбуваються процеси мовної трансформації, які характеризуються:

- перекладанням (і, або) калькуванням назви з однієї мови на іншу;
- народно-етимологічним переосмисленням (коли назва однієї мови – пристосовується до певної лексики іншої без врахування первинної семантики);
- словотворчої адаптації (назва однієї мови оформлюється засобами ін.);
- співіснування різних назв одного і того ж об'єкту у носіїв різних мов (Veres, K.O., Kupach, T.G. 2012), (Veres, K.O., Kupach, T.G. 2012).

Усі подібні процеси притаманні регіонам із населенням-носієм різних мов та культур –

Язул луй Немеш (Димка), Шкарп (Глибока), Фронтьєра (Турятка), Унгюл Марє (Купка), Дерелуй, Йорданешти та ін.

Топоніміка – важливе джерело географо-краєзнавчого дослідження території. Для дослідників особливу складність становлять місцевості, де відбулася зміна володіння землями різними державами. Наприклад, Глибока за часів правління Румунії була перейменована на Адинката, румунське “adânc” – “глибоко”. Ця назва збереглась лише до 1940 р., після приєднання Буковини до України селищу повернуто стару назву. Селище Глибока вперше згадується в документах 1438 р. Назва пов'язана з рельєфом місцевості: селище лежить у глибокій улоговині (Koval, A.P. 2011), (Werenka, D. 1895).

Територія Глибоцького району до утворення незалежної України належала різним державам. У кожній була своя культура, своя мова, свої звичаї. Через це в межах району спостерігається переплетіння культур, мов. Не могли історичні обставини не вплинути на топоніміку території, тому географічні назви відбивають історичні події краю. Так, назва Червона Діброва пояснюється тим, що на території села відбулася битва, після якої все було червоне від крові. За історичними даними, місцевість вперше згадується 1497 року у зв'язку із битвою поляків під керівництвом короля Яна-Ольбрахта з військами молдавського господаря Штефана III Великого, під час якої поляки зазнали величезної поразки. За легендою, після перемоги Штефан Великий наказав запрягти в плуги двадцять тисяч полонених поляків і на залитій кров'ю території виорати землю, а потім посадити дубовий ліс, який і отримав назву Червона Діброва (Kurylo, V.M., Bogomolov, O.P., Vasyuk, L.I., Gab, G.S., Et al. 1969).

На місці теперішнього села Біла Криниця вже у 1430 році існував населений пункт Тернавка. У 1765 році вперше згадується поселення Варниця, розташоване близько Тернавки. Внаслідок постійних воєнних сутичок у прикордонній смузі обидва поселення на кінець XVIII століття спустіли. Після загарбання Буковини Австрією цісарський уряд був зацікавлений в колонізації спустошеної війнами Буковини. Місцевість теперішнього села Біла Криниця передано релігійному фондові, тут знайшли притулок старообрядці, що втікали за межі Російської імперії від релігійних переслідувань. 7 квітня 1780 року територія колишніх Тернавки та Варниці передана російським старообрядцям, так званим липованам, 22 квітня

1784 року було засноване село Біла Криниця (Kurylo, V.M., Bogomolov, O.P., Vasyuk, L.I., Gab, G.S., Et al. 1969). Російська форма Белаая Криниця з'явилась, імовірно, як переклад з румунської мови географічного об'єкта – криниці, яка розташована на південь від села, з білуватою від вапна водою (Karpenko, Yu.O. 1965).

Перебування різних народів на території Глибоччини відображається не лише на назвах сіл, а також на менших об'єктах: струмках, полянах, лісах та інших. Так, назва річки Дереглуй (Дерехлуй, Дерелуй) – права притока Прута, має давнішу форму з молдавської говірки Дрихалуй (1774 р.) (Nerokurnij, A.P., Stryzhak, O.S., Cilujko, K.K., Zhelyeznyak, I.M., Et al. 1979). Назва річки тюркського походження, виводять назву з тюркського “*daran*” – “дерево” (Yanko, M.T. 1998). Дуб у Валя Кузьмині в народі називають дубом Штефана Великого, за легендою, під цим дубом відпочивав Штефан III Великий після битви з поляками в 1497 р. Зараз часто проводяться різні сільські свята біля цього дуба. Італійська дорога в Корчівцях отримала свою назву тому, що її будували італійці. Залізнична станція в Глибоці донедавна мала назву Адинката (тепер Глибока-Буковинська). За часів Радянського Союзу в селах поширилися необдумані назви, наприклад, кут Черьомушки у Глибоці не має пояснення.

Значну частку становлять антропонімічні назви. В основному вони походять від прізвищ, імен перших поселенців, або ж жителів, які довгий час проживали на даній території чи поблизу, займалися там господарством: Байдакова балка (Турятка), Брошова гирла (Глибока), Воробчуків горб (Кам'янка), Поле Корні (Старий Вовчинець), Горб Громийвський (Турятка), Галанкіна рогатка (Біла Криниця), Герасев сад (Біла Криниця), Жулове поле (Старий Вовчинець).

Часто зустрічаються топонім Багна (Глибока, Черепківці, Сучевени, Станівці, Слобідка, Багринівка, Грушівка, Купка, Кут), Фундоя (Кам'янка, Корчівці, Кут, Луківці, Опришени), Центр (Глибока, Карапчів, Купка, Йорданешти), Новоселиця (Черепківці, Димка), Селище (Молодія, Станівці, Турятка), Толока (Глибока, Кут, Багринівка). Це пов'язано з тим, що в селах існують схожі території, ще однією причиною є спілкування жителів.

Водночас історичні обставини призвели до складного мовного переплетіння у топонімії Глибоцького району, тут маємо помітну групу польських, російських та турецьких

топонімічних елементів. Це кількісно дуже різні групи не ізольовані одна від одної. Навпаки, входячи в одну систему (залежно від мови населення певної території – українську, російську, молдавську), вони переплітаються, засвоюються, взаємодіють.

За радянського часу в Україні теж відбулася велика кількість перейменувань, що спотворило її географічну карту, значною мірою відірвало географічні назви від глибинних історичних коренів. На території району село Йорданешти було перейменовано на Підлісне, Опришени – на Дубівку, Терембече – на Порубне. Зараз усім селам повернуто історичні назви. Виникли тисячі назв, які ніяким чином не стосувалися зазначеної території, не відображали та й не могли відображати її місцеві особливості. Деякі населені пункти перейменовувалися по декілька разів. Це підірвало повагу до географічних назв у народі. Велика кількість населених пунктів України, вулиць і районів, колгоспів і заводів була названа іменами людей, що знищили мільйони українців на їхній власній землі (Kgulovecz, M. G., Topuzova, A.G. 2017).

Вивчення географічних назв становить значний науковий інтерес. Топоніми знайомлять нас з особливостями географічного положення місцевості, з характером поверхні, річок, озер, рослинного і тваринного світу, з життям, культурою і побутом народу, господарською діяльністю, з історичними подіями краю, з місцями героїчної боротьби за національну й соціальну незалежність.

**Висновки.** Дослідження просторового розташування та відмінностей структури топонімів дає можливість виявлення взаємозв'язків між ними та іншими складовими суспільно-географічних комплексів, як-от природні ландшафти регіону, гідрологічні характеристики, біотичні ресурси, тваринний світ, етнонаціональна структура населення, історико-етнографічні ознаки територій, провідні типи господарювання, культурні та релігійні відносини, політичний устрій. Отже, при цьому аналізу підлягає не тільки сучасний стан суспільно-географічних комплексів. Через те, що кожний топонімічний пласт фіксує умови, що існували на час його появи та наступне вивчення, можливо реконструювати суспільно-географічні умови минулого.

Підсумувавши результати проведеного дослідження, робимо висновок: дослідження топонімів Глибоцького району Чернівецької області можна розподілити на три групи зумовлення: фізико-географічну, соціально-

економічну та антропонімічну.

(1774-1785). Czernowitz. 1895.

### Список літератури.

1. Василюк Л.Л. Топонімічна спадщина П.А. Тутковського. Наукові записки аспірантів: Зб.наук.праць. 1997. №2. С. 9–12.
2. Верес К.О., Купач Т.Г. Особливості застосування топоніміки в туристично-краєзнавчих дослідженнях. Наук.праці Нац.ун.харчових технологій. 2012. С. 138-142.
3. Верес К.О. Прикладні аспекти туристичного краєзнавства у розвитку інноваційних форм туризму в Україні. Здобутки, проблеми та перспективи розвитку готельно-ресторанного та туристичного бізнесу. Матеріали всеукр.наук-практ.конф. 2012. С. 312-323.
4. Гнатишин О. Походження топонімів України. Колосок. 2015. №3. С. 40–43.
5. Історія міст і сіл Української РСР. Чернівецька область: у 26 т. Київ: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1969. Т. 26. 706 с.
6. Карпенко Ю.О. Топонімія Буковини. Київ, 1973.
7. Карпенко Ю.О., Топонімія центральних районів Чернівецької області. конспект лекцій. Чернівці, 1965.
8. Коваль А.П. Знайомі незнайомці. Походження назв поселень України. Київ, 2011. 301 с.
9. Криловець М. Г. Топоніми як соціокультурна складова сучасних підручників географії України. Проблеми сучасного підручника. 2017. №18. С. 64-70.
10. Словник гідронімів України / Ред. кол.: А. П. Непокупний, О. С. Стрижак (заст. голови), К. К. Цілуйко (голова); Укладачі: І. М. Желєзняк, А. П. Корепанова, Л. Т. Масенко, А. П. та ін. Київ, 1979. 169 с.
11. Таранова Н. Основні етапи розвитку топонімії як науки. Наукові записки Тернопільського НПУ імені В.Гнатюка. Серія: Географія. 2006. №2.
12. Тутковський П.А. Словник геологічної термінології (проект). Київ, 1923. 201 с.
13. Янко М. Топонімічний словник України (словник-довідник). Київ, 1998. 113 с.
14. Werenka, D. Topographie der Bukowina zur Zeit ihrer Erwerbung durch Oesterreich

### References

1. Vasylyuk, L.L. (1997) 'Toponimichna spadshhyna P.A.Tutkovskogo' Naukovi zapysky aspirantiv: Zb.nauk.pacz. Vyp.2 pp. 9-12.
2. Gnatyshyn, O. (2015) 'Pohodzhennya toponimiv Ukrayiny' Kolosok. 3 pp. 40-43.
3. Kurylo, V.M., Bogomolov, O.P., Vasyuk, L.I., Gab, G.S., Et al. (1969) Istoriya mist i sil Ukrayinskoyi RSR. Cherniveczka oblast. Kyiv: Golovna redakciya URE AN URSR.
4. Karpenko, Yu.O. (1965) Toponimiya central'ny'x rajoniv Chernivecz'koyi oblasti. Chernivci: b.v.
5. Karpenko, Yu.O. (1973) Toponimiya Bukovyny. Kyiv: Nauk.dumka.
6. Koval, A.P. (2011) Znajomi neznajomci. Pohodzhennya nazv poselen Ukrayiny. Kyiv: Lybid.
7. Krylovecz, M. G., Topuzova, A.G. (2017) 'Toponimy yak sociokulturna skladova suchasnyx pidruchnykiv geografiyi Ukrayiny' Problemy suchasnogo pidruchnyka. 18 pp. 64-70.
8. Nepokupnyj, A.P., Stryzhak, O.S., Cilujko, K.K., Zhelyeznyak, I.M., Et al. (1979) Slovnyk gidronimiv Ukrayiny. Kyiv: Naukova dumka.
9. Taranova, N. (2006) 'Osnovni etapy rozvytku toponimiyi yak nauky' Naukovi zapysky Ternopil'skogo NPU imeni V.Gnatyuka Seriya: Geografiya. 2
10. Tutkovskij, P.A. (1923) Slovnyk geologichnoyi terminologiyi (proekt). Kyiv: Derzhvydav URSR.
11. Veres, K.O., Kupach, T.G. (2012) 'Osoblyvosti zastosuvannya toponimiky v turystychno-kraeyznavchyx doslidzhennyax' Nauk.praci Nacz.un.xarchovyx texnologi pp. 138-142.
12. Veres, K.O. (2012) 'Prykladni aspekty turystychnogo kraeyznavstva u rozvytku innovacijnyx form turyzmu v Ukrayini' Materialy vseukr.nauk-prakt.konf pp. 312-323.
13. Werenka, D. (1895) Topographie der Bukowina zur Zeit ihrer Erwerbung durch Oesterreich (1774-1785). Czernowitz.
14. Yanko, M.T. (1998) Toponimichnyj slovnyk Ukrayiny: Slovnyk-dovidnyk. Kyiv: Znan-nya.

### Чубрей О.С., Марчук Т.М., Мальцева Д. Географические исследования топонимов Глыбокского района Черновицкой области.

Рассмотрено понятие топонимов, представлено их классификацию. Изучены местные названия географических объектов Глыбокского района с точки зрения топонимики (ойконимы, гидронимы, оронимы), осуществлено их систематизацию. Рассмотрено влияние географических, исторических,

культурных, социальных условий на их возникновение.

**Ключевые слова:** топоним, ойконим, гидроним, ороним, антропонимическое название, географический объект, географо-краеведческое исследование.

**Chubrey O., Marchuk T., Maltseva D. The Investigation of Toponyms of Hlyboka District in Chernivtsi Region.**

**Key words:** toponym, oikonym, hydronym, oronym, anthroponymic name, geographic object, geographo-ethnographic investigation.

The present article is devoted to the investigation of the notions of toponyms; their classification has been presented. The local names of the geographic objects of Hlyboka district have been investigated from the point of view of toponymy (oikonoms, hydronyms, oronyms), their systematisation has been done. The influence of the geographic, historic, cultural and social conditions on their appearance has been studied.

Toponymy is a scientific branch that alongside with the studying of geographic names (toponyms), their sense meaning, origin, functioning deals with the natural and social conditions of the past under which they appeared. Consequently, a number of sciences investigate it, such as history, archaeology, geography, ethnology, ethnography, botany, zoology etc.

Toponyms differ according to the types of objects. Each of them (for example, cities, rivers, mountains) have their own names. Toponyms that denote the names of the settlements (cities, towns, villages) are called oikonoms; the term "hydronym" is used for the water objects (rivers, springs, waterfalls, streams, brooks); the term 'oronym' is used for the relief objects (mountains, mountain ranges, hills, valleys, plateaux, lowlands).

In spite of the wide range of the theoretic studies of toponyms the investigation of the Ukrainian toponymy was carried out mainly according to some areas, frequently according to some administrative units (regions), and the investigation of the toponyms of the small areas such as Hlyboka district practically have not been done.

Toponymy is an important source of the geographic and regional ethnographic investigation of the area. The areas where the change of the land dominion by different countries took place form special difficulty for the researches. For example, Hlyboka during the Romanian reigning was renamed in Adynkata, 'adânc' in Romanian means 'deep'. This name had been used by 1940, later after having rejoined Bukovyna to Ukraine the old name of the town was given back. The town Hlyboka was first mentioned in the documents in 1438. The name is derived from the area relief: the town is situated in the deep valley.

Geographic names reflect the historic events that occurred on the land. The name of Chervona Dibrova is explained by the battle that took place in the village and afterwards the ground was red because of the blood. According to the legend, after the victory Shtefan Velykyi ordered to harness twenty thousand Polish captives and to plough the bloody land so that to plant the oak wood which was named Chervona Dibrova.

Residence of different nations on the territory of Hlyboka is reflected not only on the names of the villages but also on the smaller geographic objects: brooks, glades, forest and others. Thus, the name of the river Deregluy (Derehluy, Dereluy) – the right tributary of the river Prut, is the form of Moldavian dialect Dryhaluy (1774). The name of the river is of Turkic origin, it is from Turkic 'daran' – 'tree'.

The anthroponymic names form a great part. They mainly derive from the second names, first names, the names of the first settlers or of the inhabitants that had lived for a long time on the area or around it, and were occupied with the agriculture: Baydakova balka (Turiatka), Broshova gyrta (Hlyboka), Vorobchukiv gorb (Kamianka), Pole Kornii (Staryi Vovchynets'), Gorb Gromyivskyy (Turiatka), Galankina rogatka (Bila Krynytsia), Gerasev sad (Bila Krynytsia), Zhulove pole (Staryi Vovchynets').

During the Soviet reign a great number of renaming of the geographic names was carried in Ukraine, that spoiled its geographic map, it mainly disconnected the geographic names from its deep historic roots. On the territory of the district they renamed the villages Yordaneshty into Pidlisne, Oprysheny into Dubivka, Terebleche into Porubne. Nowadays all the villages have their old names.

The investigated geographic regularities of the toponymy have a great influence on the discovery of the genesis of the numerous names that makes a great contribution of geography in the maintenance of the monuments of material and spiritual culture of Ukrainian nation.

## ВИМОГИ ДО ПОРЯДКУ ПОДАННЯ ТА ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ

### **1. Вимоги до порядку подання статті**

#### **Необхідні документи.**

Для публікації статті до редакційної колегії Збірника подаються в обов'язковому порядку:

- - **зовнішня рецензія** на статтю за підписом особи, що має науковий ступінь або вчене звання;
- - довідка про авторів;
- - стаття;
- - квитанція (сканована копія квитанції) про оплату публікації статті.

Стаття надсилається електронною поштою на адресу [geogvisnyk@chnu.edu.ua](mailto:geogvisnyk@chnu.edu.ua).

**Оплата публікації.** Публікація наукових статей у збірнику наукових праць є платною послугою. Вартість публікації уточнюється в редакційній колегії. Квитанція про оплату надається після підтвердження редакційної колегії про можливість публікації статті.

### **2. Вимоги до оформлення статті.**

**Основні вимоги.** Наукова стаття повинна відповідати тематичному спрямуванню збірника. Обсяг статті: мінімум – 8-10 повних сторінки

**Структура статті.** До друку приймаються лише наукові статті, які мають такі необхідні елементи:

УДК; Назва статті; Автори (вказати місце роботи); Анотація; Ключові слова; Вступ, Аналіз публікацій, Виклад основного матеріалу, Висновки, Список літератури, References, Анотація (рус), Ключевые слова, Resume, Key words:

**Параметри сторінки:** всі поля – 20 мм. Номери сторінок не вводити. Текст повинен бути вирівняний по ширині аркуша. Текст, формули, таблиці, рисунки, діаграми, схеми розміщуються на сторінці в одній колонці.

**Вимоги до анотації.** До рукопису додається анотація 3 мовами – українською, російською та англійською (**анотація англійською - 2 повних сторінки**), в якій має бути назва статті та прізвище, ім'я, по батькові авторів (3 мовами), чітко сформульована головна ідея статті та коротко обгрунтована її актуальність (обсяг 6-8 рядків) та ключові слова 3 мовами – українською, російською та англійською (не більше 5).

**Вимоги до тексту.** Шрифт Times New Roman, 14 пунктів, інтервал 1,5. Відступ першого рядка абзацу – 1,25 см.

### **3. Вимоги до оформлення структурних елементів статті.**

1. Матеріали набирають та розміщують у такій послідовності:

- УДК – 14 пунктів, звичайний (УДК повинно бути обов'язково), розміщують зліва на сторінці;
- **НАЗВА СТАТТІ** – прописні літери, 14 пунктів, напівжирний, розміщують посередині сторінки;
- автори – 14 пунктів, напівжирний курсив, розміщують посередині сторінки;
- анотація – 14 пунктів, звичайний.
- основний текст – 14 пунктів, звичайний.

2. Усі рисунки, таблиці, діаграми повинні мати назви та номери (у випадку, коли в одному матеріалі міститься два і більше названих елементів): Рис.1. Розрахункова схема... Таблиця 1. Усереднені...

Слова Рисунок, Таблиця, Діаграма, Схема та їхні номери набираються курсивом, 14 пунктів, їхні назви – напівжирним шрифтом, 14 пунктів, назви та номери таблиць розміщуються над таблицями, рисунків, діаграм, схем – під ними. Відривати назви від зазначених елементів забороняється. Посилання в тексті на таблиці даються у скороченому вигляді звичайним шрифтом: «табл. 1». Якщо таблиця не вміщається на одній сторінці, всі її колонки нумерують, а над перенесеною частиною таблиці справа надписують: «Продовження табл.1» або «Закінчення табл. 1». Всі назви дублюються англійською.

3. Графічні файли з формулами, графіками, рисунками, схемами та фотографіями повинні бути розташовані в тексті в рамці MS Word. Номер формули проставляється справа в кінці рядка, в круглих дужках, не виходячи на поле. Формули розташовуються на сторінці по центру. Між ними та текстом витримується інтервал в один рядок. Вводяться вони в графічному редакторі Microsoft Equation 3.0 для MS Word. Латинські літери та позначення величин (символи) набирають курсивом,

українські та російські літери – тільки прямим шрифтом. Всі назви дублюються англійською.

**4. Список використаної літератури.** Кожна стаття супроводжується 2-ма списками літератури:

**1. Список літератури мовою оригіналу.**

**2. Транслітерований латиницею список літератури із заголовком References (література не перекладається, а пишеться другим варіант латинськими літерами)**

Джерела в списку – звичайним шрифтом 14 пунктів. При посиланні на використану літературу потрібно зазначити у квадратних дужках.

**5. Основним стилем оформлення посилань у міжнародному форматі ПРИЙНЯТИЙ ГАРВАРДСЬКИЙ СТИЛЬ.**

**Матеріали, що не відповідають зазначеним правилам, редакцією не розглядаються. Редакція залишає за собою право проводити незалежне рецензування статті. Відповідальність за якість і зміст статті несуть АВТОР ТА РЕЦЕНЗЕНТ.**

## ПРИКЛАД ОФОРМЛЕННЯ СТАТТІ

УДК 910.1 (477)

### **140 РОКІВ ГЕОГРАФІЧНОЇ ОСВІТИ І НАУКИ У ЧЕРНІВЕЦЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ: ПЕРШІ КРОКИ**

*Валерій Руденко, Алла Пирогівська, Інга Сандуляк*

*Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича*

Розкриваються основні віхи 140-річної географічної освіти і науки у Чернівецькому університеті. Висвітлюється інформація щодо відкриття університету, зародження та розвитку географічної науки. Представлена інформація про основних видатних науковців-викладачів, які зробили вагомий внесок у становлення географії як науки.

**Ключові слова:** Чернівецький національний університет, географічна освіта, географічна наука, географічні особистості.

**Вступ**

**Аналіз публікацій**

**Виклад основного матеріалу**

**Висновки**

**Список літератури**

**References**

**Анотация (рус)**

**Ключевые слова:**

**Resume**

**Key words:**

*Наукове видання*

*Науковий вісник Чернівецького університету*

*Збірник наукових праць*

*Вип. 793: Географія*

Науковий вісник Чернівецького університету : збірник наукових праць. Чернівці :  
Чернівецький нац. ун-т, 2017. – Вип. 793 : Географія. – 142 с.

Scientific Herald of Chernivtsi University : collection of scientific papers. Chernivtsi : Chernivtsi  
National University, 2017. – Is. 793 : Geography. – 142 p.